

T. C.

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**MÖ 2. BİNYILDA KIBRIS'IN YAKINDOĞU
TİCARETİNDEKİ ROLÜ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İlknur GÜRGEN

BURSA-2017

T.C.

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**MÖ 2. BİNYILDA KIBRIS'IN YAKINDOĞU
TİCARETİNDEKİ ROLÜ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İlknur GÜRGEN

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Kamil DOĞANCI**

BURSA-2017

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 701342010 numaralı İlknur GÜRGEN'in hazırladığı "MÖ 2. Binyılda Kıbrıs'ın Yakınoğu Ticaretindeki Rolü" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 15/06/2017 günü 10:30-11:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Uludağ Üniversitesi
Üye

Doç. Dr. Fatma SEVİNÇ ERBAŞI
Osmangazi Üniversitesi
Üye

15/06/ 2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/05/2017

Tez Başlığı : "MÖ 2. Binyılda Kıbrıs'ın Yakınoğu Ticaretindeki Rolü"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin, 12/05/2017 tarihinde şahsım tarafından *TURNİTİN* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

12.05.2017

Adı Soyadı: İlknur GÜRGEN
Öğrenci No: 701342010
Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

İlknur Gürgen

12.05.2017
Danışman
Yrd. Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

Kamil Doğancı

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**MÖ 2. BİNYILDA KIBRIS’IN YAKINDOĞU TİCARETİNDEKİ ROLÜ**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

15.06.2017

Adı Soyadı: İlknur GÜRGEN

Öğrenci No: 701342010

Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : İlknur GÜRGEN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xii+159
Mezuniyet Tarihi : / / 2017
Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

MÖ 2. BİNYILDA KIBRIS'IN YAKINDOĞU TİCARETİNDEKİ ROLÜ

Kıbrıs, Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası olup Akdeniz'in doğusunda yer alır. Kuzeyinde Anadolu, güneyinde Mısır, doğusunda Suriye bulunmaktadır. Ada'nın coğrafi konumu, ilkçağlardan itibaren Ege, Anadolu, Mısır ve Mezopotamya ile ticari ve siyasi ilişkiler kurmasına olanak tanımıştır. Bakır, demir, gemi kerestesi gibi stratejik maddeleri bol miktarda barındırması ve deniz ticaret yollarının merkezinde olması bunda önemli rol oynamıştır.

Stratejik açıdan önemli bir noktada bulunan Ada sıkça hâkimiyet mücadelelerine tanık olmuş, dönem dönem Hitit ve Mısır hâkimiyetinde kalmıştır. MÖ 2. binyıl, Kıbrıs'ın kültürel ve iktisadi bakımdan geliştiği ve zenginliğe ulaştığı bir dönemdir. Bu dönemde Kıbrıs ticareti, Mısır, Yakındoğu ve Ege Dünyası'nı kapsayan geniş bir alana yayılmıştır. Mısır firavunu ile Alaşia (Kıbrıs) kralı arasındaki mektuplaşmayı gösteren Amarna tabletleri ve Hitit kralının söylemlerini içeren yazılı metinler, Kıbrıs ve komşu medeniyetler arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin varlığını kanıtlamaktadır.

MÖ 2. binyılda Kıbrıs ve komşuları arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin varlığını kanıtlayan diğer kaynaklar da arkeolojik buluntulardır. Akdeniz dünyasındaki mallar, günlük kullanım objelerinden lüks mallara ve ham maddelere kadar çeşitlilik göstermektedir. Kıbrıs'a ait malların yoğunluğunu ve türlerini gösteren en önemli arkeolojik buluntular, Uluburun ve Gelidonya Batıkları'ndan gelmektedir. Söz konusu batıklarda bakır külçeler yanında Kıbrıs keramiğine de rastlanmıştır.

Görüldüğü gibi MÖ 2. binyıl hem yazılı ve arkeolojik malzemelerin bol hem de siyasi ve ticari ilişkilerin yoğun olduğu bir dönemdir. Yazılı kaynaklara ve ele geçen buluntulara bakıldığında bakır zengini Kıbrıs dönem deniz ticaretinde aktif rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, MÖ 2. Binyıl, Yakındoğu, Siyaset, Ticaret

ABSTRACT

Name and Surname : İlknur GÜRGEN
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch : Ancient History
Degree Awarded : Master
Page Number : xii+159
Degree Date : / / 2017
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Kamil DOĞANCI

THE ROLE OF CYPRUS IN THE NEAR EAST TRADE IN THE SECOND MILLENNIUM BC

Cyprus, the third biggest island of Mediterranean after Sicily and Sardinia is located in the Eastern Mediterranean. It has Anatolia in the north, Egypt in the south, Syria in the east. Thanks to its geographical location, the island had both political and commercial relations with other civilizations such as Aegean, Anatolia, Egypt, Mesopotamia and Near East. Also being at the center of sea routes and having copper, iron and timbership in abundance, played an important role for the island.

The island, which is strategically important, has often witnessed the struggles of domination and was under Hittite and Egyptian domination for a while. The Second Millennium is a period in which Cyprus has developed and is rich in cultural and economic aspects. In this period, Cyprus trade has spread to a wide area including Egypt, Near East and Aegean Basin. Writings between Egyptian pharaoh and King Alasia (Cyprus) and some texts of the Hittite king prove the existence of commercial and political relations between Cyprus and neighboring civilizations.

Other sources that prove the existence of commercial and political relations between Cyprus and neighboring civilizations in the 2nd millennium BC are archaeological finds. The goods in the Mediterranean world range from everyday objects to luxurious goods and raw materials. The most important archaeological finds showing the intensity and species of the Cypriot goods come from the wrecks of Uluburun and Gelidonya. In the wrecks, there are copper ingots and Cypriot ceramics.

As you can see, The 2nd millennium BC is a time when both written and archaeological materials are abundant and political and commercial relations are intensive. Looking at the written sources and the archaeological finds, it is obvious that Cyprus who is rich in copper plays an active role in the maritime trade.

Keywords: Cyprus, Second Millennium BC, Near East, Politics, Trade

ÖNSÖZ

“MÖ 2. Binyılda Kıbrıs'ın Yakınoğu Ticaretindeki Rolü” başlıklı bu tez çalışmasının amacı, jeostratejik açıdan öneme sahip Kıbrıs Adası'nın o dönemdeki ekonomik ve siyasi yapısının incelenmesi ve Yakınoğu Medeniyetleri ile ilişkilerinin ortaya konulmasıdır.

Araştırmanın temel kaynaklarını, MÖ 2. binyıla ait vesika, mektup, levha vb. yazılı belgeler ile arkeolojik buluntular oluşturmaktadır. Alan üzerine yazılmış kitap ve makaleler ise ikincil kaynak olarak kullanılmıştır.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntem ve kaynakları hakkında bilgi verilmiş, adanın coğrafi yapısı ve tarihçesine değinilmiştir. Birinci bölümde Kıbrıs'ın prehistorik ve protohistorik dönemleri anlatılmıştır. İkinci bölümde ise Yakınoğu'da yer alan Mezopotamya, Mısır, Kenan ülkeleri ve Anadolu medeniyetleri hakkında bilgiler verilmiş, Yakınoğu'nun siyasi durumu anlatılmıştır. Üçüncü bölüm, Yakınoğu'da ticareti ve devletlerarası ticari ilişkileri konu alır. Dördüncü yani son bölümde de Kıbrıs'ın bakır, keramik gibi önemli ticari ham madde ve mallarına yer verilmiştir. Anlatılan konuların anlaşılır olması açısından sıkça resim, levha ve harita kullanılmıştır. Sonuç değerlendirilmesi ile çalışma tamamlanmıştır.

Eskiçağ alanını bana sevdiren ve tez sürecinde hiçbir fedakârlığı benden esirgemeyen çok kıymetli Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Kamil DOĞANCI'ya, hayatta sahip olduğum en büyük destekçim rahmetli babam Ali GÜNEL'e ve canım annem Ayşe GÜNEL'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iv
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
RESİM, LEVHA ve HARİTALAR LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	xi
KAYNAK GÖSTERİMİNDEKİ KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS'IN PREHİSTORİK ve PROTOHİSTORİK DÖNEMLERİ

1. KIBRIS KRONOLOJİSİ.....	11
2. KIBRIS'IN PREHİSTORİK DÖNEMLERİ	13
2.1. NEOLİTİK DÖNEM (Yaklaşık MÖ 9500-3900).....	13
2.2. KALKOLİTİK DÖNEM (Yaklaşık MÖ 3900-2300)	18
2.3. TUNÇ ÇAĞI (MÖ 2300-1050).....	20
2.3.1. Erken Tunç (Erken Kıbrıs) Çağı (MÖ 2300-2000)	20
3. KIBRIS'IN PROTOHİSTORİK DÖNEMLERİ.....	23
3.1.Orta Tunç (Orta Kıbrıs) Çağı (MÖ 2000-1600).....	23
3.2. Geç Tunç (Geç Kıbrıs) Çağı (MÖ 1600-1050)	25

İKİNCİ BÖLÜM

MÖ 2. BİNYIL YAKINDOĞU POLİTİK COĞRAFYASI

1. MÖ 2. BİNYILDA YAKINDOĞU'DA SİYASİ DURUM.....	35
1.1. MISIR.....	38
1.2. ANADOLU	41
1.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı (Yaklaşık MÖ 1950-1750).....	41
1.2.2. Hitit Devleti	43
1.3. MEZOPOTAMYA.....	47
1.3.1. Mari.....	48

1.3.2. Hurri-Mitanni.....	49
1.3.3. Babil.....	51
1.3.4. Asur.....	54
1.4. EGE DÜNYASI	60
1.4.1. Girit.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ'DE TİCARİ İLİŞKİLER

1. DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET	66
2. KIBRIS'IN TİCARİ İLİŞKİLERİ	69
2.1. KIBRIS-MISIR TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	69
2.2. KIBRIS-ANADOLU TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	72
2.3. KIBRIS-LEVANT TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	74
2.4.KIBRIS-UGARİT TİCARİİLİŞKİLERİ.....	77
2.6. KIBRIS-MİNOS TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	81
2.5. KIBRIS-MİKEN TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	82
3. TUNÇ ÇAĞI BATIKLARI	85
3.1. ULUBURUN BATIĞI	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS İHRAÇ ÜRÜNLERİ

1. TİCARETİ YAPILAN HAMMADDE VE MALLAR.....	94
1.1. BAKIR.....	96
1.2. KIBRIS KERAMİĞİ.....	98
1.3. KIBRIS'IN DİĞER İHRAÇ MALLARI	109

SONUÇ.....	113
------------	-----

KAYNAKÇA	116
----------------	-----

EKLER.....	138
------------	-----

RESİM, LEVHA VE HARİTALAR LİSTESİ

Figür 1: Cüce fil (PigmyElephant) iskeleti.....	6
Figür 2: Cüce su aygırı (PigmyHippopotamus) iskeleti.....	6
Tablo 1: Bernard KNAPP'e göre Kıbrıs kronolojik tablosu.....	11
Tablo 2: Hector W. CATLING'e göre Kıbrıs kronolojik tablosu.....	11
Tablo 3: VassosKARAGEORGHIS'e göre Kıbrıs kronolojik tablosu	12
Şekil 1: Kibro-Minoan yazısı	25
Şekil 2: Enkomi'den dört bakır külçe ve Ugarit'ten bir kil etiket üzerine yazılmış Kibro-Minoan yazısı	80
Figür 3: Kıbrıs keramik türleri	98-104
Figür 4: Terazî, ağırlık, çanak, 4 kazma, 3 halka çubuk ve levha parçaları.....	109
Figür 5: Gelidonya Burnu Batığı'ndan çıkan hurda metallere bazıları.....	110
Figür 6: Olta kancası.....	110
Figür 7: Farklı türde ok uçları.....	111
Harita 1: Kıbrıs tipi demirci maşalarının dağılım alanı	112
Harita 2: MÖ 2. binde Anadolu	138
Harita 3: MÖ 15. ve 14. yüzyılda Doğu Akdeniz Bölgesi	138
Harita 4: MÖ 13. yüzyılda büyük Hitit İmparatorluğu ve komşuları	139
Harita 5: MÖ2. binyılın ikinci yarısında Asur Krallığı	139
Harita 6: MÖ 1450-1200 arasında Ön Asya'nın değişen politik haritası	140
Harita 7: Batıkları gösteren Doğu Akdeniz haritası	141
Harita 8: Geç Miken keramiğinin kendi çekirdek bölgesi dışında kalan dağılım alanı	141
Harita 9: Kıbrıs Beyaz Traşlı Keramiğin dağılım alanı	142
Harita 10: Kıbrıs Geç Tunç Çağı küplerinin dağılım alanı.....	142
Harita 11: Yakındoğu'da ticaret alanları.....	143
Harita 12: Büyük arkeolojik sit alanlarını gösteren Kıbrıs haritası.....	143
Harita 13: Uluburun Batığı'ndan çıkarılan malların geldiği yerler ve geminin tahmini güzergahı	144
Resim 1: Mısır, Rekhmire mezarından ayrıntı	145

Resim 2: III. Hattuşiliş ve II. Ramses arasında yapılan antlaşmanın kil levha üzerindeki çivi yazılı metni	146
Şekil 3: Su altında Uluburun Batığı kazısının durumunu gösteren şematik plan.....	147
Şekil 4: Gelidonya Batığı'nda bulunan öküzgönü bakır külçelerde Kıbrıs ve Lavrion bakır cevherlerinin kurşun izotop dağılım çizelgesi	148
Şekil 5: Uluburun Batığı'nda bulunan öküzgönü bakır külçelerle Kıbrıs ve Lavrion bakır cevherlerinin kurşun izotop dağılım çizelgesi.....	149
Şekil 6: Kıbrıs'ın Kavaklassos-Ayios Dhimitrios ve Enkomi yerleşimlerinde bulunan cüruf örneklerinin Uluburun disk külçeleri ile Kıbrıs ve Lavrion cevherlerinin kurşun izotop dağılımı çizelgesi	150
Şekil 7: Uluburun Batığı'nda bulunan disk külçelerin Kıbrıs ve Lavrion bakır cevherlerinin kurşun izotop dağılım çizelgesi	151
Şekil 8: Uluburun Batığı'ndan çıkan öküzgönü bakır külçe örneği	152
Levha 1: Hitit Kralı'nın söylevini içeren metnin ön yüz ve arka yüz stampajları	152-155
Levha 2: Alasia Kralı'nın Mısır Kralı'na yazdığı mektubu içeren tablet	156
Figür 4: Ugarit'in Limanı Minet el-Bedia'da 1920li yıllarda yapılan kazılarda bulunan amfora grubu. (MÖ 13.yy sonu).....	156
Figür 5: Akeramik Neolitik Dönem'e ait litik bir bıçak kalıntısı	157
Figür 6: Uluburun Batığı'nda bulunan KW 4577 numaralı Kıbrıs süt kâsesi	157
Figür 7: Uluburun Batığı'nda bulunan KW5743 numaralı Kıbrıs süt kâsesi	157
Figür 8: Uluburun Batığı'nda bulunan KW 28 numaralı Kıbrıs testisi	158
Figür9: Uluburun Batığı'nda bulunan KW 304 numaralı meşalelik ya da duvar kandili.....	158
Figür 10: Uluburun Batığı'nda bulunan KW 3605 numaralı Kıbrıs kandili	159
Figür 11: Uluburun Batığı'nda bulunan KW 812 numaralı Kıbrıs tipi yonca ağızlı testi.....	159

KISALTMALAR

ay	Bir levhanın arka yüzü
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
krş.	Karşılaştırınız
md.	Madde
MÖ	Milattan önce
No.	Numara
Öy	Bir levhanın ön yüzü
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
t.y.	Tarih yok
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume
vs.	Vesaire

KAYNAK GÖSTERİMİNDEKİ KISALTMALAR

AA: Archäologischer Anzeiger.

AJA: American Journal of Archaeology.

ANET: Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament.

AS: Anatolian Studies.

BA: Biblical Archaeologist.

BASOR: Bulletin of the American Schools of Oriental Research.

Belleten: Türk Tarih Kurumu Belleten, Ankara 1937 vd.

CAH: Cambridge Ancient History.

CIA: Corpus Inscriptionum Atticarum

CIG: Corpus Inscriptionum Graecarum

CTH: E. Laroche, Catalogue des textes hittites, Paris, 1971; Catalogue des textes hittites, premier supplément, RHA XXX, 1972, 94-133.

D.T.C.F.D.: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

DNP: Der Neue Pauly

EA: Tablets from El-Amarna J.D. Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln, Leipzig 1915.

HT: Hittite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum.

İA: İslam Ansiklopedisi

JAOS: Journal of the American Oriental Society, New Haven, 1949 vd.

JCS: Journal of Cuneiform Studies.

JNES: Journal of Near Eastern Studies, Chicago 1942 vd.

JSOR: Journal of the Society of Oriental Research.

KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig/ Berlin 1919 vd.

Klio: Beiträge zur alten Geschichte, Berlin.

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin 1921 vd.

MDOG: Mitteilungen der Deutschen Orient –Gesellschaft zu Berlin– Berlin 1899 vd.

RIA: Reallexikon Der Assyriologie, Berlin, 1928-1938, 1957 vd.

RAI: The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

RE: Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Stuttgart 1893 vd.

RS: Ras Shamra.

SIMA: Studies in Mediterranean Archaeology.

Türk TOK Belleteni: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusunu, Kıbrıs'ın MÖ 2. binyıldaki ekonomik ve siyasi durumu ve Yakındoğu medeniyetleri ile olan siyasi ve ticari ilişkileri oluşturmaktadır. Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, Doğu Akdeniz¹ bölgesinde yer alır. Akdeniz'in doğusunda yer alan Kıbrıs coğrafi konumu itibariyle tarih boyunca önemli bir merkez olmuştur. Deniz yollarının merkezinde bulunan Ada, Neolitik Devir'den itibaren devamlı olarak Mısır, Anadolu, Ege ve Mezopotamya ile ticari ve siyasi ilişkilerde bulunmuştur. Bilhassa Geç Tunç Çağı'na tarihlenen yazılı belgelerden ve arkeolojik buluntulardan bunu anlamak mümkündür. Deniz yollarının ve dolayısıyla da deniz ticaret akışının merkezinde bulunması Kıbrıs'ı incelemeye değer kılmaktadır. Yakındoğu ile ilişkilerinin incelenmesi, dönemin siyasi ve ekonomik yapısının aydınlatılmasına ışık tutacaktır.

B. Araştırmanın Amacı ve Sınırları

Bu araştırma ile MÖ 2. binyılda Kıbrıs'ın Yakındoğu ticaretindeki önemi ve etkisinin anlatılması amaçlanmıştır. Çalışmada, MÖ 2. binyılın tamamı ele alınmakla birlikte daha çok MÖ 2. binyılın ikinci yarısına yoğunlaşmıştır. Bu döneme ait arkeolojik buluntular ve yazılı belgeler ile bu dönem hakkında yazılmış kitap, makale ve tezler doğrultusunda, Kıbrıs'ın MÖ 2. binyılda Yakındoğu ticaretindeki rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

C. Araştırmanın Yöntemi

Konu, sosyal bilimlerdeki özellikle tarih araştırmalarındaki usule uygun olarak araştırılmıştır. Öncelikli olarak çalışma konusu tespit edilip bu doğrultuda birincil kaynak niteliğindeki belge ve arkeolojik buluntular tespit edilip değerlendirilmiştir. Daha sonra ise konuyla ilgili ikincil kaynak konumundaki yerli ve yabancı kitaplar,

¹ Geniş kapsamda düşünüldüğünde Doğu Akdeniz Bölgesi coğrafi açıdan kuzeybatıda Girit dâhil tüm adalarıyla birlikte Yunanistan'ı, güneyde Mısır'ı güneydoğuda Basra Körfezi'ne dek Mezopotamya, Suriye, Filistin (günümüzdeki Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün) ile Kıbrıs'ı kuzeyde Ege Denizi kıyılarını, Karadeniz ile Van Gölü'nü de kapsayan bir alanda Anadolu yarımadasını da içerir. Karayolları bağlantıları dışında özellikle kendi içdenizleri Akdeniz yoluyla birbirlerine ulanan bu dört büyük politik gücün de yer aldığı bölgedir. Bu dört büyük güç Babil-Asur, Mısır, Hitit ve Miken hükümdarlıklarıdır. Joachim Latacz-Frank Starke, "MÖ 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 189; Özlem Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası", *İCANAS 38 Uluslar arası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, 2007, s. 2820.

makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Elde edilen bilgi ve veriler, okunmuş olan belgeler, danışman ile müzakere edilerek onun tavsiyeleri doğrultusunda kullanıma hazır hale getirilmiştir. Bütün bu süreç sonunda toplanan bilgiler tasnif edilip yazıya aktarılmıştır.

D. Kıbrıs'ın Coğrafi Yapısı ve Tarihçesi

Fiziki Coğrafya

Güney Anadolu, Suriye-Filistin ve Mısır'a komşu olan Akdeniz'in üçüncü büyük adası Kıbrıs, 34° 31' ile 35° 41' kuzey enlemleri ve 32° 20' ile 34° 35' doğu boylamları² üzerinde bulunmaktadır.³

Dördüncü Buzul Devri dediğimiz Pleistosen Evre'nin (MÖ 500.000-10.000)⁴ ilk zamanlarında Kıbrıs, Anadolu ve Suriye ile birleşik bir yarımada şeklindekiydi. Aynı dönemde Avrupa ve Asya'nın büyük bir kısmı dağ buzullarıyla örtülüydü. Pleistosen devrin sonlarına doğru bu büyük dağ buzullarının erimesiyle artan sular, alçak kara kısımlarını örtmüştür. Kıbrıs'ın Anadolu ve Suriye'ye bağlanan kısmı da bu dönemde sular altında kalarak günümüzdeki şeklini almıştır.⁵ Böylece dördüncü zaman başlarında dış Toroslar veya Amanoslar'ın bir uzantısı olan Kıbrıs'ın, Hatay ile bağlantısı kanıtlanmıştır.⁶

Strabon, *Geographica* adlı eserinde Kıbrıs jeopolitiği hakkında şu bilgileri vermektedir:

² Vergi Halil Bedevi, *Başlangıcından Günümüze Kadar Kıbrıs Tarihi*, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa, 1966, s. 9; Ergun Gökten-C. Özgünel, "Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi", *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu TURQUA V*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2-5 Haziran, İstanbul, 2005, s. 91.

³ Aylın Ü. Erdem, *Geç Tunç Çağ'da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2002, Harita 10; Ahmet Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s. 136; Füzuzan Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", *Belleten*, 28/111, 1964, s. 383.

⁴ Yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başlayan ve yine yaklaşık 10-14 bin yıl önce bugün içinde bulunduğumuz ve Holosen olarak adlandırdığımız dönemin başlamasıyla biten buzul çağları dönemidir.

⁵ H. N. Ecvet, *Kıbrıs'ta İlk Tunç Çağı*, İÜEF Eski Önasya Dilleri ve Kültür Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1979, s. 1; Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, ss. 134-135. Buradan da anlaşılacağı üzere Ada'nın Anadolu ve Suriye ile çok eskiye dayanan jeolojik bir bağlantısı bulunmaktadır.

⁶ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, ss. 134-135; Afif Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", *Belleten*, C. 40, S. 157, 1976, s. 94; Kıbrıs'ın coğrafi ve jeolojik yapısı ve evrimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Akif Akkuş, *Genel Fiziki Coğrafya*, Nobel Yayınları, Ankara, 1998; Süleyman Pampal, *Genel ve Uygulamalı Jeoloji*, Devletkitapları Yayınevi, Ankara, 1987; Günay Yorgancıoğlu, *Kıbrıs Coğrafyası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998; İsmail Ertunç Özatenc, *Kıbrıs Coğrafyası*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, (t.y.)

“Kıbrıs’ın çevresi, körfezlerin girintileriyle beraber üç bin dört yüz yirmi stadion’dur⁷. Kleides’ten Akamas’a kadar, doğudan batıya doğru karadan uzunluk bin dört yüz stadion’dur. Kleides Kıbrıs’ın doğusunda iki adadır ve Pyramos’tan yedi yüz stadion uzaklıktadır. Akamas, üzeri kerestelik ormanlarla kaplı iki çıkıntılı bir burundur, adanın batı kısmındadır ve kuzeye doğru uzanır; Selinous’a ve Kilikia Trakheia’ya en yakın yerdir, geçiş bin stadion’dur. Hâlbuki Pamphylia’daki Side’ye bin altı yüz ve Khelidonia Adaları’na bin dokuz yüz stadion’dur. Tümüyle adanın şekli dikdörtgendir ve bazı yerlerde berzahlar meydana getirir.”⁸

Kıbrıs, konumu itibariyle en çok Anadolu’ya yakındır⁹ ve araştırmalara göre buraya her yıl 2,5 cm daha yaklaşmaktadır.¹⁰ Ada, Anadolu’ya 65 km, Hatay’a 130 km, Suriye’ye 95 km, Mısır’a 400 km ve Ege Adaları’na 480 km uzaklıktadır. Kıbrıs’a en yakın ada ise Rodos’tur. Kıbrıs’ın Anakara Yunanistan’a olan uzaklığı ise 750 km’dir. Yüzölçümü 9.251 m²’dir ve yaklaşık olarak doğu-batı yönünde 224 km uzunluğa ve kuzey-güney yönünde 100 km genişliğe sahiptir.¹¹

Ada’nın etrafında deniz derinliği seviyesinde büyük farklar vardır. Güneyinde deniz derinliği 2000 metre iken batısında ise 2500 ile 4000 metre arasında değişir. Kuzeyde yer alan Beşparmak (Kyrenia) Dağları ve güneybatıdaki Troodos Dağları

⁷ Stadion: günümüzdeki stadyum kelimesi yunanca stadiondan türemiştir. Eski Yunan kültüründe 180-200 metreye denk gelen bir uzunluk ölçüsü birimi anlamındadır (600 ayak adımdır). Bkz. Hense Leonard, *Helen-Latin Eski Çağ Bilgisi*, (çev. Suad Y. Baydur), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1948, s. 474.

⁸ Strabon, *Geographika*, XIV, 6, 2.

⁹ Kınal, “İlkçağlarda Kıbrıs”, s. 383.

¹⁰ Erdem, *Geç Tunç Çağ’da ...*, s. 15.

¹¹ E. Kozal, *The Kypro-Anatolian Connections in the Late Bronze Age*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999, s. 3; V. Bedevi, *Başlangıcından Günümüze ...*, s. 9; H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, Lefkoşe, 1988, s. 1; Eric Solsten, *Cyprus, A Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 4th edition, Washington, 1993, s. xiv; Bernard Knapp, *The Archaeology of Cyprus: From Earliest Prehistory through the Bronze Age*, Cambridge University Press, 2013, s. 3; Bernard Knapp, “Bronze Age Mediterranean Island Cultures and the Ancient Near East”, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 55, No. 2, 1992, s. 54, 57; N. P. Stanley Price, “Colonization and Continuity in the Early Prehistory of Cyprus”, *World Archaeology*, Vol. 9, No. 1, Island Archaeology, 1977, s. 27; P. Nick Kardulias, Richard W. Yerkes, “Defining the Cypriot Aceramic Neolithic: The Lithic Evidence”, *Maney Publishing*, Vol. 23, No. 2, 1998, s. 125; A. Bernard Knapp, Steve O. Held and Sturt W. Manning, “The Prehistory of Cyprus: Problems and Prospects”, *Journal of World Prehistory*, Vol. 8, No. 4, 1994, s. 397-398.

Kıbrıs'ın iki önemli dağ sırasını oluşturur. Bunların arasında Mesarya (Mesaoria) Ovası yer almaktadır.¹²

Kıbrıs'ta Akdeniz bitki örtüsünün en yaygın türü olan, yeşilliğini sürekli koruyan, çalı ve bodur ağaç tipi makiler yetişmektedir.¹³ Tipik bir Akdeniz iklimine sahip olan Kıbrıs'ta yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlı geçer. Önceki dönemlerde dağların yanı sıra ovalar da sık ormanlarla kaplıyken bir yandan bakır ve gümüş madenlerinin işletilmesi, bir yandan da gemi yapımı ve Mısır gibi ağaçsız ülkelere odun ihraç edilmesi bu ormanların tahrip olmasına neden olmuştur. Yangınların ve hayvanların verdiği zararlar da buna eklenince bugün Kıbrıs arazisinin ancak beşte biri kadarı ormanlık kalabilmiştir.¹⁴

“Verimlilik yönünden Kıbrıs, adaların herhangi birisinden aşağı değildir. Çünkü hem iyi yağ ve şarap ve hem de kendi kullanımına yetecek kadar tahıl yetiştirir. Tamassos'ta içinde bakır sülfatı ve pası bulunan zengin bakır madenleri vardı. Bakır pası tıbbi amaçlarda kullanılır. Eratosthenes eski zamanlarda ovanın sık ormanlarla kaplı olduğunu, ağaçlarla örtülü toprağın bu nedenle işlenemediğini söylüyor. Madenler durumun biraz değişmesine yardımcı oldu, çünkü halk bakırı ve gümüşü yakabilmek için ağaçları kesmek zorunda kaldı ve deniz, filolar için güvenli bir ulaşım sağladığından beri, gemi yapımı da ağaç kesimini artırdı. Fakat bununla da ormanın büyümesine hâkim olamadılar. İsteyen ve başarabilen herkesin ağaçları kesmesine ve böylece ağaçtan temizlenmiş toprağı, verimsiz olarak kendi malı imiş gibi kullanmasına izin verdiler.”¹⁵

¹² E. Oberhummer, “Kypros”, *RE XII*, I. Sp., 1924, s. 63; Kozal, *The Kypro-Anatolian ...*, s. 3; Knapp, *The Archaeology of...*, s. 5; Matthew Suriano, “Historical Geography of the Ancient Levant”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 14; Karageorghis, *Cyprus, From The Stone Age to Romans*, London, 1982, ss. 12-13; Louise Steel, “Cyprus”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford, 2010, s. 804; Price, “Colonization and Continuity ...”, s. 27.

¹³ Erdem, *Geç Tunç Çağ'da...*, s. 15.

¹⁴ Cevat Rüştü Gürsoy, “Kıbrıs”, *İ.A.*, C. 25, 2002, s. 371; Gözülü, *Kıbrıs Eskiçağı...*, ss. 134-135.

¹⁵ Strabon, *Geographika*, XIV, 6, 5.

Strabon'un yazısından da anlaşılacağı üzere Ada'da madenciliğin ve keresteciliğin gelişimiyle ters orantılı olarak ormanların kapladığı alan azalmıştır. Günümüzde ormanlar Kıbrıs'ın ancak %20'lik bir alanını kaplamaktadır.¹⁶

Kısacası jeostratejik açıdan önemli bir noktada bulunması, uygun iklim koşulları, limanları ve zengin bakır kaynakları, çağlar boyunca Kıbrıs'ı özel kılmış, önemli bir deniz ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Adanın bu önemli konumunun yanı sıra gelişme ve zenginleşmesindeki diğer etken elbette ki, Anadolu, Mısır, Ege Dünyası, Mezopotamya gibi yüksek medeniyetlerle kurduğu karşılıklı ilişkilerdir.¹⁷

Tarihçe

Akdeniz'in en doğusundaki ada olan Kıbrıs, Tunç ve Demir Çağları'nın çok öncelerinden başlayarak Ön Asya'nın hareketli kültürlerinin ve halklarının yaşadığı, uluslararası mal ve kültür alışverişiyle insan göçleri konusunda etkilere açık bir bölge olmuştur.¹⁸

Ada'da Paleolitik Dönem insan izlerine rastlanmamakla birlikte Pile, Akanthuo, Akdeniz, Karaoğlanoğlu ve Taşkent'teki köylerin etrafında ve Girne Boğazı'ndaki İnpınar mevkiinde Pleistosen Evre'nin sonlarına tarihlenen fosil kalıntılara, rastlanmıştır. Bu kalıntılar "pigmy elephant" ve "pigmy hippopotamus" diye adlandırılan cüce fil ve cüce su aygırları fosilleridir. Bunların Kıbrıs'a nasıl geldikleri tam olarak bilinmese de Kıbrıs'ın Anadolu ve Suriye'ye birleşik olduğu dönemde karayoluyla veya daha sonra denizden sürüklenerek geldikleri tahmin edilmektedir.¹⁹ Adadaki cüce filler ve cüce su aygırları, Pleistosen ve Holosen²⁰ Dönemler arasındaki geçiş döneminde yok oldular.²¹

¹⁶ Knapp, *The Archaeology of...*, s. 9; Patricia Maynar Bikai, Cyprus and the Phoenicians", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 52, No. 4, From Ruins to Riches: CAARI on Cyprus, 1989, s. 205.

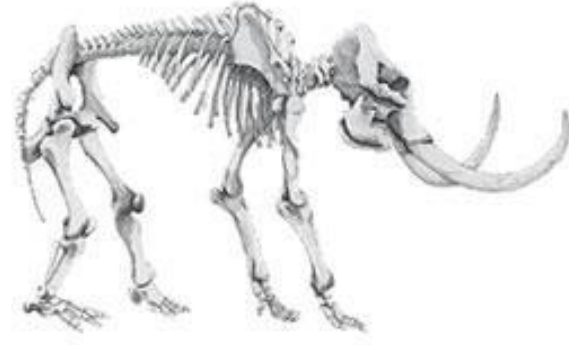
¹⁷ <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote.html>(16.02.2017)

¹⁸ Walter Fasnacht, "Kıbrıs'ta Madencilik ve Bakır Üretimi", *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 517.

¹⁹ Gözülü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 166; Hüdaverdi Öncan vd., *Kıbrıs Tarihi*, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1995, s. 34.

²⁰ Holosen zamanımızdan 10.000 yıl öncesine kadar olan dönemi kapsar.

²¹ Louise Steel, *Cyprus Before History*, First Published, Duckworth-Publisher, Great Britain, London, 2004, s. 5; Gözülü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 166.

Figür 1: Cüce fil (Pigmy Elephant) iskeleti.²²

Figür 2: Cüce suaygırı (Pigmy Hippopotamus) iskeleti.²³

Kıbrıs'ta ilk insan izleri MÖ 9000'lere kadar gitmektedir.²⁴ Büyük olasılıkla Suriye-Filistin bölgesinden geldiği düşünülürken yerleşimciler Ada'nın kuzey kıyılarına ve güney kısımlarına doğru yayılmışlardır.

Antik Coğrafyacı Strabon *Geographika* adlı eserinde Kıbrıs'tan, “Benim için güneyde yarımadanın yanında uzanan adayı tanımlamak kaldı. Kıbrıs'ı kastediyorum. Daha öncede söylemiştim; Mısır, Phoinikia, Syria ve Rhodia'ya kadar olan kıyıların bir kısmıyla çevrilen deniz, aşağı yukarı Mısırluların ve Pamphylia'luların denizinden ve Issikos körfezindeki denizden oluşur. Bu denizde Kıbrıs bulunur. Kuzey kısımları Kilikia Trakheia'ya çok yaklaşır ve kıtaya en yakın yerdir. Doğu kısımları Issikos Körfezi ve batısı Pamphylia Denizi'yle sınırlanır. Güneyinde Mısır Denizi vardır. Mısır denizi batıda Libya ve Karpathia Denizi'yle birleşir,

²² Gözlu, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 166; <http://www.sbnature.org/content/199/image/mmth.jpg> (28.02.2017)

²³ Gözlu, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 167; <http://www.ablogabouthistory.com/wpcontent/uploads/2009/08/hippo.jpg>. (28.02.2017)

²⁴ Önceleri Kıbrıs'ta ilk insan izlerinin MÖ 7000'lerde olduğu söylenirken son yıllarda yapılan bazı çalışmalarda bu tarih MÖ 9 binlere kadar çekilmiştir. İlgili çalışma ve kaynaklar sonraki bölümlerde verilecektir.

güney ve Issos'a kadar uzanan kıyıyla, kuzeye doğru Kıbrıs ve Pamphylia Denizi kuzeyde Kilikia Trakheia'nın son uçlarıyla Rhodos'a kadar Pamphylia ve Lykia, batıda Rhodos Adası'yla ve doğuda Paphos ve Akamas yakınlarında Kıbrıs'la, güneyde Mısır Denizi'yle birleşir." şeklinde söz eder.²⁵

Strabon'un burada dile getirdiği üzere, Akdeniz'in doğusunda önemli bir mevkiide bulunan Ada, Neolitik Dönem'den itibaren iskân edilmeye başlamıştır. Kıbrıs Neolitik kültürünün yaratıcıları Anadolu ile Suriye'den gelen yerleşimcilerdir.²⁶ Demek ki Neolitik Dönem'de bile insanlar, denizi aşarak Ada'ya gelebilecek basit deniz araçlarına sahiptiler.²⁷ Bunun yanı sıra Kıbrıs'ın coğrafi konumu itibariyle Anadolu ve Suriye sahillerini kontrol edebilecek bir durumda bulunması, bu bölgelerde bulunan devletlerin, Kıbrıs'ı da kendi topraklarına dâhil etmek istemelerine neden olmuştur.²⁸ Kıbrıs, Neolitik Çağ'dan bu yana Ege, Anadolu, Mısır, Mezopotamya yani tüm Yakındoğu ile devamlı siyasi ve ticari ilişkiler içerisine girmiştir. Geç Tunç Çağı ile Erken Demir Çağları'na ait yazılı kaynaklarında bu ilişkiler ve boyutları açıkça görülmektedir.

İlkçağda pusula icat edilmeden önce, deniz nakliyatı kıyıları takip edilerek yapılabilirdi. Bu durum Mısır, Anadolu ve Ege kıyıları arasında deniz seferleri başladıktan sonra sahillere yakın olan Kıbrıs'ın önemini artırmış ve bu ülkeler arasında önemli bir uğrak yeri olmasını sağlamıştır.²⁹ Ada'da bakır, demir, krom ve kereste gibi önemli maddelerin bol miktarda bulunması ve denizciliğinin gelişmiş olması, Kıbrıs'ın tarihte önemli bir yer edinmesine neden olmuştur.³⁰ Mısır, Yakındoğu ve Ege Denizi arasındaki deniz yolu üzerinde olması, Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'ya hâkim

²⁵ Strabon, *Geographika*, XIV, 6, 1.

²⁶ Bedevi, *Başlangıcından Günümüze ...*, s. 9.

²⁷ Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", s. 383.

²⁸ Bedevi, *Başlangıcından Günümüze ...*, s. 9.

²⁹ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 94; Ayrıca bkz. Besim Darkot, "Kıbrıs", *İslam Ansiklopedisi*, 63, 1954, s. 672; Cengiz Gürsoy, "Kıbrıs Müşahedeleri", *D.T.C.F.D.*, c XX, S. 3-4, 1965, s.165; Afif Erzen, "Kıbrıs Tarihine Bir Bakış", *Türk TOK. Belleteni*, Kıbrıs Özel Sayısı, 44/323 Ekim-Aralık, 1974, s. 45; Steel, "Cyprus", s. 804.

³⁰ Gürsoy, "Kıbrıs Müşahedeleri", s. 194 vd.; Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 95; T. Tarhan, *Kıbrıs Adasında Tabi-Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Bakımından Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Yayınları, no:131, 1971, s. 37 vd.; Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 95; Solsten, *Cyprus ...*, s. 5; Knapp, "Bronze Age Mediterranean ...", s. 59.

güçlerin Ada'da hâkimiyet kurmak istemelerine sebebiyet vermiştir.³¹ Nitekim Geç Tunç Çağı ortalarından itibaren Kıbrıs dönem dönem Mısır ve Hitit hâkimiyeti altına girecektir.

E. Kıbrıs Adının Oluşumu

Kıbrıs adası, geçmişte değişik şekillerde adlandırılmıştır.³² Kıbrıs'ın en eski adının Asy veya Alaşia olduğu düşünülür. Çünkü MÖ 18. yüzyıla ait Ugarit, Alalakh, Mari, Amarna ve Boğazköy'de bulunan Yakınoğu vesikalarında Kıbrıs, bu isimlerle kaydedilmiştir.³³ Kıbrıs'ın Alaşia olarak adlandırıldığına dair ilk hipotezi Ohnefalsh-Richter, Tamassos civarında bulunduğu Apollon Alasiotas (Alaşia'dan Apollon'una) vakfedilmiş Yunanca ve Fenikece yazılı bir çift dilli bir yazıta dayandırarak ortaya koymuştur.³⁴ Daha sonra MÖ 11. yüzyıla ait Golenişef papirüsü ile Mısırlılar'ın Kıbrıs'a Alaşia dedikleri anlaşılmıştır.³⁵

Ada'da bol miktarda bakır bulunduğundan Kıbrıs adı bakırla münasebete sokulmuştur.³⁶ Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'nun Tunç Çağı'na ait yazılı belgelerinde Kıbrıs daima bir bakır memleketi olarak işlenmiştir. Örneğin eski Babil devrine ait Mari mektuplarının birinde Alaşia bakırından söz edilmektedir. III. Tutmosis ve Sethos'un vergi listelerinde Kıbrıs'tan daima bakır geldiği ibaresi yer alır. Bunun dışında III. Tutmosis'in bir vezirinin mezarında omuzları üzerinde taşıdıkları öküz derisi biçimindeki şeylerin de işlenmeye hazırlanmış ve kolay taşınması için dört köşesi sivri bırakılmış bakır levhalar³⁷ (ingot) olduğu anlaşılmıştır. Enkomi kazılarında Geç

³¹ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", ss. 93-95; Steel, "Cyprus", s. 804; Bernard Knapp, Jan Bauzaek, David Frankel v. dğr., "Production, Location and Integration in Bronze Age Cyprus (and Comments and Reply)", *Current Anthropology*, Vol. 31, No. 2, 1990, s. 147.

³² E. Iderman, *Salamis Antik Kenti ve Çevresinin Uzaklar Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Tarihsel ve Güncel Arazi Kullanımları Yönünden İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2006, s. 32.

³³ EA 33-40; KBo, 12, 38, 10-20; W. Brandestein, "Kyprische Sprache", *RE*, Suppl VI, 1935, s. 212; Porphyrios Dikaios, *A Guide to the Cyprus Museum*, Third. Ed., Nicosia, 1961, s. 29, 41, 116 vd.; Vassos Karageorghis, *Cyprus*, *Archaeologia Mundi*, 1968, ss. 63-73 ve s. 145; F. Schachermeyr, "Zum ältesten Namen von Kypros", *Klio*, XVII, 1921, ss. 230-239; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 1; Hector Catling-A. C. Brown, *Ancient Cyprus*, Ashmoleon Museum, Oxford, 1975, s. 33; Shelley Wachsmann, "Is Cyprus Ancient Alashiya? New Evidence from an Egyptian Tablet", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 49, No. 1, 1986, s. 37; Oberhammer, "Kypros", s. 59; Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 97; Knapp, "Bronze Age Mediterranean ...", s. 59.

³⁴ Kinal, "İlkçağlarda Kıbrıs", s. 401.

³⁵ Kinal, "İlkçağlarda Kıbrıs", s. 401.

³⁶ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 96; Knapp, "Bronze Age Mediterranean ...", s. 58.

³⁷ Bu levhaları ilk defa Muray bulmuştur. 65x35 çapında ve 32,10 kg ağırlığında olan bu ingot bugün British Museum'da korunmaktadır. Lefkoşe Müzesinde bulunan bir diğer levha ise 69x40 çapında ve 38,70 kg ağırlığındadır. Son zamanlarda Antalya'nın güneyindeki Gelidonya Burnu'nda yapılan denizaltı

Tunç Çağı'nın son safhasına ait bir dökümhanede bu bakır ve kalay levhalardan bulunmuştur.³⁸ Alaşia'nın bir bakır memleketi olduğu Hititler tarafından da biliniyordu. Bir Hitit vesikasına göre bakır Taggata Dağı'ndan gelmekteydi. IV. Tudhaliya da Alaşia kralıyla yaptığı anlaşmada vergi olarak altın ve gümüşün yanı sıra bakır da almıştır.³⁹

Mısır'da Tell el-Amarna kentinde bulunan Amarna mektuplarından⁴⁰ birinin arkasında Mısırlı bir kâtime ait siyah mürekkep ve hieratik yazı ile yazılmış "Alaşia kralının mektubu" notu artık buna şüphe bırakmamaktadır.⁴¹

hafriyatında meydana çıkarılan batık gemi içinde bu ingotlardan yüzlerce bulunmuştur. Bunlar da Bodrum müzesinde korunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", ss. 403-404.

³⁸ C. F. A. Schaffer, *Enkomi-Alasia nouvelles missions en Chypre 1946-1950*, avec des contributions de M. H. J. Plenderlecht and O. Masson, Vol. I, Paris, 1952, ss.111-132; Oliver Robert Gurney, *Hititler*, (çev. Pınar Arpaçay), Dost Kitabevi, Ankara, 2001, s. 78.

³⁹ KBo 9, 1 Öy. 39; Gurney, *Hititler*, s. 78.

⁴⁰ Mısır'da El-Amarna'da bulunan önemli çivi yazısı formunda belgelerdir. Bunlar Mısır ile o günün komşu ülkeleri Kıbrıs, Babil, Mitanni arasında çoğu Akkad dilinde yapılmış yazışmaları içeren kil tabletlerdir. 1887 yılında Hacı Kandil kasabası yakınlarında bedevi bir kadın tarafından bulunmuştur. Tabletler, Nil'in doğu kısmında Kahire'nin 300 km güneyinde, El Amarna'da bulunuyordu. Bir bedevi alanı kazıp tabletleri yerli bir tarihi eser kaçakçısına satmıştır. Tabletler, daha sonra Yukarı Mısır'a gönderilmiş ve Avrupa müze temsilcilerine satılmıştır. Tabletlerin 201 tanesi Berlin Müzesinde, 82 tanesi İngiltere Müzesinde ve 51 tanesi de Kahire yerel müzesindedir. Daha pek çok müze ve kişi sayısız tablet almıştır. Bu yasadışı kazıda 336 adet tablet çıkarıldığı biliniyor. Ciddi bir kısmı da kazı sırasında tahrip edildiğinden toplamda net bir sayı hesaplanamıyor. Keşiften birkaç yıl sonra 1891-92 gibi, Sir Flinders Petrie tarafından sistematik kazılar başladı. Petrie, eski tabletlerin bulunduğu bölgede ve yakın çevrede 21 adet tablet fragmanı buldu. Sonraki yıllarda yapılan üç kazıda 23 adet daha tablet fragmanı bulundu ve şimdiye kadar yayınlanan tablet sayısı 380'i buldu. J.A. Knudtzon 1907'ye kadar keşfedilen bütün tabletleri sistematik olarak bir araya getirdi ve O Weber'in derin tarih yorumu ve E. Ebeling'in detaylı indeksler eşliğinde kapsamlı bir metin yayınladı. Aynı zamanda Schroeder de 1915 yılında Berlin Müzesinde en geniş Amarna Tablet koleksiyonunun yeni bir kopyasını yayınladı. Son olarak 1987'de W.L. Moran, tüm mektupların yeni baskılarını yayınladı. Kil tabletler üzerine çivi yazısıyla yazılmış 380 tane tabletin sadece 32 tanesi mektup değildir, geri kalan hepsi mektuptur. Aralarında sözcük metinleri (EA 51, 373), tanrı listeleri (EA 374), hece işaretleri (EA 348, 350, 379) ve edebi metinler (EA 340-341, 356-359, 371) bulunmaktadır. Mektupların 44 tanesi Mısır ve diğer büyük güçler arasındayken, 300den fazlası Mısır ve Kenan ile Suriye'deki vasal krallıkları arasındadır.⁴⁰ Yazışmaların temelini Mısır ve Yakındoğu'daki diğer güçlerin ilişkileri oluşturur. Diğer güçler de Babil (EA 1-14), Asur (EA 15-16), Mitanni (EA 17,19-30) Arzawa (EA 31-32), Alaşia (EA 33-40) ve Hatti (EA 41-44)' dir. Bkz. J.A. Knudtzon, O. Weber, E. Ebeling, *Die el-Amarna Tafeln mit Einleitung und Erläuterungen*, Vol. 1-2, VAB 2. Leipzig, 1915; William Matthew Flinders Petrie, *Tell El-Amarna*, Methuen and Co publishing, London, 1894; Otto. Schroeder, *Die Tontafeln von el-Amarna in Akkadischer Sprache*, Vol. 1-2, VS XI-XII Leipzig; William L. Moran, *Les Lettres d'El-Amarna*, *Literatüres Anciennes du Proche-Orient*, 13. Paris, 1987; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 245; Toby Wilkinson, *Eski Mısır*, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları, Ankara, 2013, s. 330.

⁴¹ Knudtzon, *Die-el Amarna...*, EA 39; Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", s. 404; Ayrıca bkz. James Muhly, "Geç Tunç Çağı Ege Dünyası'nda Bakır ve Tunç", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006; C. Zaccagnini, "Aspects of Copper Trade in the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age", *Traffici Micenai nel Mediterraneo: Problemi Storici e Documentazione Archeologica*, (ed.) M. Marazzi, S. Tusa, L. Vagnetti, Toronto, 1986, ss. 413-424; Susan Sherratt, "Circulation of metals and the end of the Bronze Age in the Mediterranean", *Metals Makes the World Go Round: the Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*, (ed.) C. F. E. Pare, Oxford, 2000, ss. 82-98.

Kıbrıs'ın adı tarihi kaynaklar ve tarihi olaylarla ilgili olduğundan üzerinde durulması gerekir. Homeros'un etkisiyle Yunanlarda ve diğer kültürlerde ada *Kypros* adıyla tanınmıştır. Çünkü Yunanca *Kypros* ismini ilk kez Homeros İlias destanında ⁴² Kinyros efsanesi'ne ait bölümde kullanmıştır. Kitabelerde isme ilk defa MÖ459'da rastlanmıştır. ⁴³ Ada'da bol miktarda bakır bulunduğu ve MÖ 3. binyıldan başlayarak bakır üretildiğinden Kıbrıs adı bakırla ilişkilendirilmiştir. Zamanla isim çeşitli dillerde *Cyprius*, *Cuprinus*, *Cyprum* şeklinde türemiştir. Grekçe *Kypros*'tan Latince *cuprum*, İtalyanca *cipro*, İngilizce *copper*, almanca *kuþfer* türemiş olsa gerektir. Yani bakır, Kıbrıs isminden türemiştir. Zira Kıbrıs adının da yerli dilden geldiği anlaşılmaktadır. ⁴⁴

⁴² Hom. Il. II. XI. 21; Hom. Od. I. 270.

⁴³ CIG 165=CIA 433

⁴⁴ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 96; bkz. Oberhummer, "Kypros", s. 59; Gürsoy, *Kıbrıs Müşahadeleri*, s. 105; Brandestein, "Kyprische Sprache", s. 212'de *Kypros*'un Ön Asya dillerinden gelen bir ad olduğu ve içinde bakır manası bulunabileceği yazmaktadır; Silvia Ferrara-Carol Bell, "Tracing Copper in the Cypro-Minoan Script", *Antiquity Publications*, 2016, s. 1016.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS'IN PREHİSTORİK VE PROTOHİSTORİK DÖNEMLERİ

1. KIBRIS KRONOLOJİSİ

Kıbrıs kronolojisi konusunda bilim adamları tarafından farklı görüşler öne sürülmekte ve bu kronolojiler yeni çalışmalar sonucunda değişebilmektedir. Bu nedenle aşağıda, Kıbrıs için çoğunlukla kabul gören, üç kronolojik tablo verilmiştir.⁴⁵

Bernard KNAPP'e göre Kıbrıs kronolojik tablosu⁴⁶

Geç Epipaleolitik	Akrotiri Safhası	MÖ 11.000-9000
Erken Akeramik Neolitik		MÖ 8500-7000
Geç Akeramik Neolitik	Khirokitia Kültürü	MÖ 7000-5200
Keramik Neolitik	Sotira Kültürü	MÖ 5200-4000
Kalkolitik	Erimi Kültürü	MÖ 4000-2400
Philia Safhası		MÖ 2500-2350
Erken Tunç Çağı I-II	Erken Kıbrıs	MÖ 2350-2000
Erken Tunç Çağı III	Erken Kıbrıs	MÖ 2000-1900
Orta Tunç Çağı I	Orta Kıbrıs	MÖ 1900-1800
Orta Tunç Çağı II	Orta Kıbrıs	MÖ 1800-1725
Orta Tunç Çağı III	Orta Kıbrıs	MÖ 1725-1650
Geç Tunç Çağı I	Geç Kıbrıs	MÖ 1650-1450
Geç Tunç Çağı II	Geç Kıbrıs	MÖ 1450-1300
Geç Tunç Çağı IIIA	Geç Kıbrıs	MÖ 1300-1125
Geç Tunç Çağı IIIB	Geç Kıbrıs	MÖ 1125-1050

Hector W. CATLING'e göre Kıbrıs kronolojik tablosu⁴⁷

Neolitik I	MÖ 5800-5250
Neolitik II	MÖ 3500-3000

⁴⁵ Son iki kronolojik tabloda Neolitik ve Kalkolitik dönem için yapılan tarihlendirmeler yakın zamanda yapılan çalışmalar sonucu değişmiş, Kıbrıs adasında ilk yerleşimlerin MÖ 9000'lere kadar gittiği bulunan yeni arkeolojik kalıntılarla kanıtlanmıştır. Fakat bu durum çalışma konumuz olan Tunç Çağı tarihlendirmesini etkilememiştir. Her iki durumda da Tunç Çağı'nın MÖ 2500-2300 civarında başladığı kabul edilir. Bu nedenle kronolojilerin tez çalışmasına konulmasındaki asıl amaç okuyucunun kafasında Tunç Çağı'nın tarihlendirilmesi hakkında fikir oluşturmaktır.

⁴⁶ Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 27.

⁴⁷ Catling-Brown, *Ancient Cyprus*, s. ix.

Kalkolitik I	MÖ 3000-2500
Kalkolitik II	MÖ 2500-2300
Erken Kıbrıs I	MÖ 2300-2000
Erken Kıbrıs II	MÖ 2000-1900
Erken Kıbrıs III	MÖ1900-1850
Orta Kıbrıs I	MÖ 1850-1800
Orta Kıbrıs II	MÖ 1800-1700
Orta Kıbrıs III	MÖ1700-1600
Geç Kıbrıs I	MÖ 1550-1400
Geç Kıbrıs II	MÖ 1400-1200
Geç Kıbrıs III	MÖ1200-1050

Vassos KARAGEORGHIS'e göre Kıbrıs kronolojik tablosu⁴⁸

Neolitik I	Khirokitia	MÖ 7000/6800-6000
Neolitik II	Sotira	MÖ 4500-3900/3800
Kalkolitik		MÖ 3900/3800-2900/2500
Erken Tunç Çağı I	Erken Kıbrıs	MÖ 2500-2075
Erken Tunç Çağı II	Erken Kıbrıs	MÖ 2075-2000
Erken Tunç Çağı III	Erken Kıbrıs	MÖ 2000-1900
Orta Tunç Çağı I	Orta Kıbrıs	MÖ 1900-1800
Orta Tunç Çağı II	Orta Kıbrıs	MÖ 1800-1725
Orta Tunç Çağı III	Orta Kıbrıs	MÖ 1725-1650
Geç Tunç Çağı IA	Geç Kıbrıs	MÖ 1650-1575
Geç Tunç Çağı IB	Geç Kıbrıs	MÖ 1575-1475
Geç Tunç Çağı IIA	Geç Kıbrıs	MÖ 1475-1400
Geç Tunç Çağı IIB	Geç Kıbrıs	MÖ 1400-1325
Geç Tunç Çağı IIC	Geç Kıbrıs	MÖ 1325-1225
Geç Tunç Çağı IIIA	Geç Kıbrıs	MÖ 1225-1190
Geç Tunç Çağı IIIB	Geç Kıbrıs	MÖ 1190-1150
Geç Tunç Çağı IIIC	Geç Kıbrıs	MÖ 1150-1050

⁴⁸ Karageorghis, *Cyprus from the ...*, s. 9.

2. KIBRIS'IN PREHİSTORİK DÖNEMLERİ

Kıbrıs adası, Doğu Akdeniz'de, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır memleketleri arasındaki bölgede bulunmaktadır. Jeolojik devirlerde İskenderun körfezinden kopup, bu günkü mevkiine kadar sürüklendiği ilk bakışta görülür. Bunun içindir ki etrafındaki Akdeniz ülkelerinden en çok Anadolu'ya yakındır. Anamur Burnu'ndan Kıbrıs'a olan uzaklık 69 km iken, Suriye (Larnaka-Beyrut) sahillerine 204 km, Mısır sahillerine 400km uzaklıktadır. Fakat Anadolu'nun güney sahillerinde Paleolitik Devir izlerine rastlansa da Kıbrıs'ta bu devire ait hiçbir ize rastlanmamıştır.

Kıbrıs dâhil, Akdeniz'de çalışma yapan arkeologlar, geleneksel olarak, ilk insan yerleşimlerinin Neolitik Çağ'da yani MÖ 7000-6500 tarihlerinde başladığını düşünüyorlardı. Fakat Kıbrıs'ın güneyinde Akrotiri'de sürdürülen arkeolojik çalışmalar, bu düşüncenin doğru olmadığını kanıtlamıştır. Çünkü yapılan son araştırmalar, Akdeniz'de adalarda insan varlığına ait kanıtların Geç Pleistosen veya Erken Holosen Dönem'e ait olduğunu kanıtlamıştır.⁴⁹Böylece Kıbrıs'ta ilk insan izlerinin daha eskilere dayandığı ortaya çıkmış, ilk yerleşimlerin MÖ 7. binlerde başladığı görüşü değişerek MÖ 9. binlere kadar gerilemiştir.

2.1. NEOLİTİK DÖNEM (Yaklaşık MÖ 9500-3900)

Neolitik Dönem'de insanlar av, meyve ve tohum toplamaktan kurtularak, kendi emekleriyle topraktan ürün elde etmeye başlamışlardır. Neolitik Dönem, her bölgede aynı tarihte ve eşit şekillerde yaşanmamıştır. Tam tersi, insan toplulukları, tarihöncesi evrelere farklı dönem ve aşamalarda girmişlerdir.⁵⁰ Birbirleriyle artan etkileşimler, kültürlerin yayılımını da etkilemiştir. Örneğin Kıbrıs'ta Neolitik Dönem kültürünün öncesiz olduğunun kanıtlanması, bu kültürün Ada'ya dışarıdan taşındığını gösterir. Bu durum Neolitik Devir'de insanların denizi geçerek Ada'ya ulaştığını ve kendi kültürlerini de beraberinde getirdiklerini gösterir.⁵¹ İsveç Arkeoloji ekibin başkanı olan Einar Gjerstad⁵², 1927-31 yılları arasında Kıbrıs'ta çeşitli yerlerde yaptığı kazılarda Kıbrıs tarihinin Neolitik Dönem'e kadar gittiğini gösteren ilk önemli çalışmaları

⁴⁹ Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", s. 383; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 2; Suriano, "Historical Geography...", s. 15; Ellen Herscher, "Archaeology in Cyprus", *AJA*, Vol. 99, No. 2, April, 1995, s. 262, Karageorghis, "Ancient Art From Cyprus", *The Cesnola Collection*, The Metropolitan Museum of Art, Newyork, 2000, s. 17.

⁵⁰ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, ss. 175-176.

⁵¹ Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", s. 383.

⁵² Einar Gjerstad, Kıbrıs Neolitik Çağ'ı hakkında çalışmaları başlatan ve geliştiren bilim adamıdır. Bkz. Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 21.

gerçekleştirir. Bu önemli kazılardan biri, Güzelyurt körfezinin batı ucunda yer alan Petra tou Limniti (Limnidi Kayalığı) adlı kayalıkta yapılmıştır. Kıyıya 100 m uzaklıktaki bu adacığın uzunluğu 150 metre genişliği 30 metre ve yüksekliği 50 metredir.⁵³

Başta zikrettiğimiz 1924 ve 1936 yıllarında yapılan Neolitik Dönem'e ait çalışmalarındaki veriler, değişmeden 1990'lara kadar gelmiştir. Fakat daha sonra gerçekleştirilen Parekklisha-Shillourokambos, Akanthou-Arkosykos ya da Tatlısu-Çiftlikdüzü kazı çalışmaları, Ada'nın Akeramik Neolitik Dönemi'ne ilişkin sunduğu yeni bilgilerle Kıbrıs kronolojisinin tekrar düzenlenmesini ve tarihlendirilmenin daha geriye çekilmesini sağlamıştır.⁵⁴ Buna göre Kıbrıs Adası'nda tarih öncesi dönemde insan yerleşiminin yaklaşık en erken MÖ 10.000'de başladığı tahmin edilmektedir. Adada yaşayan avcı ve toplayıcı topluluklardan oluşan ilk yerleşimcilerin bıraktıkları izler ise en erken MÖ 9000 sonlarına tarihlenmektedir. Ada'nın güney kıyısında Aetokremnos'da ve batısında Akamas'da yapılan arkeolojik kazılarda Ada'nın ilk insanların, buralara Neolitik dönemde yerleştikleri saptanmıştır. İnsanlık tarihinde ilk yerleşik toplumların kurulduğu bu dönemde adanın ilk yerleşimcilerinin Anadolu'nun güneyinden geldiği ve bunlara MÖ 7000-6500 yıllarında Suriye ve Filistin'den Ada'ya göç edenlerin de katıldığı Kıbrıs ile ilgili bilgilerde yer almaktadır.⁵⁵

Erken Akeramik Neolitik Dönem (Akrotiri Safhası: MÖ 9500-8000)

Ada'nın en erken evresi Akeramik Neolitik⁵⁶ Dönem Akrotiri safhası'dır. Ada'da ilk insan varlığına en erken kanıt Ada'nın güneyinde yer alan Akrotiri'deki bir

⁵³ Müge Şevketoğlu, "MÖ 8. Binde Anadolu ve Kıbrıs İlişkileri: Akanthou/Tatlısu Kurtarma Kazısı", *Anadolu*, S. 30, 2006, s. 111; Ayrıca bkz. Einar Gjerstad-Alfred Westholm, *Swedish Cyprus Expedition: finds and results of the excavations in Cyprus 1927-1931*, vol. I, Stockholm, 1934; Einar Gjerstad, *Ages and Days in Cyprus, Studies in Mediterranean Archaeology*, der. Paul Aström, Goteborg, 1980; Kristian Göransson, "The Swedish Cyprus Expedition, The Cyprus Collections in Stockholm and the Swedish Excavations after the SCE", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Vol. 42, 2012, s. 399, 407; Price, "Colonization and Continuity ...", s. 32; Knapp vd., "The Prehistory of ...", ss. 397-398.

⁵⁴ Şevketoğlu, "MÖ 8. Binde ...", s. 113, 144; Müge Şevketoğlu, *Archaeological Field Survey of the Neolithic and Chalcolithic Settlement Sites in Kyrenia District, North Cyprus, British Archaeological Reports, 2000*, s. 75 ve 117; Joanne Clarke, "Cyprus During the Neolithic Period", *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, s. 184.

⁵⁵ Eric Solsten, *Cyprus ...*, s. 5; Kıbrıs Neolitiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Clarke, "Cyprus during...", ss. 183-203.

⁵⁶ Neolitik Çağ'da kile elle biçim vererek ateşte pişirmek, böylelikle de günlük işlerde büyük kolaylık sağlayacak çanak çömleği üretmek büyük bir aşamadır. Çünkü insanoğlu çok gelişkin kimi kent ve köyler kurmuş olmasına karşın, önceleri, kili biçimlendirip pişirerek çanak çömlek yapmayı beceremiyordu. Günlük kapkacağını ya ahşap ya da taşları oyarak sağlıyordu. Bu nedenle, Neolitik Çağ'ın yaklaşık M.Ö.

yerleşim yerinde bulunduğu için bu döneme Akrotiri safhası denilmiştir. 1980 senesinde National Geographic Society'nin desteğiyle Alan Simmons başkanlığında kazılan Akrotiri, Ada'daki ilk yerleşim izlerinin MÖ 9500'lere kadar gerilere gittiğini göstermiştir. Akrotiri, denizden ortalama 50 metre yükseklikte dört katmanlı bir mağaradır. En alt kısımdan ele geçirilen yaklaşık üç yüz bin hayvan kemiğinin beş yüzden fazlasının cüce su aygırlarına ait olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra iki yüz yirmi civarında cüce fil kalıntısı da bulunmuştur. İkinci tabakanın içinde taştan yapılmış malzemeler, deniz kabukları ve kabuklu deniz hayvanları, cüce su aygırı ve su kuşlarına ait kemikler bulunmuştur.⁵⁷Akrotiri safhası, Kıbrıs'ın bu dönem yerleşimine dair kanıtlar sunması bakımından çok önemli bir yer tutar.⁵⁸

Alan Simmons başkanlığında Akrotiri'de yapılan kazılar sonucu cüce su aygırlarına ve cüce fillere ait binlerce kemik ve insan yapımı pek çok taş alet bulunsa da bu aletlerin daha sonraki dönemlerde bilinmemesi, avcı ve toplayıcı olan bu insanların MÖ 9000 yıllarında Kıbrıs'a gelip bu hantal hayvanları tükettikleri ve daha sonra kendilerinin de tükendiği veya geldikleri yere geri döndükleri fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Esasında Akrotiri'de insan varlığının olup olmadığı hâlâ daha birçok arkeolog tarafından tartışılan bir konudur ve insanların ve cüce hayvanların aynı dönemde yaşamış olup olmadıkları tam olarak netleştirilememiştir. Akrotiri'de yapılan kazılardan sonra ortaya çıkan diğer bir sorun da Akrotiri ve Khirokitia arasında bulunan 2000 yıllık kronolojik boşluk ve bu dönemde nelerin olup bittiğidir.⁵⁹

Geç Akeramik Neolitik Dönem (Khirokitia Safhası: MÖ 7000-5000)

Kıbrıs Neolitiği'ne kazandırdığı boyut açısından İsveçli Kazı Ekibi'nin başkanı Einar Gjerstad'tan sonra ikinci sırada arkeolog Porphyrios Dikaios gelir.⁶⁰Dikaios Khirokitia yerleşim yerini keşfedip burada yaptığı çalışmalarla Kıbrıs arkeoloji tarihinin Akeramik Neolitik Dönem'ine adını yazdırmıştır. Bu dönemin, yerleşim yeri Khirokitia'nın adını alan bir kültür olarak anılmasını sağlayan kişi de kendisidir.

10.000-7.000 yılları arasındaki bu erken aşamalarına "Akeramik Neolitik" ya da "Keramiksiz Neolitik" veya "Çanak Çömleksiz Neolitik" adı verilir. Bkz. Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 175.

⁵⁷ <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/akrotiri-neolithic.html>(16.02.2017); Knapp, *The Archaeology of ...*,ss. 49-50; Hersher, "Archaeology in Cyprus", s. 262; Karageorghis, *Ancient Art from ...*, s. 17. Kardulias-Yerkes, "Defining the Cypriot ...", s. 125.

⁵⁸ Steel, *Cyprus Before History*, s. 23; Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 9 ve ss. 52-63.

⁵⁹ Şevketoğlu, "MÖ 8. Binde ...", ss. 113-114; Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 115.

⁶⁰ P. Dikaios, *Khirokitia: Final Report*, Excavations of Neolithic Settlement in Cyprus 1936-1946, Oxford University, London, 1953; Şevketoğlu, "MÖ 8. Binde ...", s. 112.

Khirokitia kültürünün Yakınoğu'dan gelmiş olabileceğini ve hatta ev damlarının tholos yani dairesel planlı damlara benzemesiyle Tepe Gawra, Tell Halaf, Arpachiyah, Jericho, Byblos gibi farklı dönemlere ait yerleşimlerin mimari geleneklerini yansıttığını savunur. Khirokitia kültürünün Ada'daki ilk yerleşim olduğu düşünülür. Levantlılar bu dönemde çanak çömlek, sığır kullanıp, dairesel planlı evlerde yaşarken Khirokitia kültüründe bunlar yoktu. Khirokitia safhasında çanak çömlek değil, dönemi temsil eden taş malzemeler vardır. Çanak çömlek olmadığı için Ada kültürünün anlaşılmasında taş analizi önemlidir. Khirokitia'dan bir litik bıçak bu kültüre ait en erken kalıntıdır.⁶¹ (Figür:1) Bu dönemde Ada'yla dış dünya ilişkilerine ait bir iz bulunmamıştır. Dönemin Akeramik yerleşimleri Khirokitia, Kalavassos, Cape Andreas, Cape Greco, Troulli, Ayis Yiorkis'tir. Bu dönemde batı ve kuzeybatıda yerleşim bulunmamaktadır. Ada'da sığır yetersizliğine rağmen, koyun, keçi, geyik ve domuz bulunmaktaydı. Dönemin diğer bir özelliği de evlerin alt katlarının mezar olmasıdır.⁶²

Kıbrıs'ta şimdiye kadar yapılmış olan arkeolojik araştırmalara göre Ada'nın Neolitik Dönem'den itibaren iskân edildiği görülmektedir. Kıbrıslı arkeolog Vassos Karageorghis, *Archaeologischer Anzeiger*'te yayımladığı bir makalede platodaki bir iskân bölgesi ile Karpas yarımadasının doğusunda bulunan Aphrodite Akrai⁶³ yakınındaki bir tepenin güney yamaçlarındaki satıh buluntuları arasında taş baltaların, gri andesitten çanak parçaların ve çakmak taşı aletlerinin ele geçtiğini ve hiçbir çömlek parçasına rastlanmadığını yazmaktadır. Ayrıca, Karageorghis, bu bölgenin Neolitik kültürünün çömlekçilikten önceki ilk devresine, yani MÖ 6. binyıla ait olduğunu belirtir. Buluntuların adanın Anadolu'ya en yakın bölgesinde ele geçmiş olması ve Anadolu'daki kuvvetli Neolitik kültür mevcudiyeti, ilk ada halkının buradan geldiklerini gösterir. Karageorghis, Mellaart tarafından Anadolu'nun Neolitik devrini aydınlatan Hacılar ve Çatalhöyük kazılarında da bahseder.⁶⁴

⁶¹ <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/akrotiri-neolithic.html> (16.02.2017); P. Dikaios, "New Light On Prehistoric Cyprus", *British Institute for the Study of Iraq*, Vol. 7, 1940, s. 70; Kardiulas-Yerkes, "Defining the Cypriot ...", s. 124; Cristoph Briese Randers, "Zypern", *DNP*, Enzyklopedie der Antike, Altetum Band 12/2 Ven-Z, Stuttgart, 2003, s. 865.

⁶² <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/aceramicneolithic.html> (16.02.2017) Geç Akeramik Neolitik dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Knapp, *The Archaeology of ...*, ss. 120-158; Clarke, "Cyprus During ...", ss.191-192; Herscher, "Archaeology in Cyprus", s. 262; Price, "Colonization and Continuity ...", s. 28.

⁶³ Vassos Karageorghis, "Chronique des fouilles et decouvertes archeologiques a Chypre en 1961", *BCH*, 86, 1962, s. 372 vd.

⁶⁴ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs ", s. 97; bkz. V. Karageorghis, *Ten Years of Archeology in Cyprus, 1953-1962*, *Archeologischer Anzeiger*, Berlin, 1963, s. 504; V. Karageorghis, "The Mycenaean Origins of

Keramik Neolitik Dönem (Sotira Kültürü: MÖ 5200-4000)

MÖ 5200-4000 yıllarında Kıbrıs yeni bir yerleşim dalgasına sahne olmuştur. Bunun sonucunda Kıbrıs, yeni bir Neolitik evreye yani Keramikli Neolitik Dönem'e girdi. Çünkü bu dönemde Ada keramikle tanışmıştır. Bu durum, görünüşe göre, hiçbir öğrenme ve gelişme evresi olmadan, önceden gelişmiş olarak ve birden bire ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bazı arkeologlar, Ada'ya keramik teknolojisinin, kilin plastik özelliğini tanıyan, nasıl biçimlendirilip dekore edileceği ve nasıl pişirileceğini bilen bir topluluk tarafından getirildiğine inanır. Levant veya Anadolu'dan geldiği düşünülen göçmenler yeni yerleşim yerleri kurdular böylece Ada'ya kilin yanında getirdikleri bir diğer unsur da mimari alanda oldu. Yeni mimari özellikler, ev yerleşim düzenini etkilerken, ölüleri defnetme şekillerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Daha önceleri ölüler, ev içine defnedilirken, bu dönem itibariyle ev dışındaki mekânlara gömülmeye başlanmıştır.⁶⁵

Akeramik Neolitik Dönem'den Keramikli Dönem'e geçiş insanların kilin özelliklerini keşfedip, şekillendirip ateşte pişirmesiyle başlamış oldu. Bu dönem keramikleri tek renklidir. Acemi pişirme teknikleri yüzünden, dışları siyah, içleri ise kırmızı renkte kalmıştır. Keramikli Neolitik Dönem, Erken ve Geç Neolitik olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir. Erken Neolitik Dönem'de elde üretilen keramikler tek renkli, kalın çeperli, ağır ve basit şekillidir. Geç Neolitik Dönem'de de elde üretim sürdürülmesine rağmen çanak çömlek yapımı iyice yaygınlaşmış ve daha ince çeperli, ustalıkla pişirilmiş, kahve, gri, devetüyü renklerinde keramikler yapılmıştır. Az sayıda da olsa krem astar üzerine kırmızı bezemeli çanak çömlekler de üretilmiştir. İnsan başı ve hayvan şeklinde kaplarda ilk defa bu dönemde karşımıza çıkar.⁶⁶

Ada'da Geç Akeramik Neolitik ile bu dönem arasında önemli bir kültürel boşluk bulunmaktadır. Yaklaşık beş yüz yıllık bir arkeolojik boşluk söz konusudur. MÖ 4500'den itibaren Ada'ya yeni göç dalgaları olmuştur. Bunlar Sotira Kültürü'nü, Keramik Neolitik Dönem'i temsil ediyorlardı. Sotira Kültürü'nde Akeramik Dönem'in tersine keramik teknolojisi çok gelişmiştir. Taraklı mal keramiği bu dönem kuzey

the Cyptote Cultur", *XXI. Congr. Inter. Sciences Hist. Rapports IV*, Wien, 1965, s.77; Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 23.

⁶⁵ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 200.

⁶⁶Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, ss. 175-176.

yerleşimlerde baskındır. Keramik Neolitik Dönem, Akeramik Dönem'e göre daha kısadır.⁶⁷

Keramik Neolitik Devir'in en önemli iskân yerlerinin başında gelen Sotira'da elde edilen buluntular ve iskân kalıntıları Anadolu ve Ön Asya ile Kıbrıs arasındaki yakın ilişkilere işaret etmektedir. Bunlar arasında obsidyen aletler Anadolu, daire planlı evler Kuzey Mezopotamya'daki Arpacıya ile olan ticari ve kültürel bağlantıları açıklamaktadır.⁶⁸ Son araştırmalara göre Neolitik Devir Kıbrıs halkı antropolojik bakımdan Brakyccephal Akdeniz ırkına mensuptur. Hatta bazı antropologlar Akdeniz Brakyccephal ırkın Kilikya grubu menşesinden geldiğini ileri sürmektedir.⁶⁹

2.2. KALKOLİTİK DÖNEM (Yaklaşık MÖ 3900-2300)

Bu döneme bakır ve taş kelimelerinden türetilen Kalkolitik Dönem adı verilmiştir. Bu dönemi Neolitik Çağ'dan ayıran unsur, iğne, bız, ok ucu, küpe ve yüzük gibi küçük madeni eşyaların görülmeye başlanmasıdır. Son çalışmalar, madenin işlenmesinin ilk olarak Neolitik Çağ'da çanak çömleksiz evrede başladığını gösterse de, kullanımının yaygınlaşması ve çeşitlerinin çoğalması bu dönemi bulur.⁷⁰

Bu dönemde, toprak, hayvanlar ve insanların verimliliğini gösteren taş ve kilden heykel veya nesnelere üretilmiştir. Kalkolitik Çağ'da Ada insanı, yerel bakırdan küçük aletler ve dekoratif süsler yapmaya da başlamıştır. Ada'nın tarihteki önemini belirleyecek olan bakır, ilk defa bu dönemde ortaya çıktı. Ancak bakır her ne kadar bu döneme adını verse de bu metalden üretilmiş materyaller bu dönemde son derece azdır. Çok az miktarda saf bakırdan yapılmış mücevher, kanca ve keski bulunmaktadır. Kalkolitik Dönem'in sanatsal ve teknolojik başarıları, daha çok dönemin sonuna doğru

⁶⁷http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/ceramic_neolithic.html(16.02.2017); Keramik Neolitik Dönem, Sotira Kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Knapp, *The Archaeology of...*, ss. 158-165; Khirikitia ile Sotira Kültürü arası dönemin devamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alexandra Legrand-Pineau, "Bridging the Gap: Bone Tools as Markers of Continuity between Aceramic (Khirikitia Culture) and Ceramic Neolithic (Sotira Culture) in Cyprus (7th-5th Millenia cal-BC)", *Palorient*, Vol. 35, No. 2, 2009, ss.113-123; P. Dikaios, "New Light On ...", s. 77; Price, "Colonization and Continuity ...", ss. 34-35.

⁶⁸ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 97. Ayrıca bkz. Dikaios, *A Guide to ...*, s. 2 vd; Karageorghis, *Cyprus*, s. 63; Clarke, "Cyprus During...", s. 193; H. G. Buchholz- Vassos Karageorghis, *Altägais und Altkypros*, Tübingen, Wasmucht, 1971, s. 125 vd.; Ufuk Esin, "İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa", *Kültür Sorunu*, C. II s. 143, 156, 160 vd. Tolosların taş kısımlarının üstü kerpiçe örtülmekte ve arı kovana manzarası vermektedir. Buna benzer köy evleri günümüzde dahi Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır; Herscher, "Archaeology in Cyprus", s. 268.

⁶⁹ Dikaios, *A Guide to ...*, s. 3; Karageorghis, *Cyprus*, s.36, C. Alagöz, *Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, no: 36, seri 1, S. A2, 1971, s. 20.

⁷⁰ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 204; Erken, Geç Kalkolitik dönemlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Knapp, *The Archaeology of ...*, ss. 195-263; Randers, "Zypern", s. 866.

görülmeye başlanmıştır. Örneğin son dönemde imal edilen çizgili ve bitki motifli, beyaz zemin üzerine kırmızı boya ile süslenmiş kaplar, dönem keramiğini yansıtmaktadır.⁷¹

Kalkolitik Çağ'da bakırın keşfedilip bakır madenlerinin işletilmeye başlanması Ada'da kültürel ve siyasi gelişmeleri beraberinde getirdi. Bakırın keşfi ve kullanımının yaygınlaşması, Kıbrıs'ın dış dünya ile bağlantı kurmasını ve Yakındoğu medeniyetleri ile ticari ilişkilere başlamasını sağladı. Uzun yıllar boyunca diğer kültürlerden kopuk olan Kıbrıs kültürü, bakır ticareti sayesinde Anadolu, Suriye, Mısır ve Filistin'le kuracağı yakın ilişkilerinin temellerini bu dönemde attı.⁷²

Kıbrıs'ın güney sahil bölgesinde Erimi'de Neolitik Devir ile Erken Tunç Devri arasında bir geçiş safhası olan tahminen MÖ 3900-2300 arasında tarihlenen Kalkolitik Çağ'a ait önemli buluntular ele geçirilmiştir. Buradaki keramik şekilleri ve süslemeler, idoller, mimari kalıntılar Neolitik Dönem'in sonunda yeni bir kültür hareketinin başladığını gösterir. Yeni gelenlerin Ön Asya'dan özellikle Filistin ve Yukarı Suriye'den geldiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda ele geçen buluntularla gittikçe sayıları artan çıplak kadın (Ana Tanrıça) heykelcikleri de bu durumu doğrular.⁷³ Kalkolitik Dönem'de Erimi kazısında üst katlarda bakır aletlere rastlanması gerçekten burada taş-bakır çağının mevcut olduğunu göstermektedir.⁷⁴

Erimi Kültürü(MÖ 4000-2500)

Orta Kalkolitik Dönem MÖ 3500-2500 arasıyken Geç Kalkolitik Dönem MÖ 2500'ten Erken Tunç Çağı'na (MÖ 2300-2000) kadardır. Ada'nın bazı bölgelerinde Geç Kalkolitik Dönem ile Philia Evresi (MÖ 2500-2350) çakışır. Kalkolitik Dönem yerleşimi Erimi, Ada'nın kuzey kısmındadır. Diğer önemli Kalkolitik yerleşimler Kissonerga-Mosphilia, Lemba, Souskiou, Kalavastos-Ayios ve Yialia'dır. Ada'nın doğu, kuzey ve kuzeydoğu kesiminde Kalkolitik yerleşimler yoktur. Mimari açıdan Akeramik Neolitik Dönem'deki dairesel evlere dönüş vardır. Kalkolitik Dönem'de pikrolit adı verilen yeşil taş yaygındır. En çok gömülerde lüks eşyalar şeklinde karşımıza

⁷¹ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 211.

⁷² Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, ss. 211-212; Machteld Mellink, "Anatolian Contact with Chalcolithic Cyprus", *BASOR*, No. 282/283, Symposium: Chalcolithic Cyprus (May- Aug. 1991), s. 167; Knapp, "Bronze Age Mediterranean ...", s. 55.

⁷³ Bkz. Dikaios, *A Guide to ...*, s. 4 vd.; Karageorghis, *Ten Years of ...*, s. 505; Karageorghis, *Cyprus*, s. 37; Kalkolitik dönem hakkında ayrıca bkz. Edgar Peltenburg, "Cyprus During Chalcolithic Period", *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 252-269.

⁷⁴ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 99, Ayrıca bkz. Dikaios, *A Guide to ...*, s. 4; Karageorghis, *Cyprus*, s. 37; Noel H. Gale, "Metallurgy in the Chalcolithic Period", *BASOR*, No. 282/283, 1991, s. 43.

çıkılmaktadır. Kalkolitik Dönem mezarları Keramik Neolitik Dönem'den farklı olarak ev duvarları dışındadır. Kalkolitik Dönem, Ada'da bakıra olan ilgiyi yansıtır. Erimi'de bulunan iki bakır cisim keski ucu ve kanca Geç Kalkolitik Dönem'de Anadolu ile temas olduğunu açıklar. Kalkolitik Kıbrıs Tarsus ile aynı keramik özelliklerini paylaşır. Tarsus'ta bulunan iki tip Kıbrıs çanak çömleği, Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda Anadolu-Kıbrıs ilişkisine örnektir. Ayrıca Kıbrıs'a ait diğer mallar da ithal edilmiştir. Nüfus ve yerleşim yerlerinin artması Ada kaynaklarının da sömürülmesi demektir.⁷⁵

Philia Safhası (MÖ 2500-2350)

Philia Safhası Kalkolitik Dönem sonu ile Erken Tunç Çağı arasında kısa bir dönemdir. Tunç Çağı'na geçiş döneminde Kıbrıs'ı anlamak için önemli bir safhadır. Bu dönemde keramik teknolojisindeki gelişmenin yanı sıra tarım aletlerinde hatta mimaride bazı değişimler görülür. Ayrıca Anadolu'dan göçebe akınının da olduğu dönemdir. Kuzeybatı Anadolu'dan gelen göçlerin Philia kültürünü Ada'nın batısına taşıdığı düşünülür. Bu dönemde yerleşimlerin daha çok bakır madenine yakın yerlerde olduğu görülmektedir.⁷⁶

2.3. TUNÇ ÇAĞI (MÖ 2300-1050)

Kıbrıs Tunç Çağı incelenirken Erken, Orta ve Geç Tunç Çağları olmak üzere üç aşamada incelenir. Bu ayırım tunç kullanımındaki gelişmeler ile arkeolojik buluntulardaki benzerlik ve değişiklikler doğrultusunda yapılmıştır.

2.3.1. Erken Tunç (Erken Kıbrıs) Çağı (MÖ 2300-2000)

Erken Tunç (Erken Kıbrıs) Dönemi, Philia safhasıyla benzer özellikler taşımasına rağmen, Neolitik ve Kalkolitik Dönemler'den farklı özelliklere sahip bir dönemdir. Erken Tunç Dönemi'nde halk, kıyılardan uzaklaşarak vadilerde, dağların arasında kalan kesimlerde yerleşimler kurmuştur. Kalkolitik Çağ yerleşimleri Ada'nın güney ve güneydoğusundayken, Erken Tunç Çağı yerleşimleri daha çok kuzey ve

⁷⁵ <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/chalcolithic.html> (16.02.2017); Mellink, "Anatolian Contact with...", s. 167 ve 170 (fig. 2 ve 3).

⁷⁶ <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/philiaphase.html> (16.02.2017); Knapp, *The Archaeology of...*, s. 279; Steel, "Cyprus", s. 806.

kuzeybatısında görülmektedir. En çok bilinen Erken Kıbrıs yerleşimleri, Vounous, Lapithos, Katchati, Marki-Alonia, Sotira, Alambra'dır.⁷⁷

Bu devirde Kıbrıs'ın Anadolu başta olmak üzere komşularıyla ticari ve kültürel temasları artmış ve Kıbrıs'tan yine Anadolu başta olmak üzere tüm komşu medeniyetlere bakır ihraç edilmiştir. Erken Kıbrıs Dönemi'nden itibaren, Kıbrıs Anadolu'nun etkisine girer ve Anadolu'ya has çanak çömlek yapımıyla maden işleme sanatı Kıbrıs'a taşınır. Böylece başlangıçta Kıbrıs ve Anadolu özelliklerinin birleşimini yansıtan Kıbrıs keramikleridaha sonra saf Anadolu keramik tipine dönüşmüştür. Anadolu'dan gelenler, Kıbrıs'ın kültürünü zenginleştirmenin yanı sıra nüfusunu da arttırmışlardır.⁷⁸

Erken Tunç Çağı'nda Kıbrıs, yoğun bir iskâna sahne olmuş ve doğal kaynaklarının zenginliği ile coğrafi konumunun önemi sayesinde ekonomik açıdan gelişip, komşu ülkelerle sıkı ilişkiler içerisine girmiştir.⁷⁹ Ancak Ada'da yapılan arkeolojik kazılar sonunda pek az iskân yerine rastlanmış, buna karşılık o dönemde yerleşim alanları dışında bulunan mezarlıklar keşfedilmiştir. Bu mezarların çoğu oda mezar formunda olup, çok sayıda tunç eşya ve keramik ihtiva etmektedir.

Araştırmacılara göre, başlangıçta Kıbrıs çömlekleri, Anadolu Erken Tunç Çağı'nın ikinci safhasında güneybatı Anadolu'dan Kıbrıs'a gelen yeni göçmenlerin sanatından esinlenmişlerdir. Bununla beraber Kıbrıslı ustalar yabancı elemanları kendi öz üslupları ile kaynaştırarak mükemmel şekil ve dekor duygusu elde etmişlerdir.⁸⁰ Bu dönemde Kıbrıs keramik üretiminin iyice geliştiği görülür. Hepsi el üretimi olan kırmızı cilalı keramiklerin üzerleri parlak çizgili geometrik desenlerle süslenmiştir.⁸¹ Erken Kıbrıs Dönemi'nin diğer özelliği de tahta heykelticiler ve küçük metallerdir. Bulunan

⁷⁷ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 219; Herscher, "Archaeology in Cyprus", s. 269; Philia Safhası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jennifer M. Webb and David Frankel, "Characterizing the Philia Facies: Material Culture, Chronology and the Origin of the Bronze Age in Cyprus", *AJA*, Vol. 103, No. 1, 1999, ss. 3-43.

⁷⁸ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 219; Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs Tarihi*, Özel Baskı, Lefkoşa, 1975, s. 13; Jennifer M. Webb, "Cyprus during the Early bronze Age", *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, s. 355; Steel, "Cyprus", s. 807; Dikaios, "New Light on ...", s. 71.

⁷⁹ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 99; Karageorghis, *Ancient Art from ...*, s. 17.

⁸⁰ Dikaios, *A Guide to ...*, s. 13, 15, 17; Karageorghis, *Cyprus*, s. 38 vd.; Buchholz-Karageorghis, *Altägais und Altkypros*, s. 132.

⁸¹ Bedevi, *Başlangıcından Günümüze ...*, s. 19; Steel, "Cyprus", s. 805; Randers, "Zypern", s. 866.

boğa başı heykeller ve sığır sürüsü betimlemesi Ada'da sığır kullanıldığını, tarımın çapadan çok pulluğa dayandığını gösterir.⁸²

Bu döneme ait en fazla ve en değerli buluntular Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan Vounous Nekropolü'ndeki mezarlardan çıkmıştır. Vounous ve Lapithos'ta bulunan ada mezarlarında çok sayıda metal aletler, süs eşyaları ve silah formunda bakır objeler bulunmuştur. Örneğin Lapithos'taki bir oda mezarda seksenin üzerinde bakır eşya bulunmuştur. Gerek mezar şekilleri gerekse keramik türleri Batı ve Orta Anadolu Erken Tunç Çağı kültürü ile yakın ilişkiye işaret etmektedir.⁸³ Arkeolojik belgelerin yanı sıra filolojik deliller de bu etkileşimi desteklemektedir. Alman filologlardan Paul Kretschmer'in 1896'da yayınladığı "Grek Dil Tarihine Giriş" (Einleitung in die Geschichte der Greiischen Sprache) adlı eserinde MÖ 3. binyılda eski Anadolu diline ait olan "-nd" ve "-ss" eki ile biten yer isimlerinin Ege denizi üzerinden Batı'ya yayıldığını ispatlamıştır. MÖ 3. binyıldaki Anadolu'lar, Ege Dünyası'nı işgal ve iskân etmişler ve buraları kendi dilleriyle isimlendirmişlerdir.⁸⁴ Son yıllarda yapılan çalışmalar Kıbrıs'ın da bu eski Anadolu dil sahasına dâhil olduğunu göstermektedir. Kıbrıs'taki, Amamassos, Arabanda, Melanthos, Paphos, Tamassos, Tegessos, Arsos, Nemesos, Melandra, Leukara, Asine, Pergamon, Idalion, Lymbeia, Alampria gibi yer adları eski Anadolu diline aittir. Bu yer adlarının paralellerine veya benzerlerine Karia bölgesinde ve Güney Anadolu'daki yer adlarında rastlanmaktadır.⁸⁵ Bu durum ve mevcut arkeolojik buluntular, MÖ 3. binyılda Erken Tunç Çağı iskân bölgelerinde oturan ve bu dönemin kültürünü meydana getiren halkın Anadolu'lular olduğunu kanıtlar. Bu dönemde Kıbrıs'ın, Mısır, Suriye ve Filistin'le karşılıklı etkileşimi olsa da bur durum Ada'da kültürel ve etnik bakımdan büyük bir değişikliğe sebebiyet vermemiştir.⁸⁶

⁸² [http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/earlycypriote.html\(16.02.2017\);](http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/earlycypriote.html(16.02.2017);) Webb, "Cyprus during the ...", s. 361.

⁸³ Karageorghis, *Cyprus*, res. 35, 36, 38, 39, 42-46, 49, s.110; Buchholz-Karageorghis, *Altägaeis und Altkypros*, s.403-415; Krşl. H. Z. Koşay, *Alacahöyük Kazısı, 1937-39*, Ankara, 1951, lev. CLXXVI, CLXXIX; aynı yazar, *Alaca Höyük, 1940-48*, Ankara, TTK, 1966, Lev. 13 ve 14; Tahsin Özgüç, *Kültepe Kazısı 1948*, TTK, Ankara, 1950, lev XXXVII; Knapp vd, "Production, Location and ...", s. 160.

⁸⁴ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 100; ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der Greiischen Sprache*, Göttingen, 1896, s. 505.

⁸⁵ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 100; bkz. Brandestein, "Kyprische Sprache", s. 213; F. Schachermeyr, *Actes d. XII. Congres Intenational de Sciences Historiques*, Wien, 1965, s. 591 vd.

⁸⁶ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 100.

3.KIBRIS'IN PROTOHİSTORİK DÖNEMLERİ

3.1.ORTA TUNÇ (ORTA KIBRIS) ÇAĞI (MÖ 2000-1600)

Orta Tunç Çağı, Kıbrıs Geç Tunç Çağı'na bir geçiş evresi olup, kültürel ve iktisadi bakımdan gelişme ve zenginliğe ulaşılan dönemdir. Gerek keramik, gerekse madeni eşya bakımından yüksek sanat seviyesi göstermekte ve Yakındoğu ve Mısır ile sıkı bir ticari münasebette olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷

Önemli Orta Kıbrıs yerleşimleri Alambra, Kalopsidha, Episkopi-Phoneromeni, Pyrgos, Marki-Alonia, Lapithos ve Ambelikou'dadır. Yerleşim alanı az olduğu için Orta Kıbrıs Dönemi'ni Erken Kıbrıs Dönemi'nden ayırmak zordur. Erken Kıbrıs Dönemi'nde üretilen kırmızı cilalı mallar Orta Kıbrıs Dönemi'nde de yaygındır. Fakat Orta Kıbrıs'ı yansıtan en yaygın tür beyaz cilalı mallardır.

Bu dönemde Ambelikoi ve Pyrgos'ta bakır üretiminin kanıtları vardır. Örneğin Babil, Alalakh ve Mari belgelerinde Alaşia bakırına ait bilgiler bulunmaktadır. Vounous ve Lapitos'taki oda mezarlarda metal silahlar ve Minos keramiği bulunmuştur. Aynı şekilde Ras Şamra ve Knossos'ta Orta Kıbrıs keramiğine rastlanmıştır. Beş yüzün üzerinde Orta Kıbrıs keramiği Mısır Tell-el Dab'da bulunmuştur. Geç Tunç Çağı yerleşimlerinden bazıları Orta Kıbrıs Dönemi'nde keşfedilen Enkomi, Toumbatou Skourou, Hala Sultan Tekkesi'dir. Bu geçiş döneminin bir başka özelliği de Ada'nın kuzey doğu sahili boyunca sayısız kaleleridir. Karpaz yarımadasında 21 tane kale vardır. Bunlar bakır kaynaklarını korumak için yapılmış olmalıdır.⁸⁸ Kale yapımının diğer bir nedeni de Hiksos saldırılarıdır. Bu devirde Mısır'a yapılan Hiksos istilasından Kıbrıs da oldukça etkilenmiş, Hiksos akınlarına karşı koyabilmek için Ada'nın ortasına Hagios Sozomenos'da, kuzeyde Kirini'de ve doğuda Karpas yarımadasında Nitovikla⁸⁹ da ihtişamlı kaleler inşa edilmiştir. Nitovlika kalesi Anadolu mimari unsurları taşımakta ve Boğazköy'deki tahkimata benzemektedir. Ajos Yakovos ve

⁸⁷Orta Kıbrıs Çağı gelişmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David Frankel, "Cyprus During the Middle Bronze Age", *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 482-497; Steel, "Cyprus", s. 809.

⁸⁸ <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/earlycypriote.html>(16.02.2017); Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 418; Louise C. Maguire, *The Cypriote Pottery and Its Circulation in the Levant*, Tell el-Dab'a, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna, 2009, ss. 26-37.

⁸⁹ Nitovikla 1929 yılında İsveçli arkeologlarca ilk kazı çalışmaları gerçekleştirilen, Orta Tunç Çağı sonu ile Geç Kıbrıs Çağı arasına tarihlendirilen antik bir kaledir. Denizden yaklaşık 25 m. yükseklikte bir kayalık üzerinde inşa edilmiş olan kalenin duvarları harçsız moloz taşlardan örülmüştür. Kalenin MÖ 1400'ler civarında Hiksos istilasından etkilenerek tahrip olduğu düşünülmektedir. Yerleşimin Orta Tunç Çağı'ndan olan mezarlığı da araştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Öztepe, "Karpaz Yarımadası Arkeolojik Yerleşimleri", *Anadolu*, S. 33, 2007, s. 146.

Milia'da bulunan mezarlar Hiksoslar'a atfedilmektedir. Hiksoslar'a dâhil olan bir kavmin Kıbrıs'a geldiği ve bir müddet burada kaldığı düşünülmektedir.⁹⁰ Kıbrıs'taki Hiksos istilasının Mısır'ın askeri müdahalesi ile Geç Kıbrıs I devrinin başında ortadan kalktığı ileri sürülmektedir. Mısır doğrudan askeri kuvvet göndermese de, filosu ile istilacıların tamamının mağlup edilmesine yardımcı bulunmuştur.⁹¹

Kibro-Minoan Yazısı

Kıbrıs tarihöncesi dönemden tarihi çağlara, Geç Tunç Çağı'nın başlarında, geçmiştir. Çünkü Kıbrıs'ın yazı ile tanışması ilk defa bu döneme rastlar.⁹² MÖ2. binyılın ikinci yarısından itibaren Kıbrıslılar okuma yazmayı biliyorlardı. Kıbrıs'ta kullanılan en eski yazı Kibro-Minoan yazısıdır. Minos Girit'indeki Linear-A yazısına benzerliğinden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır.⁹³ Buna karşın Kibro-Minoan yazısının Girit ayağını reddedip, her iki yazının (Linear A ve Kibro-Minoan) kaynağı olarak Güney Anadolu, Kuzeybatı Suriye veya Levant yazısını gösterenler de vardır.⁹⁴ Enkomi'de bulunan MÖ 1500'lere tarihlendirilen ve üzeri yatay sırada kazılı olan pişmiş kil tablet en erken yazılı belgedir. Bu dönemde Kıbrıs-Girit ilişkilerinin en az seviyede olması Kibro-Minoan yazısının bir Doğu kökenli olabileceğini gösterir. Ayrıca tabletlerin⁹⁵ minder şeklinde ve Doğu geleneğine özgü şekilde fırında pişirilmiş olması da Doğu etkisini destekler niteliktedir.⁹⁶

Linear-A yazısı Kıbrıs yazısının gelişimini etkilemiştir fakat ne Kibro-Minoan ne de Linear-A yazısı günümüzde çözülememiştir. Kibro-Minoan yazısının deşifre

⁹⁰ Nitovikla gibi kuvvetli bir kalenin zapt ve tahrip edilmesi buna delil sayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs ", s. 101; E. Sjöqvist, *Problems of the Late Cypriote Bronze Age*, Swedish Cyprus Expedition, Stockholm, 1940, s. 189; Göransson, "The Swedish Cyprus ...", s. 406.

⁹¹ Sjöqvist, *Problems of the ...*, s. 189, 190.

⁹² Ahmet Gözlü, "Kibro-Minoan Yazısı ve Kıbrıs'ın Tarihi Çağlara Girişi", *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 2012, s. 325; Desmond Morris, *The Art of Ancient Cyprus*, First Published, Great Britain, Phaidon Limited, 1985, s. 11; Hirschfeld, "Cypro-Minoan", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric. H. Cline, Oxford University Press, Newyork, 2010, ss. 378-379.

⁹³ Gözlü, "Kibro-Minoan ...", s. 325; Doros Alastos, *Cyprus in History: A Survey of 5000 Years*, Second Printed, Great Britain, London, 1976, s. 25; Veronica Brown Tatton, *Ancient Cyprus*, British Museum Series, Harward University Press, 1988, s. 61, Karageorghis, *Ancient Art from ...*, s. 17; Ferrara-Bell, "Tracing Copper ...", s. 1009; Knapp vd., "The Prehistory of ...", s. 425.

⁹⁴ Anette Hojen Sorensen, "The Cypriot Connection: Aspects of Cretan Contacts with Cyprus the MB-LB I Periods" <http://www.shc.ed.ac.uk/archaeology/publications/poca2006/documents/11-Hojen-Sorensen.pdf>, 2006, (20.11.2010), s. 161.

⁹⁵ Tabletler ardışık metinler taşır; daha kısa metinler ise kil kaplar, kil toplar, metal nesnelere, yüzük ve mühür taşları üzerlerinde görülür. Gözlü, "Kibro-Minoan ...", s. 326.

⁹⁶ Gözlü, "Kibro-Minoan ...", s. 326; Frankel, "Cyprus During ...", s. 482; Nicole Hirschfeld, "Cypro-Minoan", s. 377.

edilmesi için birkaç teşebbüste bulunulsa da yazılı metinlerin dili henüz çözülememiştir.⁹⁷

Şekil 1: Kibro-Minoan yazısı.⁹⁸

3.2. GEÇ TUNÇ (GEÇ KIBRIS) ÇAĞI (MÖ 1600-1050)

Orta Kıbrıs'tan Geç Tunç Çağ'a geçişteki önemli değişiklikler: kıyı sitelerine geçiş, nüfus artışı, bakır endüstrisindeki gelişim, lüks malların artışı, Ada'nın ticaret ağına dâhil oluşu ve tabii ki çanak çömlekte olan değişikliklerdir. Kıbrıs Tunç Çağı'nı anlamada en önemli unsur metalürjidir. Bakır kaynakları Ada'nın dış ilişkilerinde, yerleşiminde, dini pratiklerinde hemen her alanda büyük rol oynamıştır. Ayrıca bilim adamları, Ada üzerinde dış güçlerin çıkarlarını açıklamak için Kıbrıs bakırını üzerinde durmuşlardır. Örneğin Amarna mektuplarında Mısır-Alaşia bakır gönderiminden söz eder. (EA 33-40) Alaşia'dan sürekli önemli bakır kaynağı olarak söz edilir. Uluburun ve Gelidonya Batıkları da Kıbrıs bakırının önemini kanıtlar.⁹⁹

⁹⁷ Hirschfeld, "Cypro-Minoan", s. 378; Jon C. Billigmaier, "Toward a Decipherment of Cypro-Minoan", *AJA*, Vol. 80, No. 3, 1976, s. 295; Cristoph Bachhuber, "Aegean Interest on the Uluburun Ship", *AJA*, Vol. 110, No. 3, 2006, s. 356; John Bennet-Michael Galaty, "Ancient Greece: Recent Developments in Aegean Archaeology and Regional Studies", *Journal of Archaeological Research*, Vol. 5, No. 1, 1997, s. 90.

⁹⁸ Jon C. Billigmaier, "Toward a Decipherment of Cypro-Minoan", *AJA*, Vol. 80, No. 3, 1976, s. 296.

⁹⁹ <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/latecypriote.html>(16.02.2017); Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 349; Frankel, "Cyprus During ...", s. 492; Geç Kıbrıs Dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Louise Steel, "Cyprus During The Late Bronze Age", *The Oxford Handbook of*

Yazılı kaynaklar ve siyasi belgeler Kıbrıs'ın tarihi çağlara Geç Tunç Devri'nde girdiğini kanıtlar. MÖ 16. yüzyılın sonlarında, Girit'in Ugarit ile çok sıkı ilişkide bulunduğu sırada Kıbrıs'ta, Kibro-Minoan denilen ve Linear A yazısından çıkmış bir yazı ile karşılaşmaktadır. Bu yazı sözü edilen devirde kullanılmış olduğundan Kıbrıs'ın ilk yerli yazılı kaynakları olarak bilinir.¹⁰⁰

Mısırlılar tarafından Hiksoslar'ın memleketten çıkarılmalarından ve Kıbrıs'ta mağlup edilmelerinden sonra Kıbrıs'ın Mısır'ın hâkimiyeti altına girdiği anlaşılıyor. MÖ 1504-1450 arasında hükümdarlık yapmış olan III. Tutmosis devrine ait Karnak tapınağındaki zafer listesinde kralın muhtelif harp seferleri sonunda mağlup ettiği ülkeler arasında "Alašia" yani Kıbrıs'ın adı da geçmektedir.¹⁰¹ III. Tutmosis'ten itibaren Mısırlılar'ın MÖ 15. yüzyılda temin ettikleri *Pax Aegyptiaca* sayesinde Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz barış devresine girmiş ve bu arada Kıbrıs'ta kültürel ve iktisadi alanda büyük gelişmeler yaşanmıştır.¹⁰²

Bu dönemde, devletler birbirlerine yazılı mektupların yanı sıra sözlü mesaj ve hediyeler de gönderiyordu. Bu hediyelerin sembolik ve ekonomik değerleri vardı. Mısır altın kaynağı olduğu için yazışmalarda Mısır'dan altın talepleri bulunmaktadır. Hediye alışverişi dolaylı bir ticaret gibi gözükse de, büyük güçler arasında karada ve denizde doğrudan ticari ilişkiler vardı. Her kral bölgesindeki yabancı tüccarların güvenliğinden sorumluydu. Amarna mektupları Geç Tunç Çağ uluslararası ilişkilerin en erken tanığıdır. Bu ilişkiler MÖ 15. yüzyılda kuruluş MÖ 13. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir.

MÖ 14. yüzyılın ikinci yarısında Mısır Devleti'nin idari merkezi Tell el-Amarna'da ortaya çıkarılan kral mektupları dönemin firavunları ve diğer büyük devletlerin (Hitit, Babil, Mitanni, Asur, Kıbrıs) kralları arasındaki armağan trafiğini

Archaeology of the Levant, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 577-592; Knapp, "Bronze Age Mediterranean ...", s. 58, 61; Christopher M. Monroe, "Sunk Cost at Late Bronze Age Uluburun", *BASOR*, No. 357, 2010, ss. 19-21; Ferrara, "Tracing Copper ...", s. 1018; Vassos Karageorghis -Vasiliki Kassianidou, "Metal Working and Recycling in Late Bronze Age Cyprus- The Evidence from Kition", *Oxford Journal of Archaeology*, No. 18(2), 1999, s. 172.

¹⁰⁰ Brandestein, "*Kyprische Sprache*", s. 213; Buchholz-Karageorghis, *Altägais und Altkypros*, s. 134; Karageorghis, "The Mycenaean Origins ...", s. 77; Hirschfeld, "Cypro-Minoan", s. 379; Peter M. M. G. Akkermans and Glenn M. Schwartz, *The Archaeology of Syria*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 323; Karageorghis, *Ancient Art From ...*, s. 18; Emily Vermeule-Florence Wolsky, "New Aegean Relations with Cyprus The Minoan and Mycenaean Pottery from Toumba tou Skourou, Morphou", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 122, No: 5, 1978," s. 295.

¹⁰¹ V. Diakov and S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, (çev. Özdemir İnce), V Yayınları, Ankara, 1987, s. 149; Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 102; Dikaios, *A Guide to ...*, s. 29.

¹⁰² Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 102; Buchholz-Karageorghis, *Altägais und Altkypros*, s. 134 vd.

detaylarıyla anlatmaktadır. Bir kraldan diğerine gönderilen armağan grubu önemli miktarlarda altın, gümüş, değerli taş, fildişi, abanoz ağacı, özel kumaşlar gibi pahalı ve egzotik malzemeden oluşmaktaydı. Gönderilen hediyelerin tam listesini ve ayrıntılı tasvirlerini içeren mektuplardan bu malzemenin hem ham madde olarak, hem de en kalifiye zanaatkârlar tarafından üretilmiş sanat eserlerine dönüşmüş halde armağan edildiğini anlıyoruz.¹⁰³ Armağanı alanın aynı cömertlikle karşılık vermesi beklendiğinden bu mal değiş tokuşu doğal olarak kar amaçlı bir alışveriş değildi. Aslında bu armağan trafiğinin içinde yer almanın amacı kar elde etmek değil, diğer devletlerle dostane ilişkilerin devamını sağlamak ve şahsi prestij elde etmektir. Büyük devletlerin kralları, dönemin diplomasi adetleri gereği “Büyük Kral” unvanını taşımakta ve diğer büyük krallar tarafından “kardeş” olarak tanınmaktaydı. Krallar bu unvanları hak ettiklerini göstermek için gönderdikleri armağanların değeri bakımından karşı taraftan aşağı kalmamak zorundaydılar. Yalnız bazen çok büyük miktarda ham maddenin de gönderildiği hediyeler arasında yer alması, bu değiş tokuşun prestij kazanma çabasının ötesinde önemli ölçekte mal akışına olanak sağladığını gösterir. Örnek olarak, 15 ton gibi ciddi miktarda bakır, Alaşia kralının, firavuna bir seferinde gönderdiği hediyeler arasında yer almaktadır. İlginç olarak, gönderilen bakır miktarının büyüklüğüne rağmen Alaşia kralı, ülkesinde süregelen salgını mazeret göstererek yeterli üretim yapılmadığı ve şimdilik daha fazlasını gönderemediği için özür dilemektedir. Yalnız bu durumlarda karşı tarafın aldığı malın karşılığını gümüş olarak ödemesi, büyük miktarda ham madde içeren değiş tokuşun kıymetli mallarınkinden farklı değerlendirildiğini gösterir.¹⁰⁴

Yukarıda sözü edilen Mısır-Kıbrıs arası alışverişe kanıt olarak MÖ14. yüzyılın birinci yarısına tarihlenen El-Amarna tabletlerinde yer alan Alaşia kralının, Mısır kralına yazdığı 8 mektup¹⁰⁵ gösterilebilir. (Levha 2) Bu mektupların üçünden alınan aşağıdaki parçalar, Kıbrıs ve Mısır ilişkisini kanıtlar niteliktedir.

¹⁰³ Emre Kuruçayırılı, “MÖ 2. Binde Ticaretin İşleyişi”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, s. 66; Egon Friedell, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 262.

¹⁰⁴ Kuruçayırılı, “MÖ 2. Binde ...”, s. 67.

¹⁰⁵ Yuval Garen, Shloma Bunimovitz, Israel Finkelstein, Nadou Na'Aman, “The Location of Alashiya: New Evidence from Petrographic Investigation of Alashiyan Tablets from El-Amarna and Ugarit”, *AJA*, Vol. 107, No. 2, 2003, s. 231; Bu mektuplar (EA 33-40) MÖ 2. binyıla ait tercüme edilen tek yazılı vesikalardır. Bkz. Tercüme için Knudtzon, *Die El-Amarna*, s. 278 vd.

Birinci mektupta Alaşia kralı şöyle demektedir:

“Mısır kralına, kardeşime, Alaşia kralı şöyle diyordu; senin kardeşin ben iyiyim. Sen de iyi olasin. Eşine, çocuğuna, atına, arabana ve senin ülkenin ortasında en yüksek derecede selamet(dilerim)

Sonra şöyle haber aldım ki, babanın evinin tahtına oturmuşsun.....barış içinde. Ve ben kardeşimin selamından haberdar oldum ve sana hediye olarak 200 talent bakır getireceğim. Şimdi son gönderdiğim.....10 talent bakır ve önüne tepsiyi koyan habercimi (ulağımı) çabucak gönder ve bana yaz! Ve seninle konuşan adamımı kardeşim lütfen alıkoymayasın! Onu çabucak geri gönder! Ve her yıl benim habercim senin huzuruna gelsin ve sana gelince, senin habercin gelecekte, her yıl benim huzuruma gelsin.”

İkinci mektupta ise selam ve iyi dilekten sonra şöyle diyor:

“Bak benim kardeşim, sen bana yazdınsa niçin senin habercini benim huzurunda göndermedin? Şöyle bil ki, senin kurban bayramına başladığından haberdar olmadım. Böylece yüreğine bu hususta her hangi bir üzüntü düşmesin. Zira şimdi işittiğimden, bak, habercimi senin huzuruna gönderiyorum ve hatta sana ulağım vasıtasıyla 100 talent bakır gönderiyorum. Ayrıca şimdi ulağım sana eşya getiriyor, uşu ağacından bir karyola, altınla kaplanmış bir araba.....Aramızda iyi olsun her şey olmalıdır ve benim habercim senin huzuruna ve senin ulağın benim huzuruma gelsin.”

Üçüncü mektupta şu kısım ilgi çekicidir:

“Kardeşim niçin bana bu sözü söylüyorsun, onu (o işi) benim kardeşim bilmez miydi? Lukki (Lykia) ülkesi adamları sene be sene memleketimden bir küçük şehir alırlarken, ben böyle herhangi bir şey yapmadım.

Kardeşim bana diyorsun ki –Senin ülkenin adamları onlarla beraber.- fakat kardeşim, onların (benim memleketimin) onlarla birlik olduklarını bilmiyorum. Eğer benim ülkemin adamları onlarla beraberse, bana yaz ve ben onlara istediğini yapacağım. Sen benim ülkemin

insanlarını tanımazsın. Ben böyle bir şey yapmadım. Fakat benim ülkemin adamları buna rağmen yaptılarsa, sen arzu ettiğini yap.....

»106

Görüldüğü gibi Kıbrıs (Alašia) kralı Mısır kralına mektuplarda kardeşim diye hitap edip karşılıklı elçi gönderdiğini, büyük miktarlarda bakır, hammadde ve eşya gönderdiğini dile getirmektedir. Ayrıca gönderdiği hediyelerin karşılığında gümüş istemesi de dikkate değerdir.¹⁰⁷ Bazı diplomatik ifadelerde eşitlik havası yaratılmak istense de her sene gönderilen hediyeler, tebriklerde gösterilen ihmaller için özür dileme tarzı, bir kısım Kıbrıslılar ve Lykialılar'ın Mısır'a karşı yaptıkları hareketlerden dolayı Mısır kralına istediğini yapma yetkisi vermesi Kıbrıs'ın MÖ 14. yüzyıl ilk yarısında Mısır'ın bir vasal krallığı durumunda olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸

Diğer taraftan Boğazköy'de bulunan Hitit metinlerinde Alašia adı ilk defa MÖ 1400 tarihlerinde geçmektedir. Her ne kadar III. Hattuşili zamanına ait metinlerde Alašia siyasi suçluların sürgün yeri olarak zikredilse de, Ada'nın MÖ 14. yüzyılda devletler hukuku bakımından sahip olduğu mevki açık değildir.¹⁰⁹ En yeni Hitit vesikalarına göre ancak IV. Tudhaliya Ada üzerinde hâkimiyet kurmuş ve bu itibarla da Hitit Devleti'nin geç devrinde Alašia ile bir muahede yapılmıştır. Zira Madduwata metninde Alašia'nın Hitit Devleti'ne bağlı olduğu ve Alaşialılar'ın haraç verdikleri kaydedilmektedir. Bazı metinler de Alašia'nın genellikle siyasi mültecilerin ve sürgün edilenlerin kaldıkları bir yer olduğunu ve muahede maddelerinde vasal bir krallık hükmünde bulunduğunu ifade etmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁶ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", ss. 102-104.

¹⁰⁷ Garen vd., "The Location of ...", s. 233.

¹⁰⁸ Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 2-3; Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", s. 104.

¹⁰⁹ Heinrich Otten, "Neue Qullen zum Ausklang des Hethitischen Reiches", *MDOG*, Berlin, Nr. 94, 1963, s. 10. II.; Ugarit Kralı II. Ammištamru'nun kardeşlerinin Alašia'ya sürgün edilmesi ile ilgili örnek için bkz. İlknur Taş, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya: Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, ss. 164-267; Murşili'ye ait bir veba metninde Alašia'ya mahkûmların gönderildiğinden bahsedilir. (CTN 78).

¹¹⁰ KBo, 19, 38= CTH 147, https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrage.php?c=147 (15.04.2017); Otten, "Neue Qullen zum ...", s. 10,11; Sedef Ayyıldız, *Hitit Metinlerinde Alaşia Ülkesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 2; J. Tischler-G. F. Del Monte, "Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte", *RGTC (Repertoire Geographic Des Textes Cuneiforms)*, C. 6, 1978, s.6; E. Forrer, "Alasiya", *RIA I*, 1928, s. 68.

IV. Tudhaliya'nın halefi III. Arnuvanda (MÖ 1220-1190) veya II. Šuppiluliuma'ya (MÖ 1190-1180) ait olan diğer bir vesikada (KBo 12, 38, 10-20= CTH 121) Alašia'nın zabtından ve haraca bağlanmasından şu şekilde bahsedilmektedir:

Sonra zevcelerini, oğullarını,

(Hizmetkârlarını) yakaladım. Bütün malları,

(gümüş, altın) bakır ve insana ait ganimetleri bir araya toplattım; onları Hattuša'ya sevk ettim. Alašia ülkesini fakat olduğu yerde tab'a ve vergi mükellefi yaptım; vergi olarak fakat ona yükledim.

() Alašia ülkesi kralına ve Pidduri'ye Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Tabarna- Büyük kral, Arinna'nın Güneş Tanrıçası rahibi için bu vergi devamlı olacaktır.

() altın, bir talent bakır, üç.....

() Arinna'nın Güneş Tanrıçası için

() Altın, bir talent bakır, üç.....

() Zippalanda fırtına tanrısı için"¹¹¹

H. Otten'in belirttiği gibi Kıbrıs krallık saray mensuplarının yakalanması, sivil halkın esir olarak sürülmesi Hitit ordusunun Kıbrıs adasına çıkmış olduğunu kanıtlar. Bu, Hitit Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanıyıp vergiye bağlanmış olmaktan daha ileri bir durumdur. Öyle anlaşılıyor ki Hititler Alašia'yı fiilen hâkimiyet altına almışlar, Hitit tanrılarına ağır vergi ödemeye mecbur tutmuşlar, fakat yine de Alašia kralını vergi vermekle yükümlü olarak yerinde bırakmışlardır.¹¹²

Boğazköy arşivinden Prof. Otten'in yayınladığı Hitit Devleti'nin sonlarına ait yeni kaynaklardan diğer bir vesikada¹¹³ II. Šuppiluliuma'nın Kıbrıs seferinden söz edilmektedir. Metindeki ifadeler şu şekildedir:

“Orduyu seferber ettim

Ve denize çabuk ulaştım

¹¹¹ KBo 12, 38, 10-20; Ali Özcan, “II. Suppiluliuma'nın Dini Faaliyetleri Hakkında Notlar”, *Ahmet Ünal Armağanı*, (ed.) Sedat Erkut-Özlem Sir Gavaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 399; Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, ss. 104-105; Ayrıntılı bilgi için bkz. Otten, “Neue Qullen zum ...”; “Arinna'nın Güneş Tanrıçası” yazımı için bkz. Özlem Sir Gavaz, “Hitit Metinlerinde Arinna'nın Güneş Tanrıçası”, *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2010, ss. 91-105.

¹¹² Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, s. 105; bkz. Otten, “Neue Qullen zum...”, s. 12; A. Bernard Knapp, “Alasiya and Hatti”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 32, No. 1, 1980, s. 46.

¹¹³ KBo 12, 38, Rs. III. (Levhalar 1) Bu levhalara ait katalog numaraları vb. bilgiler için <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/> adresinden faydalanılmıştır.

*ben Suppiluliuma, Büyük kral
Ve Alaşia gemileri bana karşı durdular,
denizin ortasında üç defa savaşa.
Denizin ortasında onları yakaladım
ve gemileri ateşe vermek suretiyle
onları imha ettim
Fakat sonra ben nasıl ki
.....ulaştım,
Alaşia'dan düşmanlar bana geldi.
Savaş için sürü halinde (bana) karşı.
.....onun için ben inşa ettim
Suppiluliuma, Büyük kral, bu daimi kaya tapınağımı”¹¹⁴*

Yukarıdaki vesikadan anlaşılacağı üzere son Hitit Kralı II. Şuppiluliuma (MÖ 1190-1180) Kıbrıs'ta bulunan deniz kavimlerine karşı üç deniz savaşı yapmış ve onları mağlup etmiştir. II. Şuppiluliuma döneminden itibaren büyüyen ve gelişen Hitit Devleti'nin nüfuz sahasına dâhil olan Kıbrıs, III. Hattuşili (MÖ 1275-1250) zamanında vasal bir devlet olmuş, IV. Tudhaliya (MÖ 1250-1220) dönemin de kesin olarak hâkimiyet altına alınmıştır. Bu durum Hitit Devleti'nin sonuna değin devam etmiştir. Burada önemli olan Hitit kralının devletin en zayıf ve kritik zamanında dahi Kıbrıs'a sefer yapmış olmasıdır ki bu da Kıbrıs'ın Hitit Devleti için ne kadar hayati önem taşıdığını gösterir.¹¹⁵

Geç Tunç Çağı (yaklaşık olarak MÖ 1200'ler) Doğu Akdeniz açısından bir dönüm noktasıdır. Bu çağda Miken saraylar düzeninin yıkılması ve böylece Hellas'taki devlet yapısının çözülmesi, Anadolu'da Hitit İmparatorluğu'nun çökmesi ve Levant kıyılarında bulunan Ugarit ve Amurru gibi küçük, ancak önemli devletlerin dağılması gibi olaylar yaşanmıştır. Yaklaşık aynı dönemde Hitit, Ugarit ve Mısır'da ele geçen yazılı kaynaklarda gemilerle gelen savaşçıların düşmanca saldırılarından söz edilir. Bu saldırılar ancak III. Ramses'in sekizinci hükümranlık yılında engellenebilmiştir. III.

¹¹⁴ Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, s. 105; bkz. Otten, “Neue Qullen zum...”, s. 13 vd.; H. G. Güterbock, “The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered”, *JNES* 26/2, 1967, ss. 75-78; Özcan, “II. Suppiluliuma'nın ...”, s. 393.

¹¹⁵ Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, s. 106; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, ss. 2-3; Sir Gavaz, “Hitit İmparatorluğunun ...”, s. 2833.

Ramses'in Medinet Habu'da bulunan Ölüler Tapınağı'nda yer alan savaş betimlemelerinden ve yazılı kaynaklarda geçen dramatik sahnelerden deniz kavimlerine¹¹⁶ karşı verilen mücadeleler öğrenilmektedir. Bu betimlemeler, MÖ 13. yüzyıl sonu ve MÖ 12. yüzyıl başlarında yaşanan dönemin, tedirgin ve göçlerle yoğrulmuş bir dönem olarak algılanması konusunda büyük bir paya sahiptir.¹¹⁷

Kültürel gelişim ve serpiyen ekonomi Kıbrıs için bir yandan avantaj sağlarken savunmasındaki yetersizlik, Ada'nın zenginliğinden faydalanmak isteyen güçlü komşularını cezbetmiş ve Geç Tunç Çağı'nda (yaklaşık MÖ 1500-1450) Mısır Firavunu III. Tutmosis'in orduları Kıbrıs'ı ele geçirmiştir. Ancak Ada ile ilgilenen Hititler de bir süre Kıbrıs için Mısır ile mücadele etmiş ve Hitit Kralı III. Tudhaliya zamanında (MÖ 1320) Kıbrıs, Hitit Krallığı'nın egemenliği altına girmiş ve 120 yıl boyunca onun egemenliği altında kalmıştır. Özellikle Karpaz bölgesindeki Nitovikla'da yerleşmiş olan Hititliler egemen oldukları dönemde bakır ihtiyaçlarını Ada'dan karşılamış ama aynı zamanda Ada'yı sürgün yeri olarak kullanmışlardır.¹¹⁸ Bu sürgünlerden biri de amcası III. Hattuşili tarafından tahttan indirilen III. Murşili (Urhi-Teşup)'tur. Hititler'in Kıbrıs'taki egemenliği, Hitit Krallığı'nın MÖ 1200'de yıkılması ile bitmiş ve Kıbrıs yeniden Mısır firavunlarının egemenliği altına girmiştir. Gerek Mısır gerekse de Hitit egemenliği döneminde Kıbrıs, önemli bir ticaret yeri olmuş ve bu ticaret aynı zamanda

¹¹⁶ Deniz Kavimleri deyimini akınlı yapan bir dizi savaşçı halk grubunun "denizin ortasından" ya da "deniz ortasındaki adalardan (Ege Bölgesi)" gelme oldukları tanımlanmaktadır. MÖ 13. yüzyılda ve özellikle MÖ 12. yüzyılda denizden gelen bu akıncılar Ege, Anadolu ve Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki büyük İmparatorluklar ve Tunç Çağı saray merkezlerinin yıkılmasının başta gelen nedeni olarak gösterilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gustav A. Lehmann, "Deniz Kavimleri'nin Ortaya Çıkması MÖ 14-12./11. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki istilacı Güçler", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 285 ve harita 5, s. 290; P. Gaziler, *Akdeniz Uygarlıklarındaki Kayık ve Yelkenli Gemilerin Plastik Açısından Değerlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Sanat Eseri Çalışması Raporu), Ankara, 2003, ss. 187-188; Knapp, "Bronze Age Mediterranean ...", s. 52.

¹¹⁷ Birgitta Eder, "Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Bronz Çağı Kavim Göçleri", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 278; "Ben Ra gibi, Mısır'a Kral olarak doğdum: Ben dokuz yayı (yani Barbarları, marjinal toplumlari) savuşturarak O'nu koruyorum. Yabancı ülkeler- onlar adalarında ittifak kurdular; yola düzülüp ülkeleri savaş talanıyla bir vuruşta dağıttılar; hiçbir ülke saflarına karşı duramadı; hattı Ülkeleri, Kadi (Kilikya), Karkemiş (Güneydoğu Anadolu-Kuzey Suriye Bölgeleri), Arzawa (Kuzey Batı Anadolu) ve Alaşiya (Kıbrıs) bir vuruşta kökten dağıldı. Amurru'da (Suriye) bir yerlerde otağ kuruldu; onlar insanları ve ülkesini hiç var olmamış gibi yakıp yıktılar; önlerinde ateş çemberleri olmasına rağmen Mısır'a doğru ilerlediler; birlikleri Peleset'ten, Tyeker'den, Şekeleş'ten, Danu'dan ve Weşes'ten oluşuyordu. Birleşik ülkeler- ellerini dünyanın kenarına kadar uzattılar; kalplari güven içinde ve inançlıydı. Birbirlerine şöyle dediler: Planlarımız gerçekleşiyor!" III. Ramses'in sekizinci hükümdarlık yılındaki bu söylemlerinden dönemin karışıklığı anlaşılmaktadır. Bakınız E. Edel, "Der Seevölkerbericht aus dem 8. Jahre Ramses', III", *MH II*, pl.46, 15-18, Übersetzung und Struktur. In: P. Posener-Krieger (ed.) *Melanges Gamal Eddin Mokhtar*. Kairo, 1985, s. 223 vd; Akkermans, *The Archaeology of ...*, s. 358.

¹¹⁸ H. D. Purcell, *Cyprus*, 2. baskı, New York; Frederick A. Praeger, 1969, s. 78.

Ada'ya farklı uygarlıkların etkilerini ve insanları da taşımış ve Ada'da özellikle Doristilası sonrası Ege'den ve Anadolu'dan milletler Kıbrıs'a göç etmiş ve koloniler oluşturmuştur. Örneğin MÖ1400'den sonra Mora Yarımadası (Peloponnes)'nin kuzeydoğusundan, Mikenli tüccarlar, Ada'ya düzenli bir şekilde ticari ziyaretlere başlamıştır. Yeni gelenler kendi kullandıkları dili yaygınlaştırmış ve ticareti yaygınlaştıracak bir alfabe geliştirmişlerdir. Bunlar ayrıca çömlekçi çarkını da tanıtmış ve çömlek üretmeye başlamış ardından pek çok ülkeye tüccarlar aracılığıyla çömlek pazarlamışlardır. Ancak MÖ 1150 ve MÖ 1050 arasında Kıbrıs'ta olan depremler adanın Geç Tunç Çağı dönemine ait şehirlerini yıkmış ve bir ölçüde Ada'nın tarihi de karanlık bir döneme girmiştir. Sadece Enkomi, Kition, Kaurion gibi birkaç kent ayakta kalabilmiştir.¹¹⁹

Kısacası Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. MÖ 15. yüzyılda Hiksosların Mısır'dan kovulup Doğu Akdeniz'de barışın sağlanmasıyla Ada, hem Doğu hem de Batı'yla muazzam bir ticarete başlamıştır.¹²⁰ Ticari faaliyetlerini Akdeniz'de yoğunlaştırmasıyla izole kimliğinden kurtulmuş ve yalnız bakır değil çanak çömleği ile de denizaşırı bölgelerde boy göstermeye başlamıştır. Bakır ihracatının ve Akdeniz ticari noktaları üzerinde bulunmasının sayesinde Ada ekonomisi Akdeniz dünya sistemi içine dâhil olmuştur.¹²¹ Bu dönemde Kıbrıs kapalı ve içe dönük kimliğinden sıyrılıp farklı kültür ve coğrafyalarla ilişki içine girmiştir. Ada ticaretinin, Ege dünyası da dâhil olmak üzere geniş bir alana yayılması, metalurjik aktivitelerinin yüksek bir seviyeye çıkması, Ada'da önemli merkezlerin oluşumu, maden üretimi ve ihracatın yerleşim coğrafyasını belirlemesi, ekonomik ve endüstriyel alandaki dönüşümle birlikte başlayan kültürel ve toplumsal hayatta yeni bir devrin gelişimi, yazı ihtiyacını ortaya çıkarmış böylece Kıbrıs, yazılı döneme yani tarihi çağlara adım atmıştır.¹²²

MÖ 12. yüzyıl başında, Mısır, Anadolu ve Kenan ülkeleri gibi Kıbrıs da deniz kavimlerinin yarattığı kargaşa ve yıkımlardan etkilenmiş fakat Anakara Yunanistan ve diğer Ege adaları gibi tümünden siyasal ve kültürel bir çöküşe sürüklenmemiştir. Enkomi,

¹¹⁹ Purcell, *Cyprus*, ss. 81-83, Steel, "Cyprus", s. 813.

¹²⁰ Gözlü, "Kibro-Minoan Yazısı ...", s. 324; Vassos Karageorghis, *Treasures in The Cyprus, Museum, Picture Book 1*, By the Department of Antiquities, Cyprus, 1962, s. 2.

¹²¹ Gözlü, "Kibro-Minoan Yazısı ...", s. 324; Ian Robbertson, *Cyprus, Second Edition*, London, Published by A&C Black Limited, 1987, s. 14.

¹²² Gözlü, "Kibro-Minoan Yazısı ...", s. 330.

Sinda, Kition, Maa Palaiokastro gibi Ege göçlerinden etkilenen yerleşimlerin pekçoğu güçlü sur sistemleri, anıtsal tapınakları ile kısa sürede yeniden kurulmuştur.¹²³ Buralarda hayat devam etmiş ve zenginlik geri gelmiştir.¹²⁴ MÖ 12. yüzyılda kimlikleri tam olarak tespit edilemeyen “Deniz Kavimleri” adı verilen toplulukların istilas ve yarattığı kargaşa Doğu Akdeniz’deki ticari canlılığı sonlandırmıştır.¹²⁵

¹²³ Y. Eran, *Erken Demir Çağında Ege ve Doğu Akdeniz Konut Mimarlığı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994, s. 185.

¹²⁴ A. Coşkun, *Salamis Antik Kenti Roma Hamamı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004, s. 7; Horst Klengel, “Anatolia (Hitites) and the Levant”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, s. 95.

¹²⁵ C. Özgünel, “Batı Anadolu ve İçerilerindeki Miken Etkinlikleri”, *Belleten*, XLVII/187, 1983, s. 697 vd.; Ö. Çapar, “Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu”, *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu I* (I. Demir Çağları Sempozyumu’na Sunulan Bildiriler), İzmir, 1987, s. 13 vd.; Ö. Çapar, “Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri” *AÜDTCF Dergisi*, XXXI, 1-2, Ankara, 1987, s. 43 vd.; R. Yağcı, “MÖ III.-II. Binde Kilikia’da Ticaret”, *OLBA II (Özel Sayı I. Cilt)*, Mersin, 1999, s. 24; Hermann Genz, “Geç Tunç Çağı’nda Levant Bölgesinde Zanaat ve Ticaret”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 377; N. K. Sandars, *The Sea Peoples: The Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 BC*, Thames and Hodson, London, 1985 s. 107 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

MÖ 2. BİNYIL YAKINDOĞU POLİTİK COĞRAFYASI

1. MÖ 2. BİNYILDA YAKINDOĞU'DA SİYASİ DURUM

MÖ 2. binyılın başlarında, Yakındoğu'da, Anadolu, Mısır, Kenan Ülkeleri ve Mezopotamya'da güçlü devletlerin bulunduğu bölgede temeli maddi talebe dayalı bir kültürel birlik oluşmuştur. MÖ 3. binyılın en önemli metali bakırın, yerini yeni maden alışı tunca bırakmasıyla maddi talepler değişmiş, devletlerarası ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Tuncun yapımı için gerekli olan bakır ve kalayelde edebilmek için devletler birbirleriyle ilişki kurmaya ve var olan ilişkilerini artırmaya başlamıştır. Sözü edilen hammaddelerin çıkarılma, nakliyat ve pazarlanma işlerinin artması pekçok farklı mal alışverişini beraberinde getirmiştir. Böylece o dönem dünyası ve uluslararası ilişkileri göz önünde bulundurularak bölgeler arası bir ilk küreselleşmenin oluştuğu söylenebilir.¹²⁶

MÖ 2. binyılın ikinci yarısında iki güçlü devlet Mısır ve Hitit birbirine rakipti. Kıbrıs MÖ 15. yüzyıl başında Hititler'in nüfuzu altına girdi ve bu nüfuz MÖ 1450 yılına kadar sürdü. Kıbrıs adasını bu tarihten sonra Mısır'ın 18. Sülalesine mensup III. Tutmosis zaptetti. Yaklaşık 350 yıl kadar Kıbrıs'a hâkim olan Mısırlılar, Ada'nın medeniyeti üzerinde hiçbir etki göstermedi. Çünkü bunların amacı buraya hükmetmek ve ekonomik açıdan çıkar sağlamaktı. Bu uzun süreçte Ada, MÖ 1320 tarihinde bir müddet Hitit himayesine girse de tekrar Mısırlılar'ın eline geçti. MÖ 2. binyılın sonlarında ise Kıbrıs, Miken etkisi altına girmiştir.¹²⁷

MÖ 2. binyılda Akdeniz'in doğu kısımlarında sürekli bir politik hareketlilik yaşanmıştır. MÖ 2. binyılın ilk yarısında Basra Körfezinden Akdeniz'e kadar uzanan coğrafyada küçük kent krallıkları bulunmaktaydı. Bölgenin doğusunda Elamlılar, güneyinde Amurrular ve kuzeyinde Hurriler yoğunluk göstermekteydi. Dicle kıyısında ticari bir merkez olarak gelişmiş Asur tüccarları İran ve Akdeniz arasında geniş bir ticaret ağı kurmuşlardı. Akkadca bir diyalektiği olan Asurca ile yazılmış çivi yazılı tabletler Anadolu ve Yakındoğu'da yazının kullanılmasına hız kazandırmışlardır.

¹²⁶ Joachim Latacz ve Frank Starke, "M. Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 189-190; Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğu'nun ...", s. 2820.

¹²⁷ Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 2-3; Steel, "Cyprus", s. 813.

Akkadların Batılı anlamında Amurru dedikleri Sami kökenli çöl bedevileri Akdeniz ile Mezopotamya arasına bir hareketlilik getirmişlerdi. Bunlardan bir grup da Babil'e gelerek halka karışmışlar ve Eski Babil¹²⁸ Devleti'ni kurmuşlardır. Bu dönemde Mezopotamya'da Asur ve Babil gibi güçlü kentler görülürken bölgenin batısında Mezopotamya ile Doğu Akdeniz arasında Mari¹²⁹ dikkat çekmekteydi. Burada bulunan 20000 kadar çivi yazılı kil tablet döneme ışık tutmaktadır. Mari, MÖ 1761 yılında Hammurabi tarafından ele geçirilmiş ve bir süre Babil egemenliğinde kalmıştır. Suriye-Filistin'deki Katna, Halep ve Akdeniz kıyısındaki Ugarit bölgenin diğer önemli merkezleriydi.¹³⁰

Anadolu'da Hitit Devleti'nin kurulmasıyla birlikte onların bölgeye akınları görülür. Hitit kralları I. Hattuşili ve I. Murşili döneminde Halep ve Babil kısa süre Hitit egemenliğine geçmişti.¹³¹ Ancak I. Murşili'den sonra, Hititlerin başkenti Boğazköy'de çıkan karışıklıklar nedeniyle Hititler bölgeden geri çekilmek zorunda kaldılar. Fakat onların Babil'i yıkmaları ve geri çekilmeleri siyasi bir boşluk ortaya çıkarmış, bu yüzden de bölge kargaşa içine girmiştir. Bu kargaşa, Ön Asya'yı tümüyle etkileyen büyük göç dalgalarını meydana getirmiştir. MÖ 16. yüzyılda görülen bu göç dalgaları Kassit, Hurri, Mitanni ve Hiksos göçleri olarak adlandırılmaktadır. Göçlerin sonunda Kassitlerin Babil'i, Hiksosların Mısır'ı, Hurriler ve Mitannilerin Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun güney doğusunu işgal ettikleri görülmektedir. Tarihçiler yazılı belgelerin kıtlığından dolayı bu dönemi "karanlık çağ" olarak adlandırmışlardır.

¹²⁸ Ur'un düşüşünden MÖ 1595'te Babil'in Hititler tarafından yağmalanmasına kadar olan zaman, Eski Babil Dönemi olarak adlandırılır. Bkz. Oates, *Babil*, (çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004, s. 63.

¹²⁹ Mari, günümüzde Orta Fırat bölgesinin Suriye topraklarında Irak'a yakın bir kesimde yer alır. Höyüğün ana toprağına kadar inilen sondajlarda MÖ 2900 yıllarına kadar tarihlenebilecek kültür verilerine ulaşılmıştır. MÖ 3. binyıldan itibaren ulaşım yolları üzerinde önemli bir kent kimliğine bürünen Mari, özellikle MÖ 2. binyıl başlarında bölgenin en önemli kent krallığı haline gelmiştir. Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya, 2013, s. 107; J.L. Huot, J.P. Thalmann, D. Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, (çev. A. B. Girgin), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 157; Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, (çev. Nesrin Oral), Telos Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 25, 51; Lennart Hellbing, *Alasia Problems*, SIMA, Göteborg, 1979, s. 56; Peter. M. M. Akkermans and Glenn M. Schwartz, *The Archaeology of ...*, s. 263.

¹³⁰ Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 64; Joan Oates, *Babil*, s. 19; Holger Gzella, "Peoples and Languages of the Levant during the Bronze Age", *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killbrew, Oxford, 2014, ss. 25-27; Assaf Yasur-Landau, "Levant", *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, s. 833.

¹³¹ Özlem Oyman Girginer, *Orta ve Geç Tunç Çağlarında Çukurova ve Batı Anadolu'ya Genel Bir Bakış*, ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 15, S. 3, (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s. 110; A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul, 2002, s. 123.

MÖ 1500-1200 yılları arasında ise Anadolu'da Yeni Hitit Krallığı, Mısır'da Yeni Krallık, Babil'de Kassit Krallığı ve Kuzey Mezopotamya'da Hurri-Mitanni ve Asur Devletleri görülür. Doğu Akdeniz önceleri Hurri-Mitanni Devletleri'nin bağımlı krallıkları tarafından yönetilirken, daha sonra yeniden güçlenerek bölgeye dönen Hititler'in egemenliğine geçecektir.

Önceleri bölgede Hurri-Mitanni ile Mısır arasında egemenlik mücadeleleri görülürken; Hititler'in bölgeye yönelmesi, iki düşman devleti dostluğa sevk etmiştir. Ancak Hitit Devleti, Hurri-Mitanni Devleti'ni ortadan kaldırıp bölge krallıklarını kendisine bağlamıştır. Bilindiği gibi Kadeş Savaşı'nda¹³² Mısır, bölge krallıklarını Hitit bağımlılığından kurtarmak için verdiği mücadelede başarılı olamamıştır. Bu kez, belki de batıdan gelen tehlikeleri sezen Hitit ve Mısır Devletleri arasında tarihin en büyük antlaşmalarından biri yapılmıştır. Fakat bu anlaşmadan yaklaşık 50 yıl sonra batıdan gelen göçler Hitit Devleti'ni tarih sahnesinden silmiştir.

MÖ 1200 yıllarında Ege Göçleri olarak bilinen iki kez görülen göç dalgası Mısır'ı zayıflatmış, Hitit Devleti'ne son vermiştir. Mısır belgelerinde ve Doğu Akdeniz'de Hitit vasalı olan Ugarit ve Alaşia (Kıbrıs) krallarının yazıtlarında bu göçlerin korkunçluğu dile getirilmiştir. Bölgedeki Hitit'in bağımlı krallıkları onunla birlikte Kizzuwatna ve Amurru da birer birer yıkılmıştır.¹³³ Büyük kral ailesinin çekirdek üyeleri sayılan Karkamış Vasal Prensiği hanedan üyelerinin Yukarı Fırat Bölgesi'nde MÖ 1. binlerin ortalarına, yani Yeni Asur krallık dönemine dek, "Hitit "Büyük Kral" unvanını taşıma çabaları bu tarihsel süreci pek fazla hafifletmemiştir.¹³⁴ MÖ 1182 civarında bir deniz aşırı istilacılar ittifakına yenik düşen III. Ramses'in açıklaması şu şekildedir:

¹³² MÖ 1275 yılında Hitit Kralı II. Muvattalli ile Mısır Kralı II. Ramses arasında yapılmıştır. Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 56; Elmar Schwertheim, *Antikçağ'da Anadolu*, (çev. Nuran Batu), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 18; Margaret R. Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, Revised Edition, Facts on File Library of World History, USA, 2002, 111; Hitit kralı Muwatalli, II. Murşili'nin oğludur. Babasının ölümünden sonra başa geçip II. Ramses'e karşı savaş vermiştir. Kadeş Savacı sonrasında her iki taraf da savaşın sonucunu kendi galibiyetleri yönünde anlatmıştır. Muwatalli'nin ardından Hitit Devleti'nin başına oğlu III. Murşili (Urhi Teşup) geçer. Bkz. Bunson, *Encyclopedia of Ancient ...*; Wilhelm, "Kadeş ve Süper ...", ss. 237-250; Kadeş Savaşı ardından yapılan anlaşma metninden bir bölüm için bkz. Hasan Peker, "Hitit Devleti'nin Uluslar arası ilişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi", *Hititler*, ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, ss. 75-76.

¹³³ Marc Van de Mierop, *A History of Ancient Near East ca. 3000-323 BC*, Second Edition, Blackwell Publishing, 2004, ss. 122-200.

¹³⁴ Lehmann, "Deniz Kavimlerinin ...", s. 288; Karkamış krallığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Peker, "Karkamış Krallığı", *Arkeo Atlas*, S. 4, 2005, ss. 36-43.

“Gezgin insanlar savaşta yayıldılar... Hatti, Arzawa, Alaşia hiçbir ülke onların saldırılarını geri püskürtemezdi...Mısır’a doğru geliyorlardı...Pençelerini yeryüzünün sınırları kadar uzaklara uzattılar, onların ruhları güven ve inançla dolu: ‘Planlarımız başarılı olacak!...’ Sınırlarımız kadar uzaklardan gelenlerin artık tohumları yok, kalpleri ve ruhları sonsuza dek bitkin... Kıyıya sürüldüler, kuşatıldılar ve dermansız bırakıldılar, öldürüldüler ve kümeler halinde yığıldılar”¹³⁵

Metnin bazı yerlerinden alınan bilgilerden anlaşılacağı üzere Mısır askerleri denizden gelen ve başaracaklarına inanan istilacılara karşı koyamamış, yenilgiye uğramışlardır.

Göçlerin ortaya çıkardığı siyasal kargaşa nedeniyle, yeni gelenlerin de karışımıyla bölgede irili ufaklı birçok krallık kuruldu. Bu halklara doğudan Asur’un baskısıyla bölgeye sıkışmış Sami kökenli kavimler de katılıp kaynaştılar. Burada bu dönemde ortaya çıkan kültürler, bütün Akdeniz dünyasını özellikle de Fenikeli tüccarlar aracılığıyla etkilemiştir.”¹³⁶

1.1. MISIR

Afrika’nın kuzeydoğusunda yer alan Mısır, Eski Doğu’nun en önemli medeniyetlerinden birine ev sahipliği yapmıştır. Batısı ve güneyi çöllerle kaplı olan Mısır’ın kuzeyinde Akdeniz, doğusunda Kızıldeniz bulunur.¹³⁷ Ortasından geçen Nil Nehri, Mısır’ı bir çöl veya çıplak bir ova olmaktan kurtarmış, ona yaşam sunmuştur. Nil Nehri sayesinde Mısır da Mezopotamya gibi dünyanın en verimli memleketlerinden biri olmuştur. Mısır’da yılda iki, hatta üç defa ürün alınabiliyordu.¹³⁸

MÖ 2. binyılda Mısır’a baktığımızda Orta İmparatorluk ve Yeni İmparatorluk Dönemleri’ne rastlıyoruz. Orta İmparatorluk Dönemi MÖ 20. yüzyıl ve 18. yüzyıl arasını kapsar. XII. Sülalenin kurucusu I. Amenemhet, nomarkların ayrılıkçı eğilimlerini bastırdı ve güçlü bir devlet yarattı. Bununla birlikte, firavunun merkezi

¹³⁵ J. A. Wilson, “The War Against the Peoples Against the Peoples of the Sea”, (ed.) James. B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament, 3rd ed. with Supplement. Princeton. Princeton University Press, 1969, ss. 262-263.

¹³⁶ Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, ss. 106-108.

¹³⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2012, s. 70; Sophie Desplancques, *Antik Mısır*, (çev. İsmail Yerguz), Dost Yayınevi, Ankara, 2006, s. 11.

¹³⁸ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 72; Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma*, (çev. Suat Kemal Angı), Dost Yayınevi, Ankara, 2003, s. 25; Seyithan Altaş, *Uygarlık Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 148-149; Jacke Phillips, “Egypt”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, s. 820; Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 53.

iktidarını tanıyan nomarklar özerkliklerini koruyorlardı. Nomlar, daha önceki sülaleler zamanında kurumlaşan yönetim, adalet, vergi örgütlerini ve kendi bağımsız silahlı güçlerine sahiptiler. Firavunlar, nomlara vergilerin, (mal olarak) toplanmasını ve krallık çalışmalarına insan gönderilmesini denetleyen temsilciler ve denetçiler göndermekte yetiniyorlardı; nomarklar kral ve kendileri için vergi almak ve el emeği toplamak haklarına sahiptiler.¹³⁹

XII. Sülale o zamana dek eski Mısır'ı yöneten en istikrarlı krallar soyuydu. Yaklaşık 180 yıl süren bu dönemde Mısır'ı sekiz monark yönetti. Monarkların sıkı denetimi altında Mısır hem maddi hem de kültürel bakımdan zenginleşti. Mısır'ın etkisi Kızıl Deniz kıyıları, Ege, Kıbrıs ve Anadolu'ya kadar yayıldı.¹⁴⁰

Orta İmparatorluk firavunları başta Levant Bölgesi olmak üzere ticari seferler de düzenliyorlardı. Kenan Bölgesi'nin kuzeyinde Gebal ve Ugarit'le ilişki kurdular. Ege ülkeleriyle ticari ilişkiye geçtiler. Ticaret eski imparatorluğa oranla canlandı, çünkü XII. Sülale döneminde önemli bir tüccar ve yabancı ticaret acentesi topluluğu vardı. Orta İmparatorluk firavunları Mısır'ı korumak adına önlemler de alıyorlardı. Örneğin Eski Krallık Dönemi'nde bozulan sulama düzenini onarmak ve iyileştirmek için çaba göstermişler ve sınırların savunulmasını amaçlamışlardır. Sınır savunması için iki güçlü kale yaptırıldı ve Mısır halkından oluşan bir ordu kuruldu.¹⁴¹

XII. Sülalenin son büyük kralı III. Amenemhet'in ölümünden hemen sonra karışıklıklar başladı. Ondan sonra gelen hükümdarlardan birincisi dokuz yıl, ikincisi dört yıl hüküm sürdü ve ardından XII. Sülale sona erdi. Daha sonra doksan yıla yakın süren bir ayaklanmalar ve iç savaşlar dönemi başladı. Mısır'ın zayıflamasından yararlanan Asyalı göçebeler MÖ 1710'a doğru, Nil vadisinin kuzeyini istila ettiler. Manethon bu istilacılara Hiksoslar¹⁴² adını vermiştir. Krallıklarının başkenti Aşağı Mısır'daki Avaris kentidir. Hiksoslar, Mısırlılara ağır vergiler yüklediler, köylüler yabancı egemenlerin kölesi durumuna geldiler. Ama istilacılar yerli aristokrasiye karşı hoşgörülü davrandılar; güneyde ve kısmen kuzeyde, kendilerini denetim altında tutarak iktidarı eski yöneticilere bıraktılar. Tapınaklar yağmalandı, bazıları ise yıkıldı. Mısır'da

¹³⁹ V. Diakov-S. Kovalaev, *İlkçağ Tarihi*, (çev. Özdemir İnce), C. 1, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 144; Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, ss. 38-43.

¹⁴⁰ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 207.

¹⁴¹ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, ss. 144-145; Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, ss. 38-43.

¹⁴² Hiksos sözcüğünün kökeni Mısır dilinde "Heka Hasurtβ: Yabancı ülkelerin prensleri" anlamındadır. Hiksoslar Suriye- Filistin bölgesinden gelen göçebelere dir. Bkz. Sophie Desplancques, *Antik Mısır*, (çev. İsmail Yerguz), Dost Yayınevi, Ankara, 2006, s. 68; Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 244.

Hiksos boyunduruğu yüz yıldan fazla sürdü ve Yeni İmparatorluk'un ilk firavunları döneminde sona erdi.¹⁴³

Uzun mücadeleden sonra Mısır, Thebes Kralı I.Ahmoşe tarafından MÖ 1560 yılında tamamen özgürlüğüne kavuşturulup birleştirildi. I. Ahmoşe Hiksoslar'ı yendi, Avaris'i geri aldı ve istilacıları ülkeden kovdu. XVIII. Sülale onunla başladı ve yeniden birleşen Mısır, gücünün ve uygarlığının doruklarına bu dönemde çıktı.¹⁴⁴

Mısırdaki XVIII. sülâle ile başlayan devir Yeni İmparatorluk Dönemi'dir (MÖ 1550-1070). Yeni Krallık Dönemi firavunları yeni yerler fethederek büyük bir imparatorluk kurdular. I. Ahmoşe (MÖ 1550-1525), ülke birliğini sağlamanın yanı sıra devletin ekonomisini de güçlendirmiştir. Ayrıca ülke sınırları güneyde İkinci Çağlayan'dan kuzeyde Filistin yakınlarına kadar genişletmiştir. I. Tutmosis (MÖ 1504-1492) ve II. Tutmosis (MÖ 1492-1479) ile ardından gelen III. Tutmosis (MÖ 1479-1425) de emperyalizme uygun bir politika gütmüştür. Atası I. Tutmosis gibi O da Mitanni üzerine yönelip, Mısır'ı dış tehditlerden korumaya çalıştı. III. Tutmosis'in hanedanlığının yönetimi altında Mısır, hem içeride hem dışarıda antik dünyanın en güçlü ve ışıltılı uygarlığına dönüştü. IV. Tutmosis'in oğlu III. Amenofis (MÖ 1391-1353) dönemi, bu emperyalizmin getirdiği zenginlik ve refah çağıdır. Diğer büyük devletler, Babil, Asur, Mitanni ve hatta Hitit ile barışçıl ilişkiler kurulduktan sonra başa geçen III. Ahmoşe, Batı Asya'ya sefer düzenlemeyen tek hükümdar olma özelliğine sahiptir.¹⁴⁵ Bu döneme ait çeşitli lüks eşyalar sefahatin başladığına işaret eder. III. Amenofis'in hiç Suriye seferi yapmaması da bunu pekiştirir. Oğlu ve halefi IV. Amenofis (Akhenaton/MÖ 1352-1335) zamanında ise bu sefahat halkın manevi hayatı üzerinde yeni bir dini telakkinin uyanmasına zemin hazırlamıştır. IV. Amenofis MÖ 1350'lerde Mısır'ın geleneksel tanrıları yerine Güneş (Aton) monoteizmini getirerek dine yenilik yapmak istemiştir. Bu yeni din muhalefetle karşılanmış, fakat Firavun, yaşadığı on yedi yıl içinde halka yeni tanrısını zorla tebcil ettirmiştir. Mısır hududlarından asla dışarı çıkmamış olan ve bir nevi monoteizm denilebilen Atonizmin

¹⁴³ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, ss. 147-148; Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, s. 44; Altaş, *Uygarlık Tarihi*, s. 151; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1991, s. 92; Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 58; Paul Hockings, "80. Ceramic Style in Prehistoric Cyprus", *Man*, Vol. 63, 1963, s. 67; James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts, Relating to the Old Testament*, Third Edition with Supplement, Princeton University Press, 1969, ss. 233-235.

¹⁴⁴ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 149; Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, ss. 44-45; Bunson, *Encyclopedia of Ancient ...*, s. 110.

¹⁴⁵ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 324.

bu on yedi yıllık hâkimiyetini birçok tarihçiler benzersiz bir devir olarak kabul ederler.¹⁴⁶ Akhenaton hükümdarlığının on yedinci yılında öldü ve o zamana dek Mısır'ı yöneten sülalenin, yani Tutmosis'lerin soyu son buldu.¹⁴⁷

XVIII. Sülalenin ardından II. Ramses (MÖ 1290-1224) ile XIX. ve XX. Sülaleler dönemi başlar. Ramses döneminin başında, özgüven ve imparatorluk tutkuları vardı. Dönem sona ererken Firavunlar ülkesi yavaş ama önüne geçilmez bir çöküş dönemine girdi. Hitit ile yapılan Kadeş Savaşı'nın da yıpratıcı etkisi büyüktü. Deniz kavimlerinin istilaları da Mısır güvenliğini tehdit etti. Bunlara kraliyetin saygınlığını yitirmesi, denetimsiz göç, gıda fiyatlarının artması, yasa ve düzende gerileme de eklenince çöküş kaçınılmaz oldu. Bundan sonra MÖ 1070 civarında, Mısır'da yeni bir ara döneme girildi.¹⁴⁸

1.2. ANADOLU

Anadolu batıda Ege Denizi, kuzeyde Karadeniz, güneyde ise Akdeniz ile çevrili bir yarımadadır. Ülkenin batı yarısında irili ufaklı ırmaklar tarafından sulanan verimli ovalar, doğusunda ise dağlar yer almaktadır.¹⁴⁹

MÖ 2. binyılda Anadolu'ya bakılacak olursa ikinci binin ilk çeyreğinde Asur ticaret kolonilerinin hâkim olduğu bir ticaret ağından söz edilebilir. Ardından Hitit Devleti'nin kurulmasıyla Asur Ticaret Kolonileri eski önemini yitirip Hititler baskın ve tek güç haline gelecektir. Aşağıda Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit'ler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

1.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı (Yaklaşık MÖ 1950-1750)

MÖ 2. binyıl başlarında Anadolu'ya bakıldığında, özellikle değerli metaller için Asur ticaret kolonileri kurulduğu görülür. MÖ 2. binyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da *Karum* (liman) denilen çok sayıda ticaret merkezi kurulmuştur. Kaniş (Kültepe),¹⁵⁰ Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerini sürdürdükleri bu merkezlerin en

¹⁴⁶ Füzuran Kınal, "Amarna Çağında Mısırın Önasya Münasebetleri", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, Ankara, 1943, s. 99; Ayrıntılı Mısır Kronolojisi için bkz. Phillips, "Egypt", s. 821; Gregory D. Mumford, "Egypt and The Levant", *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, s.70.

¹⁴⁷ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 367.

¹⁴⁸ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 376.

¹⁴⁹ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 37.

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağ Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997, ss. 118-134; Erol Sever, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 54-55; Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 83.

ünlüsüdür. Karumların dışındaki küçük ölçekli yerleşim birimleri ise *vabartum* olarak adlandırılır. Karumlar ve vabartumlar,¹⁵¹ Asur Ticaret Kolonileri Çağına bilinen bu dönemde Asurlu tüccarların Mezopotamya ile Anadolu arasında gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerin merkezini oluşturuyordu. Ayrıca Anadolu, Asurlu tüccarlar aracılığıyla Mezopotamya’da MÖ 4. binden itibaren var olan yazıyla tanıştı. Böylece Anadolu MÖ 2. binyılın hemen başlarında tarihi çağlara girdi.¹⁵² Bu dönemde konuşulan diller de, Hurrice, Hattice, Luvice, Palaca, Neşaca ya da Hititçe olmak üzere oldukça çeşitliydi.¹⁵³

Esası maden ve tekstil ticareti üzerine kurulu ticaret düzeninde, Anadolu’da bulunmayan kalay, gümüş ve altın karşılığında Anadolu halkına satılmaktaydı. Hammadde olarak alınan yün de “Babil Modasına” uygun olarak Asur’da dokutulup, Anadolu insanına yine altın ve gümüş karşılığında satılmaktaydı. Bu ticaret sisteminin Anadolu’daki merkezi Kültepe Kanış idi ve buraya gelen mallar, Anadolu içlerine kadar dağıtılmaktaydı.¹⁵⁴ MÖ 7. yüzyılda Lidyalılar’ın parayı icadından önce “değiş tokuş” yoluyla yapılmaktaydı. Değerli metaller de ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle gümüş, altın, tunç ve tahılın ödeme aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Değerli metaller halka, çubuk veya külçe formunda olabiliyordu. Bunların kullanılmasının en önemli nedeni taşıma kolaylığıdır.¹⁵⁵

İyi organize olmuş ve ticaretini ayrıntılı olarak takip edebildiğimiz bu dönemin ardından, Anadolu’da Hititler dönemi başlar. Bu dönemde devlet ticaret yapılacak

¹⁵¹ Anadoludaki bu Karumlardan bazıları Burushattum, Durhumit, Tawinia, Waşuşana, Zalga, Badna, Harakna, Karahna, Mama, Salatuwar, Şamuha, Tuhpia, Ulama, Waşhania’dır. Vabartum olduğu düşünülen yerler ise Ankuwa, Badna, Hanakkak, Karahna, Kuburrat, Kusara, Mamma, Satatuwar, Samuha, Tegarama, Tismurna, Tuhpia, Uamma, Upi, Washania, Zalpa, Habura, Qatara, Nenassa, Razama’dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Veysel Donbaz, “Anatolia as an old Trade Center”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 12/13, 1981, ss. 29-32; Seviğ, *Eskiçağ’da Anadolu Ekonomisi*, s. 20; Schwertheim, *Antikçağ’da Anadolu*, s. 14; Isabelle Klock Fontanille, *Hititler*, (çev. Nuriye Yiğitler), Dost Yayınevi, Ankara, 2005, s. 14.

¹⁵² Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 55; Gurney, *Hititler*, s. 28; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 59; Özlem Sir Gavaz, “Hitit Öncesi Anadolu’nun Siyasi Durumuna Genel Bir Bakış”, *Çorum Kültür Sanat*, Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, S. 15, 2014, ss. 41.

¹⁵³ Schwertheim, *Antikçağ’da Anadolu*, s. 15; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 114; Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 55.

¹⁵⁴ Tunç Sipahi, “Hititler”, *Eski Anadolu Uygarlıkları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009, 1.5.2.2. numaralı bölüm; Ekrem Memiş, *Eskiçağ’da Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012, ss. 203-204; Schwertheim, *Antikçağ’da Anadolu*, ss. 14-15, Sir Gavaz, “MÖ 2. Binyılın ...”, s. 41; Andreas Schachner, “Hattuşa, Hitit İmparatorluğu’nun Başkenti”, *Hititler*, Ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 153.

¹⁵⁵ Metin Alparslan, “Hitit Devleti’nde Ticaret”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, ss. 77-78.

yerleri tayin etmekte ve fiyatları kanunlarla saptamaya çalışmaktadır.¹⁵⁶ Anadolu'da ticaret kolonilerinin yok olmasının ve Asurlu tüccarların bölgelerine çekilmesinin nedeni de Hititler'in ticareti tek elden yürütme hususunda istekli ve kararlı olmalarıdır. Böylece Anadolu'da Asur ticareti önemini yitirmiş ve ticaret Levant'e kaymıştır. Kaniş Hattuşa'nın gölgesinde önemini yitirirken Doğu Akdeniz kıyılarında yer alan Ugarit, Kıbrıs'ın bakır üretiminden kazanç sağlayan kentleri, Girit ve Ege saray ekonomi merkezleri yükseliyordu.¹⁵⁷

1.2.2. Hitit Devleti

MÖ 2. binyılda Anadolu'nun batısında siyasi bütünlük yoktu. Askeri güçten yoksun olan bölge Arzawa gibi bazı beylikler arasında paylaşılmıştı. Yunanistan'da hüküm süren Mikenler (Akhalar) Batı Anadolu kıyılarında da ticari koloniler kurmuşlardı.¹⁵⁸ Mısır'ın El Amarna kentinde açığa çıkarılan arşivlerde, Mısır'ın XVIII. Sülale firavunlarından III. Amenofis ile Arzawa kralı Tarhundaradu arasında gerçekleşen yazışmaları içeren ve "Arzawa mektupları"¹⁵⁹ olarak bilinen iki mektup ele geçmiştir. Bu mektuplar, MÖ 14. yüzyılın ilk yarısında Arzawa Krallığı'nın, Mısır ile politik yazışmalara girecek kadar güçlü bir devlet haline geldiğini gösterir.¹⁶⁰

MÖ 2. binyılda Orta Anadolu'da merkezi bir devlet kuran Hititler'den önce Anadolu'da siyasi bütünlük ve askeri güç dolayısıyla da merkezi bir devlet yoktu. Bir dizi küçük beylikler ve krallıklar bulunmaktaydı.¹⁶¹ MÖ 2. binyılda Anadolu'nun en büyük gücü Hint Avrupalı bir topluluk olan fakat Anadolu'ya nereden ve ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmeyen Hititler'di.¹⁶² Dilleri itibariyle Hititler'in Anadolu'ya

¹⁵⁶ Alparslan, "Hitit Devleti'nde Ticaret", s. 83.

¹⁵⁷ Ünsal Yalçın, "Genç Tunç Çağında Küreselleşme", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, s. 51; Fatma Sevinç, "Hititlerin Anadolu'da kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, 2008, s. 23; Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğunun ...", s. 2827.

¹⁵⁸ Batı Anadolu'da Myken eserlerinin bulunduğu merkezler Troia, Beşiktepe, Panaztepe, Smyrna, Limantepe, Değirmendere, Ephesos, Miletos, Iasos'tur. Buralarda MÖ 15. yüzyıldan itibaren Akhaların Batı Anadolu'ya getirdikleri keramikler bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin, *Eski Yunan...*, s. 54; Erman Seviğ, *Eskiçağ'da Anadolu Ekonomisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 13; Gert Jan van Wijngaarden, *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in Levant, Cyprus and Italy (ca. 1600-1200 BC)*, Amsterdam University Press, 2002, s. 6; Oyman Girginer, "Orta ve Geç...", s. 106-107; Oliver Robert Gurney, *Hititler*, (çev. Pınar Arpaçay), Dost Kitabevi, Ankara, 2001, s. 26, harita 6.

¹⁵⁹ EA 31 ve EA 32

¹⁶⁰ Sıla Mangaloğlu Votruba, "Ege Bölgesinde Ticaret", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, s. 101.

¹⁶¹ Sever, *Asur Tarihi*, s. 55; Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, s. 145, 203; Sir Gavaz, "Hitit Öncesi Anadolu'nun ...", s. 41.

¹⁶² Hititler kimilerine göre Anadolu'ya boğazlar üzerinden gelmişlerdir; kimilerine göre ise Kafkaslar üzerinden gelmişlerdir. Bir başka görüş ise Kuzey Suriye üzerinden geldikleri yolundadır. Yine bir başka

Kafkasya üzerinden geldikleri düşünülmektedir. Daha krallığın ilk yıllarından itibaren yönünü zengin Mezopotamya, Suriye ve Akdeniz üzerine çeviren Hititler, kısa zamanda bu bölgelerde etkinliklerini arttırmış ve Ön Asya'nın üçüncü büyük gücü haline gelmişlerdir.¹⁶³ O dönemde Anadolu'da Hitit gücüne karşı koyabilecek bir devletin bulunmaması ve Anadolu'nun dağınık siyasi yapısı Hititler'in büyük bir imparatorluk kurabilecek kadar güçlenmesinde etkili olmuştur.¹⁶⁴

Hitit Krallığı'nın ilk kralı I. Hattuşili'dir (MÖ 1650-1620).¹⁶⁵ Kendisinden sonra gelen krallar başarılı seferler yaparak krallığın büyümesini sağlamışlardır. Devlet I. Şuppiluliuma'dan (MÖ1380-1345) itibaren imparatorluk haline gelmiştir.¹⁶⁶

I. Şuppiluliuma'nın saltanat dönemi Hitit İmparatorluğu'nun siyasi açıdan yükselişini simgeler. Büyük bir general olan I. Şuppiluliuma Mitanni'yi boyunduruğu altına aldı ve Kizzuwatna'yı yeniden fethetti. Büyük savaş ganimetleri ve krallık topraklarına yerleşmiş binlerce NAM.RA¹⁶⁷ "büyük kral"ın, gücünün maddi temellerini oluşturuyordu. Ancak I. Şuppiluliuma'nın geniş devletinde birlik bulunmadığı için, imparatorluğun gelişmesi uzun süre devam edemezdi. Fetih savaşları büyük çabalar gerektiriyor ve insan nüfusunu tüketiyordu. Hitit yasalarının NAM.RA'ları ordu hizmetine girmeye zorlaması nedensiz değildi. Angaryalar, köylülerin sırtına ağır yükler yüklüyordu. Açlık ve kölelik, çiftçi ve hayvancılarının ekonomilerini yıkıyordu. I. Şuppiluliuma'nın ardılları yeni güçlüklerle karşılaştılar. Oğlu II. Murşili, Karadeniz

sav ise Hititlerin Anadolu'nun yerli kavimlerinden oluşan karma bir halk olduğu yönündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 114; Altaş, *Uygurluk Tarihi*, s. 184; Kımal, *Eski Anadolu Tarihi*, ss. 82-83; Sevinç, "Hititlerin Anadolu'da ...", s. 12; George Thomson, *Tarih Öncesi Ege*, (çev. Celal Üster), Payel Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 195; Sir Gavaz, "MÖ 2. Binyılın ...", s. 44.

¹⁶³ Fikri Kulakoğlu, "Tunç Çağları: Orta ve Geç Tunç Çağlar", *Eski Anadolu Uygurlukları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009, 1.5.2.1. numaralı bölüm; Gurney, *Hititler*, s. 26; Schwertheim, *Antikçağ'da Anadolu*, s. 16; Oyman Girginer, "Orta ve Geç ...", s. 106.

¹⁶⁴ Seviğ, *Eskiçağ'da Anadolu Ekonomisi*, s. 29.

¹⁶⁵ Asıl adı Labarna olan kral, Hattuşalı manasına gelen Hattuşili adını almıştır. Bu kral zamanında Hititler krallığının sınırlarını genişletmek için Kuzey Suriye'ye seferler düzenlemişlerdir. Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 55.

¹⁶⁶ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 55. Ayrıntılı bilgi için bkz. Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, ss. 118-128; Özlem Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Suppiluliuma Döneminde Anadolu", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 1, Aralık 2008, ss. 21-39; Schwertheim, *Antikçağ'da Anadolu*, ss. 17-18.

¹⁶⁷ Hititler'in ele geçirdiği topraklardan alıkoyup Anadolu'ya getirdiği topluluklardır. Sümerce NAM.RA denilen bu kişiler, özgür insan ve kölelerden sonra toplumdaki üçüncü sınıfı oluşturuyorlardı. Angarya işlere tabi tutulan ve askerlik hizmeti de veren NAM.RA'ların köleler kadar bile hakları yoktu. Bkz. Evin Esmen Kısakürek-Arda Kısakürek, *Devletler, Anadolu Merkezli Dünya Tarihi*, 2. Kitap, s. 96; NAM.RA yazımı ve ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Alparşlan, "Bir İmparatorluğu Ayakta Tutabilmek: Ekonomi ve Ticaret", *Hititler*, (ed.) Meltem Doğan Alparşlan, Metin Alparşlan, Yapı Kredi Yayınları, 2014, ss. 506-519.

kıyılarına yerleşmiş olan Kaşka boylarıyla ve doğuda, MÖ 2. binyılın ortalarında Peloponnes’de yaşayan Grekler (Akhalar) tarafında kurulduğu sanılan Ahhiyava Krallığı ile savaşmak zorunda kaldı. MÖ 14. yüzyılın sonunda, Hititler, II. Ramses döneminde Suriye üzerinde yeniden egemenlik kurmak isteyen Mısırlılar’la savaşmak zorunda kaldılar. Bu savaş Hititler’in başarısı ile sonuçlandı.¹⁶⁸

MÖ 14. yüzyıl sonlarında II. Murşili’nin Arzawa krallığı’nı yıkıp yerine vasal krallıklar oluşturmalarına rağmen, Batı Anadolu’nun denizaşırı ticari ilişkileri takip eden yüzyılda da devam etmiştir. Buna en güzel örnek, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz’de MÖ 13-12. yüzyıllara tarihlendirilen kontekslerde bulunan Batı Anadolu kökenli gri keramik örnekleridir. Eldeki verilerden Batı Anadolu yerleşimlerinin içinde bulunduğu ticaret ağının Ege Bölgesinin sınırları dışına Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Mısır’a kadar uzandığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

II. Murşili’in küçük oğlu olan III. Hattuşili’in taht üzerinde hiçbir hakkı yoktu, ama imparatorluğun birçok eyaletini ve “kutsal kent” Nerik’i yönetiyordu. Yeğeni Urhi-Teşup “büyük kral” olunca, Hattuşili onun düşmanlarıyla işbirliği yaptı. Sonunda Urhi-Teşup’u devirdi ve onu Kıbrıs’a sürgüne yolladı. Egemen sınıfta meydana gelen bu mücadele devleti daha da zayıf düşürdü.

Hititler’in başkenti Hattuşa’da ortaya çıkarılan çivi yazılı kil tabletlerde Hitit Devleti’nin ekonomisi hakkında bilgiler yer almaktadır. Fakat maddi içerikli metinlerin sayısı dini ritüeller, devletlerarası yazışmalar, mitolojik hikâyeler vb. diğer konulardaki belgeler kadar fazla değildir.¹⁷⁰ Hitit metinlerinin içinde, Asur Ticaret Kolonileri Çağı belgeleri¹⁷¹ arasında bulunan özel şahıslara ait kira sözleşmeleri, alım-satım belgeleri ve borç senetleri vb. belgeler yoktur, devlete ait malların kaydı bulunmaktadır.¹⁷²

İç Anadolu’da yer alan Hattuşa kentinin denize kıyısı olmadığını dikkate alırsak, Hititler’in daha ziyade kara ticareti ile uğraştıklarını düşünebiliriz. Ancak Hatti

¹⁶⁸ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s.174; Altaş, *Uygurluk Tarihi*, s. 152; Desplancques, *Antik Mısır*, ss. 93-94; Klock Fontanille, *Hititler*, s. 29; Mumford, “Egypt and ...”, ss. 75-76.

¹⁶⁹ Mangaloğlu Votruba, “Ege Bölgesinde Ticaret”, s. 101; Oyman Girginer, “Orta ve Geç ...”, s.108; F. Starke, “Milattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia. Wilusa Ülkesinin Tarihi”, *Düş ve Gerçek Troia*, İstanbul, 2001, s. 38.

¹⁷⁰ Alparslan, “Hitit Devletinde Ticaret”, s. 76; Ayrıca bkz. Aktüre, *Anadolu’da Broz Çağı ...*, ss. 134-168; Altaş, *Uygurluk Tarihi*, s. 185.

¹⁷¹ MÖ 2. Binde Anadolu’da yapılan ticaret hakkında bilgi veren belgeler yükümlülük belgesi, nakliye belgesi, mali mektuplar, alacak kayıtları ve benzeri olmak üzere oldukça çeşitlidir. Bkz. Metin Alparslan, “Hititlerde Ticaret: Hitit Yazılı Kaynaklarının Bir Yorumu”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 383.

¹⁷² Alparslan, “Hitit Devleti’nde Ticaret”, ss. 76-77; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 59.

Ülkesine bağlı birçok devletin deniz ticaretinde aktif rol oynadığını biliyoruz.¹⁷³ Bu dönemde deniz ticaretinin, kara ticaretine oranla bazı üstünlükleri de bulunmaktaydı. Her şeyden önce çok daha hızlıydı. Bununla beraber çok daha karlı idi. İncelediğimiz dönemde gemilerin yükü 10-20 ton arasında değişiyordu. Bir eşeğin taşıyabileceği yük ise yaklaşık 67 kilogramdır. Bu durumda bir gemi 150-300 eşeğin taşıyabileceği yükü tek başına taşıyabiliyordu. Dönemin gemi mürettebatı ise 10-15 kişi olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁴

Devlet ihtiyaç duyduğu ham maddeleri elde edebilmek için özellikle Doğu Akdeniz’de ticaretin merkezi olan kıyı şehirlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Suriye topraklarına yönelik Hitit müdahalesinin nedenlerinden biri de budur. Yine aynı amaçla önemli ticaret şehri Ugarit, çeşitli antlaşmalarla İmparatorluk Dönemi’nde Hitit vasalı haline getirilmiştir.¹⁷⁵ Çünkü Hititler ancak kontrolü altındaki küçük devletler sayesinde ticaret yollarına ulaşabiliyordu. Hititler’in Babil, Asur, Mitanni, Suriye, Filistin, Mısır ve Kıbrıs ile kurduğu ticari ilişkileri Kilikya bölgesinde bulunan aracılar ve girişimciler tarafından yürütülüyordu.¹⁷⁶

III. Hattuşili tam anlamıyla bir savunma politikası yürüttü; Kaşkalar’ın ilerlemesini durdurdu ve II. Ramses ile bir antlaşma yaptı. Asurla olan ilişkiler pek iç açıcı değildi: bu ülkenin kralı, bir zamanlar Mitanni Devleti’nin yaşadığı Orta Fırat havzasını işgal etti ve Hititler’in “büyük kral”ı ile eşit olmaya kalkıştı; III. Murşiliş kendisine “kardeş” demesini istiyordu. Ama Hattuşiliş bunu kabul etmedi. “Annelerimiz bir mi?” diye yanıtladı onu. Ama bu gururlu yanıt hiç kuşkusuz ne Asur’un güçlenmesine engel olabildi, ne de Hitit İmparatorluğu’nun yıkılışını geciktirmeyi başardı. Asur ve Ahhiyava’nın baskıları MÖ 13. yüzyılın sonunda daha da arttı. Batı eyaletlerinde çıkan büyük bir isyan, bu eyaletlerin ayrılmasıyla sonuçlandı. MÖ 1200 yıllarına doğru Hitit imparatorluğu yıkıldı.¹⁷⁷

İmparatorluğun devasa büyüklüğü ve böyle bir imparatorluğu yönetmenin zorluğuna kraliyet ailesinin içindeki çekişmeler, MÖ 13. yüzyılda büyük gerginliklere; iç ve dış siyasette ciddi anlaşmazlıklara yol açmıştı. Ege’deki komşu devletlerle,

¹⁷³ Alparaslan, “Hitit Devleti’nde Ticaret”, s. 81.

¹⁷⁴ Alparaslan, “Hitit Devleti’nde Ticaret”, s. 82.

¹⁷⁵ Sevinç, “Hititlerin Anadolu’da ...”, s. 23; Özlem Sir Gavaz, “MÖ 14. yy Hitit Vasalı Ugarit, Mısır ve Doğu Akdeniz”, *Arkeoloji ve Sanat*, S. 140, İstanbul, 2012, s. 26.

¹⁷⁶ Seviğ, *Eskiçağ’da Anadolu Ekonomisi*, s. 72; Oyman Girginer, “Orta ve Geç ...”, s. 113.

¹⁷⁷ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 175; Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, s. 83.

kendilerine bağı vasal ülkelerle yapılan uzun mücadeleler ve hükümdarın yerine geçemeyen oğullar tarafından yönetilen beylikler, Küçük Hitit krallıklarının kurulmasına neden oldu. Bu gibi gelişmeler Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırladı. Hititler'in son büyük kralı, MÖ 1190 civarına kadar ülkeyi yöneten II. Şuppiluliuma (MÖ1210-1200)'dır.¹⁷⁸ Kısacası Hitit Devleti son yıllarında kendi içyapısındaki çöküşler ile birlikte ülkedeki isyanlar, kuzeyden gelen saldırılar, kuraklık, kıtlık ve salgın hastalık, saray entrikaları, Batı Anadolu'da meydana gelen ayaklanmalar gibi iç ve dış sorunlarla bütünlüğünü kaybederek sarsılmış ve MÖ 1200/ 1150 civarında batıdan gelen "Deniz Kavimleri Göçü" ile yıkılmıştır.¹⁷⁹ Hitit İmparatorluğu'nun çöküşüyle Demir Çağı'nda kültürler arası ilişkiler devam etmiştir. Demir Çağı'nda Geç Hitit, Kıbrıs, Asur, Fenike, Miken buluntuları Doğu Akdeniz'in farklı bölgeleriyle bağların devam ettiğini göstermektedir.¹⁸⁰

1.3. MEZOPOTAMYA

Yunanca *mesos*(orta) ve *potamos*(ırmak) sözcüklerinin birleşiminden oluşan Mezopotamya, iki nehrin arası anlamına gelir ve Fırat ve Dicle Nehirleri'nin arasında kalan, günümüzdeki Irak topraklarının bir bölümünü ifade etmek için kullanılır. Bölgenin güneyi Sümer ve daha sonra Babil şehriden dolayı Babilonya, kuzeyi ise Asur ülkesi olarak bilinir. Mezopotamya bugün kuzeyinde Toros Dağları, güneyinde Basra Körfezi, doğusunda Zagros Dağları, batısında da Lübnan Dağları ve Suriye Çölü bulunan bölgedir. Coğrafi bir terim olmakla birlikte, buradan çıkan Sümer, Akkad, Babil ve Asur medeniyetlerinden günümüze dek gelen birleşik kültürel bir kimliği de ifade etmektedir.¹⁸¹

Eski Doğu'nun Mısır ve Anadolu gibi büyük medeniyet merkezi olan Mezopotamya'nın kuzeyinde dağlık bölgelerde yapılan araştırmalar sonucu ilk yerleşimlerin Paleolitik Çağ'dan itibaren oluştuğu ortaya konmuştur. Kerkük çevresinde

¹⁷⁸ Schwertheim, *Antikçağ'da Anadolu*, s. 18.

¹⁷⁹ Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 216; Fikri Kulakoğlu, "Tunç Çağları...", 1.5.2. numaralı bölüm; Süleyman Özkan, "Hitit İmparatorluğunun yıkılmasında Küçük Krallıkların Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi XIII*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1998, ss. 71-81; Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluğunun ...", s. 2833; Sir Gavaz, "Hitit Öncesi Anadolu'nun ...", s. 44.

¹⁸⁰ Ekin Kozal-Mirko Novak, "Sirkeli Höyük", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, s. 107.

¹⁸¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, ss. 5-6; Mezopotamya coğrafyası, yerleşim ve uygarlığı hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Hans J. Nissen, *Anahatlarıyla Mezopotamya*, (çev. Zühre İlkelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004; Isabelle Klock Fontanille, *Hititler*, (çev. Nuriye Yiğitler), Dost Yayınevi, Ankara, 2005, s. 14.

Barda Balka ve Hazer Merd mağaralarında Paleolitik Çağ'a ait taş baltalar bulunması bunu kanıtlar niteliktedir. Bu dönemden itibaren verimli toprakları sayesinde sıkça iskâna sahne olan ve Asya Kıtası'nın Akdeniz'e açılan bir kapısı görünümündeki Mezopotamya Sümer, Akkad, Babil, Asur gibi önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.¹⁸²Güneyde, din ve kültür merkezi olarak Babil, kuzeyde de güçlü bir devlet konumu kazanan Asur MÖ 2. ve 1. binyılda bu bölgenin iki temsilcisi olarak ön plana çıkmıştır.¹⁸³

MÖ 2. binyılda boy gösteren Babil'den önce, Güney Mezopotamya'da İsin ve Larsa kentleri bulunuyordu. Bunların yanı sıra Uruk, Kiş ve Sippar gibi kent kralları, Mari, Eşnunna, Elam ve Asur kentleri de diğer önemli güçlerdi. Bu dönemde kuzeyden Hurriler, batıdan Amurrular olmak üzere bazı yeni halklar da kendi özgün kimlikleriyle Mezopotamya uygarlık haritasına katılmışlardır.¹⁸⁴

1.3.1. Mari

Suriye topraklarında Fırat boyunca ilerleyen ticaret yolu üzerinde bulunan Mari (Tel Hariri), Güney Mezopotamya'nın bereketli topraklarında kurulmuş diğer kentlerden farklı olarak, büyük oranda çöl koşullarının etkisi altındadır.¹⁸⁵

Mari Erken Hanedanlar Dönemi başlarından (MÖ 3. binyıl başı) MÖ 1757 tarihinde Hammurabi'nin istilasına kadar siyasi ve ekonomik açıdan önemli bir merkez konumundaydı. Güneyin zengin kentleri ile Akdeniz ve Anadolu arasında zaman zaman artan ticaret ilişkilerinden elde edilen vergilerle oldukça zenginleşmişti.¹⁸⁶

Mari'yi MÖ 2. binyıl başlarında Sami kökenli Amurrulu krallar yönetmekteydi. Asur Kralı Şamsi-Adad, krallığının en parlak döneminde Mari'yi de ele geçirmiş ve buradaki Yakdun-Lim adlı kralın yerine kendi oğullarından Yaşamah-Adad'ı atamıştı. Ancak kısa süre sonra eski kralın oğlu Zimri-Lim (MÖ 1779-1757) yönetimi ele geçirmiş ve Mari bu dönemde en parlak dönemini yaşamıştır.¹⁸⁷

¹⁸² Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 37; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 22; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*.

¹⁸³ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 93.

¹⁸⁴ Akkermans, *The Archaeology of ...*, s. 298; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, ss. 93-94.

¹⁸⁵ Oates, *Babil*, s. 67; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 105; Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 48.

¹⁸⁶ Oates, *Babil*, s. 67; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 106; Akkermans, *The Archaeology of ...*, s. 263; Michael Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9, (çev. Zülâl Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 119.

¹⁸⁷ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 106; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 126.

Fırat üzerinden güneydeki kentlere yapılan hammadde ticaretinden büyük miktarlarda bir gelir sağlayan Mari, karayolu ticaretinin de önemli duraklarından biriydi ve buraya Orta Anadolu'daki Kaniş (Kültepe) ile güneyde, körfez üzerindeki Dilmun'dan bile mal geliyordu.¹⁸⁸

Eski Babil Krallığı'nın yükselişi, Mezopotamya'daki diğer birçok krallıkta olduğu gibi Mari'de de yönetici sülalenin sonunu hazırlamıştır. Hammurabi, krallığının 35. yılında Mari'ye saldırmış ve kentteki sivil yapıları, sarayı ve tapınakları yerle bir etmiştir. Bu ani saldırıyla bütün bir döneme ilişkin zengin birikim, kül ve toprak yığınları altına gömülmüş ve 19. yüzyılda Fransızlar'ın yürüttüğü arkeolojik kazılara kadar da bu şekilde korunmuştur.¹⁸⁹

1.3.2. Hurri-Mitanni

MÖ 1595'te Babil'in Hititler tarafından yıkılmasından sonra, Mezopotamya'da egemenlik ve politik etkinlik yeni halkların eline geçti. Bunların içinden Kassitler daha önce gördüğümüz gibi Babil'de yeni bir düzen kurdular. Hititler, Anadolu'daki bir dizi krallığı bir Hitit yönetiminde birleştirip, etkinliklerini Batı Anadolu ve Ege adalarına kadar genişletmişlerdi. Huriler'in kurdukları Mitanni Krallığı ise Zagros Dağları'ndan Akdeniz'e doğru uzanıyordu.¹⁹⁰ Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da MÖ 16. yüzyılda Hurri beylikleri büyük bir beyin etrafında siyasal bir yapılanma yoluna gittiler ve kaynaklarda Hurrilerin kurdukları bu devlet Hurri-Mitanni olarak geçmektedir. Ön Asya'nın siyasi tablosunda Anadolu, Mısır ve Mezopotamya arasında kalan bölgeye konumlanan bu devlet, MÖ 1500'lerden MÖ 14. yüzyıl ortalarına kadar bağımsız kalsa da bir yüzyıl kadar sonra taht kavgalarının etkisiyle zayıflayan yapı Asur-Hitit hâkimiyet mücadelesine konu oldu. Ege göçleri sonunda Hitit Devleti'nin yıkılması ile Asur'a bağımlı bir krallık haline geldi. MÖ 13. yüzyıl ortalarına kadar da sırasıyla Hitit ve Orta Asur Krallıkları'nın hâkimiyeti altında varlığını sürdürmüştür.¹⁹¹

Devletin başkenti, Waşşukani adlı kentti. Güçlü olduğu dönemlerde Hurri-Mitanni Devleti'nin sınırları, doğuda Asur'u içine alacak şekilde Zagros Dağları, batıda Akdeniz kıyıları, kuzeyde Toroslar ve hatta Elazığ-Malatya'ya kadar uzanıyordu.

¹⁸⁸ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 106; Akkermans, *The Archaeology of ...*, s. 263.

¹⁸⁹ Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 111; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 106; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 132.

¹⁹⁰ Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 94; Sever, *Asur Tarihi*, s. 56.

¹⁹¹ Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 55; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, ss. 123-124.

Güney sınırı ise büyük ihtimalle, bütün Habur havzasını kapsayarak Fırat üzerinden Kassitlerin etki alanına kadar inmekteydi.¹⁹²

Devletin adı yerel kullanımda Mitanni olarak anılsa da Mısır'da Naharina; Asur, Babil ve Nuzi belgelerinde Hanigalbat; Hitit'lerde Hurri ülkesi şeklinde bilinmektedir. Mitanni ve Hanigalbat politik bir yapıyı, Hurri bölgenin etnik yapısını, Naharina (nehir) ise Fırat ve Dicle üzerindeki coğrafi konumunu vurgular.¹⁹³

Günümüze kadar Mitanni krallarına ait eksiksiz bir kral listesi bulunamadığı için devletin kuruluş süreci, kralların tam sırası ve iktidarda kalış süreleri kesin olarak bilinmemektedir. Hurri-Mitanni Devlet'i hakkındaki en erken bilgilere XVIII. Sülale devrinde Mısır'ın Kuzey Suriye'ye yaptığı seferler hakkında bilgiler içeren belgelerde rastlanır. Bu dönemde bölgede birçok yerel krallıktan söz ediliyor olması, henüz tek bir merkezi devletin kurulamadığı gösterir. Hitit kralları I. Hattuşili ve onu izleyen I. Murşili'nin Kuzey Suriye ve Babil seferleri sırasında da bölgede yerel krallıklar devam ediyordu. Mısır'daki el-Amarna arşivindeki belgelerden MÖ 15. yüzyıl başlarında güçlü bir devlet haline geldiği anlaşılan Sami ve Hurri kökenli Hurri-Mitanni Devleti'nin nasıl bir süreçten geçtikten sonra büyük bir güç haline geldiği açık değildir.¹⁹⁴

Mitanni yönetimi Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'daki gücünü MÖ 14. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür. Mısır firavunları III. ve IV. Tutmosis MÖ 15. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başlarında da Hurri-Mitanni Devleti ile uğraşmayı sürdürseler de Mısır tehlikesi, bir dizi evliliğe dayalı diplomatik anlaşmalarla atlatılmıştır. Devlet güneyden Mısır tehlikesini diplomatik evliliklerle engellemeye çalışırken, kuzeydeki Hititler bölgeyle yeniden ilgilenmeye başlamıştır. Hitit saldırılarının yanında Asur'un yükselişi ve bölgede yeniden söz sahibi olması Hurri-Mitanni Devleti'nin Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da MÖ 13. yüzyılın ilk çeyreği içinde tarih sahnesinden silinmesine neden olmuştur.¹⁹⁵

MÖ 15. yüzyıl ile birlikte Yakındoğu'da bir politik kimlik kazanan ve temelini Hurri kökenli kavimlerin oluşturduğu Mitanni İmparatorluğu eski Yamkhad Krallığı'nın topraklarını ve önemli ticaret ağlarının kontrolünü ele geçirir.¹⁹⁶ Mitanni

¹⁹² Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 123.

¹⁹³ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.124; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 94.

¹⁹⁴ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 125; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 94, 98.

¹⁹⁵ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, ss. 128-129; Ayrıca bkz. Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 196.

¹⁹⁶ Murat Akar, "Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalakh", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Tüpraş Yayınları, S. 33, 2013, s. 90.

İmparatorluğu'nun en batı sınırlarını koruyan Mukiş Krallığı aynı zamanda imparatorluğun ticari kaygıları açısından bir kilit merkez olma görevini korumuştur. Başkenti Alalakh'ta bulunan Hitit, Suriye, Kıbrıs, Mısır'a ait değişik buluntular ticaretin boyutunu kanıtlar.¹⁹⁷

Anıtsal mimarinin ortadan kalktığı Alalakh VI. tabakada Kıbrıs ile güçlü ticaret ilişkilerinin geliştiğini gösteren çok sayıda ithal Kıbrıs malı çanak çömlekler mevcuttur. İdari otoritenin zayıfladığı bu dönemde ithal mallarda gözlemlenen bu belirgin artış, ticaret dinamiğinin sadece saray sistemine bağlı olmadığını gösteren en önemli kanıtlardan biridir. Binlerce Kıbrıs keramiği parçasının bulunduğu Alalakh, sayısal olarak Doğu Akdeniz'de ithal Kıbrıs keramiğinin en çok bulunduğu yerleşkelerden biridir.¹⁹⁸

Hurriler MÖ 2. binyıl boyunca Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ilişkilerde aracı rolü oynamışlar; başta inanç sistemleri olmak üzere, kültürleri bölge toplumları üzerinde belirgin izler bırakmıştır. Siyasal büyük bir güç oluşturmaları ise MÖ 2. binyılın ikinci yarısında Mitanni kökenli krallar önderliğinde gerçekleşmiştir.¹⁹⁹

1.3.3. Babil

Babil, III. Ur Sülalesi'nin sona ermesinden sonra MÖ 2. binyılın ilk yarısında adı anılmaya başlayan krallık merkezlerinden biridir. Kent, Sümer nüfusunun yoğun olduğu kesimin biraz kuzeyinde, Sami toplumlarının yoğunlaştığı Kiş ve Agade kentlerinin bulunduğu bölgede yer alır. Babil, esas ününü Babil Sülalesi'nin altıncı kralı Hammurabi'ye borçludur. Babil, Hammurabi ile birlikte Sümer ve Akkad kültürel mirası üzerine gelişmiş ve bütün bölgenin kendi adıyla anılmasını sağlamıştır.²⁰⁰ Sümerlerin yapamadığını Hammurabi yapmış, Güney ve Kuzey Mezopotamya'yı bir yönetim altında toplamayı başarmıştır.²⁰¹

Ur'un yıkılmasından M.Ö 1595 yılına kadar geçen dönem Eski Babil Çağı olarak adlandırılır. Bu tarihte, Babil Krallığı'na son veren Hitit kralı I. Murşili

¹⁹⁷ Akar, "Krallar ve Tüccarlar...", s. 91; ayrıca bkz. Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 195; K. Aslıhan Yener-Murat Akar, "Alalakh Antik Kenti 2010 Yılı Çalışmaları", 33. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 2012, ss. 3-4.

¹⁹⁸ Akar, "Krallar ve Tüccarlar...", s. 90; Akkermans, *The Archaeology of ...*, s. 333.

¹⁹⁹ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 96; J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev. Esra Davutoğlu), 3. Baskı, Ankara, 2013, s. 21.

²⁰⁰ Altaş, *Uygarlık Tarihi*, s. 134; Oates, *Babil*, s. 11; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 107.

²⁰¹ Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 41; Sever, *Asur Tarihi*, s. 47; Altaş, *Uygarlık Tarihi*, s. 134.

egemenliğin Kassitler'e geçmesini sağlamıştır.²⁰² Eski Babil Sülalesi'nin ilk kralları üzerine fazla bilgi yoktur. Bunlar siyasi açıdan fazla etkin olmamışlardır. Bundan dolayıİsin ve Larsa kentleri ile Elam, ardından da Eşnunna, Asur ve Mari Krallıkları bölge hâkimiyeti için bir savaşım içine girmiş ve birer bölgesel güç haline gelmişlerdi.²⁰³

Az sayıdaki kısa yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Hammurabi'ye dek, Eski Babil Sülalesi Kralları daha çok kenti korumak amacıyla surlar inşa etmiş, ekonomik canlanmayı sağlamak için kanallar açtırmakla meşgul olmuşlardı.²⁰⁴ MÖ 2. binyıl başlarında önde gelen kişilerden biri de yukarıda zikrettiğimiz Hammurabi'dir (MÖ 1792-1750).²⁰⁵ Sümer kentleri Uruk ve Isın'ı topraklarına katmakla işe başlayan Hammurabi, Larsa ve Eşnunna'yı topraklarına katıp ardından güneydeki Eridu'dan kuzeydeki Mari'ye kadar Kalde, Asur ve Elam'ı ele geçirip Mezopotamya birliğini sağladı. Sümer ülkesinde yoğun bir Samileştirme politikası uyguladı ve Sümer sanat eserlerini Babil'e taşıttı. Kentte kanallar, saraylar ve tapınak inşa ettirerek Babil'i kültür ve uygarlık merkezi haline getirdi. En büyük icadı ise "Hammurabi Kanunları" (Codex Hammurabi) olarak bilinen kanun külliyatıdır.²⁰⁶

Hammurabi Babil Devleti'nin başına geçtiğinde Mezopotamya'nıngüneyinde Larsa Kralı Rim-Sin, kuzeydoğusunda Eşnunna, kuzeyinde Asur Kralı Şamşi-Adad ve kuzeybatısında Marili Zimri-Lim önderliğindeki pek çok siyasi yapılanma bulunmaktaydı. Bu bölgesel güçler arasında Mezopotamya'daüstünlük kurma mücadelesi veriliyordu. Şamsi-Adad yönetimindeki Asur, Hammurabi'nin ilk yıllarında, Babil üzerinde politik açıdan etkili olsa da Şamsi-Adad'ın ölümünden sonra Asur etkinliğini yavaş yavaş azalmıştır. Bu arada güçlenen Mari, Babil ile mücadele yerine anlaşma yolunu seçmiş ve uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. Dönem kralları ortak çıkarlarına yardımlaşmayı ve güvenli bir bölgeler arası ticaret ortamı oluşturmak adına anlaşmalar yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Nitekim bunun sonucunda kuzeyde

²⁰² Sever, *Asur Tarihi*, s. 46; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 122, 123; Oates, *Babil*, s. 63.

²⁰³ Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 16; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 107.

²⁰⁴ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 108.

²⁰⁵ Roaf, *Mezopotamya ve ...*, s. 123; Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 16.

²⁰⁶ Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 53; Diakov-Kovalaev, *İlkçağ Tarihi*, 2008, ss. 105-107.

Orta Anadolu kervan ticareti yoğun bir biçimde sürmüştü, güneyde de Elam ve Basra Körfezi üzerinden ticaret yapılabiliyordu.²⁰⁷

Hammurabi egemenliğinin ilk 30 yılı boyunca bu güçler dengesini altüst edecek önemli bir çıkış yapmaz, 30. yılından itibaren askeri seferlere hız veren Hammurabi, kısa sürede gücünü tüm Mezopotamya'da göstermiştir. Babil Krallığı'na karşı önemli direnç noktalarından biri, eski Sümer ülkesindeki Larsalı Rim-Sin idi. Hammurabi, krallığının 30. yılında, kırkbin kişi tarafından savunulduğu belirtilen Larsa'yı ele geçirmiş ve eyalet haline dönüştürmüştür. Hammurabi yazıtlarında, güney Mezopotamya üzerinde hak iddiasında bulunan birleşik Elam ordularını da yenmekle övünür. Hammurabi 32. yılında kuzeydeki Eşnunna, Asur ve Gutı bölgelerine yönelmiştir.²⁰⁸

Hammurabi, hükümdarlığının 33. yılından itibaren bölgede kendisine tek rakip olarak kalmış gözükken Mari üzerine yönelmiştir. Yıl adları Hammurabi'nin 35. yılında Mari'nin tümüyle yıkıldığını şu not ile belgeler: "Anu ve Enlil"'in emriyle Hammurabi Mari'nin surlarını ve Malgum'un surlarını yok etti. 43 yıllık uzun saltanatının sonlarında artık Mezopotamya'da kendisine direnecek güçlü bir devlet kalmamıştı. Hammurabi bütün bu başarılarına karşın, kanunlarını yazdırdığı ünlü stelinde kendisini bağışlayıcı, bolluk ve bereket getiren, tanrıların isteği doğrultusunda hareket eden, dindar bir kral olarak tanımlamıştır. Diğer krallıklardan farklı olarak, adını ölümsüzleştiren şey siyasal başarılarından ziyade, kendini tanrı huzurunda resmettiği, altına da kanunlarını yazdırdığı stelidir.²⁰⁹

Hammurabi'nin ölümüyle birlikte, Babil önderliğinde oluşturulan güçlü devlet kısa sürede parçalanma sürecine girer. Önce güneydeki kentlerden Larsa başta olmak üzere Ur, Uruk ve İsin gibi kentlerin Babil'e karşı güç birliği yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunlara karşı kazanılan geçici başarılar durumu düzeltmemiştir. Doğudan Kassitler adı verilen yeni bir halkın gelmesiyle bölgede istikrar önemli ölçüde yitirilmiştir.²¹⁰

Babil'de Hammurabi krallığı sürerken, Anadolu'da kuruluşunu tamamlayıp fetihlere başlayan Hitit Devleti Ön Asya'daki dengeleri değiştirecek kadar güçlenmişti.

²⁰⁷ Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 48; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 108; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 126.

²⁰⁸ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 109.

²⁰⁹ Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 65; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 111; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 133, 134, 145.

²¹⁰ Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 67; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 111.

Kral I. Murşili, MÖ1595'te Kuzey Suriye ve Fırat'ı takip ederek Babil'e gelmiş ve burayı ele geçirmiştir. Hammurabi dönemini bitiren Hititler, siyasi açıdan Mısır'a rakip olacak kadar güçlendiklerini kanıtlamışlardır. Mezopotamya'da ise bu süre zarfında Kassit ve Mitanni adında yeni toplumlar belirmiştir.²¹¹

1.3.4. Asur

Asurlular, ataları Akkadlar'ın ve Sümerler'in kurduğu kentlerin çevresinde yaşayan Sami ırklı yarı göçebelilerdir. Suriye ve Filistin içlerinden güneye göç etmişlerdir. İlerde adlarını başkentleri "Asur" veya "Assur" danalacak olan bu halkın yerleştiği bölge, Sümer kaynaklarında Subur veya Subir adıyla geçmektedir; Akkadça metinlerde ise "Subartu" olarak adlandırılmaktadır.²¹² Aslında devlet ve kente adını veren baştanrı Asur'dur. Dicle'nin orta kesiminde bulunan Kuzey Mezopotamya bölgesine ve bugünkü Irak'ın kuzey doğusuna Asur adı veriliyordu. Dicle'nin doğu kısmına dek uzanan dağlık yapısı Asur'un ekonomik, toplumsal ve siyasi tarihini etkilemiştir. Dağlı topluluklar yalnızca tarımdan geçinmiyorlardı. Hayvancılık ve avcılık yaşamlarında önemli bir yer tutuyordu. Nihayet, dağların yakınlığı ülkeye ağaç, taş ve maden sağlıyordu.²¹³

Asurlular, MÖ 2. binyılın başlarında Asur ticaret yollarının buluştuğu bir ticaret ağının merkezi konumunda bulunmaktaydı. Doğudan kalay, Anadolu'dan madenler ve Babilonya'dan tekstil ürünleri buraya getirilmekte ve buradan tekrar Anadolu gibi başka bölgelere dağıtılmaktaydı.²¹⁴ Mezopotamya uygarlığı teknik ve kültürel alanda komşularından üstündü, fakat doğal kaynakları zayıftı, sürekli hammadde sıkıntısı çekiyordu. Yağmalarla, akınlarla elde edilemeyen, ticaret ve dostluk ilişkileri ile idare ediliyordu. Asurlar Anadolu'yabakır ve gümüş karşılığında tunç üretiminde kullanılan kalay, tekstil ürünleri, kumaş ve değerli taşlar satıyorlardı.²¹⁵ Kaynaklar yetersiz olsa da, Asur'un MÖ 2000'den itibaren sağlam bir kent-devleti olarak geliştiği bilinmektedir. Önemli kutsal alanlara sahipti, çevresindeki surlarla korunuyor ve su kaynaklarıyla besleniyordu. Asur yaklaşık MÖ1900 ile 1750 yılları arasında Anadolu'da yıldızı parlayan ve aile kökenli Asur ticaret evlerince yürütülen

²¹¹ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.112; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, ss. 145-146; Detaylı bilgi için bkz. Diakov- Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, 2008, ss. 115-116.

²¹² Altaş, *Uygarlık Tarihi*, s. 135; Sever, *Asur Tarihi*, s. 53.

²¹³ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, 2008, s. 194.

²¹⁴ Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 52.

²¹⁵ Oates, *Babil*, s. 11; Sever, *Asur Tarihi*, s. 55; Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 48.

ticaret ağını denetliyordu. Asur'un bu ticaretteki önemi, kralların, başta Güney Mezopotamya'dakiler olmak üzere ticaret ortaklarına belli avantajlar sunarak sömürdükleri ticaret yollarındaki stratejik konumundan geliyor olsa gerek. Asur'un Anadolu'daki kolonileri Asur pazarını genişletme ve ekonomisini canlandırma hizmeti görüyorlardı.²¹⁶ MÖ 14. yüzyılda Hitit Devleti'nin doğuya doğru yayılıp Hurri-Mitanni Devleti'ne son vermesiyle Asur kenti güçlendi ve büyük bir güç haline geldi.²¹⁷ Asur kenti, Eski Asur Krallığı döneminde önemli bir ticaret ve kült merkezi olmuş; MÖ 7. yüzyıla kadar bu özelliğini korumuştur.

Asur halkının çekirdeği Akkad kökenliydi. Yazı, din ve edebiyatı ise Babil kültürünün bir tekrarı niteliğindedir. Asurlular, disiplinli ve güçlü orduları sayesinde güçlü bir devlet kurmuşlar ve küçük şehir devletlerini, Asur merkezli, büyük bir imparatorluk haline getirmişlerdir.²¹⁸ Askeri gücü sayesinde yüzlerce yıl ayakta kalmayı başarmışlardır. Kral listelerine göre, MÖ 2. binyılın ilk yarısında Asur'da kırkın üzerinde kral hüküm sürmüştür. Bunlardan yalnızca birkaçının iktidarda kalış tarihleri ve etkinlikleri konusunda doğru bilgilere sahibiz.

Asur'da en önemli sanat kollarından birisi çömlekçilikdir. Başlangıcı binlerce yıl öncesine, insanoğlunun yerleşik hayata geçtiği günlere dayanan bu sanat Asur sanatçıları tarafından geliştirilmiş ve dışarıya açık bir endüstri dalı olmuştur. Asur çömleklerine, testi ve küplerine Anadolu içlerinde ve Kıbrıs'ta rastlanmıştır.²¹⁹

Asur tarihi çok genel bir değerlendirmeye üç başlık altında incelenir: MÖ 2. binyılın ilk yarısı "Eski Asur", ikinci yarısı "Orta Asur", MÖ 1100-612 yılları arası ise "Yeni Asur" olarak adlandırılır.²²⁰

Eski Asur Krallığı:

Eski Asur Devleti'nin politikasının temelini uluslararası kervan ticareti oluşturur. Bu dönemde Asurlu tüccarlar aracılığıyla başta Kaniş (Kültepe) olmak üzere, Anadolu'nun birçok yerinde ticaret merkezleri²²¹ kurulmuş ve yerli prenslerin izniyle Anadolu halkı ile ticaret yapılmıştır. Mitanni boyunduruğundan kurtulan ve iyice

²¹⁶ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, s. 113; Fontanille, *Hititler*, s. 14.

²¹⁷ Mieroop, *A History of Ancient ...*, s. 123; Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 56; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 213.

²¹⁸ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 36; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 201.

²¹⁹ Sever, *Asur Tarihi*, s. 236.

²²⁰ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, ss. 101-102; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 201.

²²¹ Asurların Anadolu'da kurdukları ticaret merkezleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. James Mellaart, *The Archaeology of Ancient Turkey*, The Bodley Head, London, 1978; Kurt Bittel, *Die Hethiter*, C. H. Beck Verlag, München, 1976; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, ss. 203-204; Fontanille, *Hititler*, s. 15.

güçlenen Orta Asur Devleti, Amarna Çağı adı verilen MÖ 1400-1350 tarihleri arası dönemde, dönemin büyük politik güçleri Hititler, Kassitler ve Hurri-Mitanniler ile eşit seviyeye gelmiştir.²²²

Zagros Dağları'nın doğusundan elde edilen kalay ve güneydeki Babil ülkesinden sağlanan tekstil ürünleri, başta Orta Anadolu olmak üzere ihtiyaç duyulan bölgelere Asurlu tüccarlar tarafından bu merkezden pazarlanıyordu. Asur'un MÖ 2. binyıl başlarında ticarete oynadığı rol hem kendi siyasal pozisyonunu hem de Anadolu'nun gelişim çizgisini köklü bir biçimde değiştirmiştir. Asur devleti bu dönemden sonra, Mezopotamya uygarlıkları arasında kuzeyin güçlü temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Anadolu ise bu ticaret aracılığıyla hem Mezopotamya'nın lüks tüketim mallarıyla hem de Asurlu tüccarların tuttukları kayıtlar aracılığıyla ilk kez yazıyla tanışmıştır.²²³

Asur Devleti'nin yükselişi Asur kentinin MÖ 2. binyıl başlarında maden ve tekstil ürünlerinin ticareti sayesinde zenginleşmesiyle olmuştur. I. Şamsi-Adad (MÖ 1813-1781) hükümdarlığı sırasında yeni topraklar edinerek güçlenen devletin ekonomik gelişimini çok geçmeden politik başarılar da izlemiştir. Yeni yerlerin işgali ve ittifak politikası sayesinde I. Şamsi-Adad, Dicle'de yer alan Asur çekirdek bölgesinden batıda Orta Fırat Havzası'na dek yayılan bir imparatorluk kurmayı başarmıştır. Fakat bu imparatorluk kurucusunun ölümünden kısa bir süre sonra yıkılmıştır.²²⁴ Bundan sonra Asur'un yeniden siyasi açıdan güçlenmesi dört yüz yıl almıştır. Bu zaman zarfında Asur hanedanı tahtta kalmayı başarmış fakat MÖ 2. binyılın ortalarında Asur, Hanigalbat adıyla da anılan Mitanni Devleti'nin²²⁵ üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu durum MÖ 1400'lerden itibaren Mitanni Devleti'nin Hitit ve Mısır ile yaptığı savaşlardan yorgun düşüp gücünün sönmesine dek devam etmiştir. Bunu fırsat bilen Asurlu Krallar, Dicle ve Fırat arasında kalan bölgeyi işgal etmeye başlamışlardır. Kısa

²²² Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 36; III. Hattuşili (MÖ 1267-1237) ve IV. Tudhaliya (MÖ 1236-1215) zamanında Hitit İmparatorluğu ve Asur arasındaki ilişkiler hakkında detaylı bilgi için bkz. H. Klengel, *Geschichte des Hethitischen Reiches*, Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung Band 34, (Leiden, Boston, Köln), 1999; Albertine Hagenbuchner, *Die Korrespondenz der Hethiter*, Heidelberg, 1989; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 211.

²²³ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 101.

²²⁴ Peter A. Miglus, "MÖ 2. Binyılda Assur ve Akdeniz'e Açılan Yol", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 243; Oates, *Babil*, s. 67, 71.

²²⁵ Mitanni Kralları, Kuzey Mezopotamya'nın tümüyle Zagros Dağları'ndan Akdeniz'e kadar uzanan ve Suriye'nin de büyük bir kısmını içeren toprakları denetim altına almışlardı. Bakınız Miglus, "MÖ 2. Binyılda...", s. 243; Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 94.

zaman sonra da Ön Asya'nın önemli güçlerinden biri olmayı başarmışlardır. Amarna mektupları arasında yer alan diplomatik yazışmalar bu durumu kanıtlar niteliktedir.²²⁶

Eski Asur Krallığı'nın Kuzey Mezopotamya'da politik açıdan söz sahibi olması, I. Şamsi-Adad döneminde, bölgenin Eşnunna Krallığı'nın baskılarından kurtulmasıyla başlar. Krallık yılları belli olmamakla birlikte, listelerde Şamsi-Adad öncesinde I. Erişum, İkunum, I. Sargon, II. Puzur- Asur, Naram-Sin ve II. Erişum adlı altı kralın adı geçer. Bu dönemin en önemli gelişmesi, MÖ 1920'lerde başlayıp MÖ 1750'lere dek süren Anadolu kervan ticaretidir.²²⁷ Ticaret kervanları daha çok kuzey yolunu ve bu yolun kollarını kullanmaktaydılar. Asur'dan başlayan anayol, Yukarı Habur bölgesinden geçtikten sonra batıya dönmekte, Şanlıurfa/ Harran üzerinden geçerek Kargamış ve Birecik yakınında Fırat'ı aşmaktaydı. Buradan kuzeydoğu yönünde ilerleyerek Gaziantep-Kahramanmaraş yoluyla Torosları aşmakta ve Kültepe'ye varmaktaydı. Bir diğer yol Mardin-Diyarbakır üzerinden geçerek Torosları Ergani-Maden Geçidi'nden aşmakta, Elazığ-Malatya hattını izleyerek aynı noktaya ulaşmaktaydı.²²⁸

Asur Devleti'nin ticaretteki dolaylı rolü bu uzun kervan yolunun güvenli hale getirilmesiydi. Bu da büyük olasılıkla, yerel krallıklarla yapılan antlaşmalarla sağlanıyordu. Kervanlar için konaklama ve güvenli yolculuğun sağlanması karşılığında ticaretten yerel egemenlere de pay verilmekteydi. Anadolu'da bu dönemde henüz büyük bir merkezi devlet yoktu. Mezopotamya'dan gelen mallara, zengin yerel krallık merkezleri veya anayollar üzerindeki büyük kentler rağbet gösteriyordu. Bu ticareti ikiyüz yıla yakın sürdürülebilmiş olması, başta can güvenliği olmak üzere konaklama, vergilendirme ve pazarlama gibi konularda belli standartlara sahip gelişmiş bir sistemin kurulduğunu gösterir. "Koloni Çağı" olarak adlandırılan bu süreçte Asurlular yalnızca Orta Anadolu'daki büyük Pazar yerlerinde yoğunlaşmamışlardı. Elazığ'da Fırat'ın geçiş noktası üzerindeki İmi-kuşağı adlı höyükte oturanların, neredeyse tümüyle

²²⁶ Kendine güveni artan Asur Kralı I. Aşşur-uballi (MÖ 1363-1328) Mısır Firavununa şöyle seslenmektedir. "Mısır Firavunu'na de ki: Bunları Assur Kralı Aşşu-uballi (söylüyor). Evin, ülken, savaş arabası ve taburların kutlu olsun. Seni ve ülkeni ziyaret etsin diye elçimi yolluyorum. Şimdiye dek atalarım sana yazmadı, bugün ben sana yazıyorum. Sana mükemmel bir savaş arabası, iki at ve lapislazuliden yapılmış, incir biçimli bir boncuğu selam armağanı olarak yolluyorum." Bkz, EA 15, 1-15; Knudtzon 1907, 125 vd. Bir başka mektupta ise şunlar yazılmıştır: "(Şimdi) Hanigalbat Kralı ile (eş düzeydeyim). Eğer iyi arkadaşlık yapma fikrindeysen bol bol altın yolla." EA 16, 26. ve 32 vd. Knudtzon 1907, 126 vd. Ayrıntılı bilgi almak için bkz. Miglus, "MÖ 2. Binyılda...", s. 243; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 210.

²²⁷ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 102.

²²⁸ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 104.

Mezopotamya çevresinde bu dönemde yaygın olan Habur türü çanak çömlek kullandıklarının belirlenmesi, ticaret yolları boyunca Asurlular'ın yaşadıkları küçük kolonilerin kurulmuş olabileceği düşüncesini doğrular. Yazılı belgelerde, daha az vergi vermek için tüccarların bazı hilelere başvurduğu ve bazen daha ıssız yolları kullandıkları da kaydedilmiştir.²²⁹ Asur'da ticaret tüccar aileler tarafından yürütülüyor ve anlaşıldığı kadarıyla merkezi Asur, bu ticaret ilişkilerini doğrudan yönetmeyip sadece denetliyor ve vergi alıyordu. Asurlu tüccarlar genellikle Babil'den aldıkları veya kendi tezgâhlarında dokutturdıkları tekstil ürünleriyle, *annakum* olarak adlandırılan kalay ticareti yapıyorlardı. Kalay, Afganistan ve İran üzerinden gelmekteydi. Ayrıca değerli taş ve takı gibi lüks tüketim eşyaları da pazarlanmakta, karşılıklı olarak ise çoğunlukla altın ve gümüş alınmaktaydı. Bütün bu mallar yaklaşık 800 km uzaklıktaki Kaniş'e eşeklere yüklenerek götürülüyor ve oradan diğer merkezlere dağıtılıyordu. Günde ortalama 25-30 km yol alan kervanlar, bir seferi yaklaşık 2 ayda tamamlıyorlardı. Yazıtlarda Karum ve Wabartum olarak yaklaşık 50 kadar ad bulunmaktadır. Ancak bunlardan anılan yalnızca Orta Anadolu bölgesinde bulunan Boğazköy (Hattuşa), Alishar, Acemhöyük, Karahöyük gibi, kazılarla gün ışığına çıkarılanlar bilinir.²³⁰

Şamşi-Adad, iktidarı süresinde artan ticari ilişkiler ve gelişen ekonomik yapıya paralel olarak, siyasal nüfuz alanını da genişleterek Asur'u kısa zamanda bölgede tek büyük güç konumuna getirmiştir. Batıya doğru yaptığı seferlerle Yukarı Habur bölgesini denetim altına almıştır. Bu dönemde Mari Krallığı da Fırat üzerindeki stratejik konumundan güç alarak etki alanını aynı yönde genişletmekteydi. Şamşi-Adad kendisiyle rakip konuma yükselen Mari'yi ele geçirmiş ve böylece batıda Fırat'ın kollarından Balih Irmağı, doğuda Zagroslar, güneyde de Babilonya tarafından çevrelenen geniş bir alana egemen olmuştur. Sonuç olarak İran üzerinden gelip batıya, Akdeniz kıyılarına ve Anadolu'ya kadar ulaşan ticaret, bütünüyle Asur denetimi altına girmiştir.²³¹

Asur ile Anadolu arasında MÖ 1920-1750 yılları arasında gerçekleşen örgütlü ticaret, Erişum ile İşme-Dagan arasındaki yedi kralın egemenlik dönemini kapsar. Ticaret Şamşi-Adad öncesinde 30-40 yıl süreyle bir kesintiye uğramış, ancak bu

²²⁹ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, ss. 104-105.

²³⁰ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 104; Kılal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 59-60.

²³¹ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 102; Klengel, *Kral Hammurabi...*, s. 51; Oates, Babil, s. 67.

dönemde yeniden canlandırılmıştır. Anadolu'daki en büyük ticari merkez Kayseri civarındaki Kültepe (Kaniş/Neşa)²³² idi. Sistemin işleyişi ve çıkan problemlerin çözümü yerel beylerin sorumluluğundaydı. Kültepe Aşağı Şehir'de bir yangının ayırdığı iki tabakada (II ve Ib) kazılarla ortaya çıkarılan Asur kökenli çeşitli eşyalar ile yirmi bine yakın çiviyazılı tablet ise dönemin en zengin koleksiyonunu oluşturur.²³³

Orta Asur Krallığı:

MÖ 13. yüzyıl sonlarında başlayan “Ege Göçleri” ya da “Deniz Kavimleri Göçleri” olarak bilinen göçler, Doğu Akdeniz’de büyük bir kargaşa yaratmıştır. Avrupa’dan başlayıp doğuya doğru yönelen bu göçlerin hedefi Hitit ve Mısır gibi güçlü imparatorluklar olmuştu. Bu göç dalgalarına Hitit İmparatorluğu dayanamayıp yıkılmış, Mısır ise büyük sarsıntılar geçirmesine rağmen ayakta kalmayı başarabilmiştir. Bölgedeki Hitit egemenliğinin dağılması ve Mısır’ın zayıflaması daha doğuda göçlerden pek etkilenmeyen Asur’un işine yaradı.²³⁴

Orta Asur her ne kadar MÖ 2. binyılın ikinci yarısına tarihlense de politik ve ekonomik açıdan varlığı ancak Asur-uballit (MÖ 1365-1330) ile I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) arasındaki zaman zarfında hissedilebilmiştir. Asur-ubalit, Mitanni zayıflamaya başladığında, Asur kentini yeniden güçlü bir krallık merkezi haline getirmek için çabalamış ve Asur çevresinde denetimi sağlandıktan sonra, doğuda bir zamanlar Mitanni’ye bağlı olan Nuzi ve Arrapha gibi kentlere yönelerek Zagroslar ve Toroslar arasındaki bölgeyi hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Amarna tabletleri arasında, ülkesini diplomatik açıdan Mitanni ile bir tuttuğunu gösteren Mısır kralına yazılmış iki mektup bulunmaktadır. Mitanni gibi Kassit Sülalesi’nin yönetimindeki Babil de Asur’un güçlenmesinden etkilenmiştir. Güneydoğudan Elam saldırılarıyla uğraşırken, Asur baskısıyla iyice zor duruma düşmüştür.²³⁵ Bunun üzerine Orta Asur Krallığı iyice genişleyerek bölgenin en güçlü devleti olmuştur. Hurri-Mitanni üzerine düzenlediği seferler sonucu devleti yıkmış ve bu bölgeyi Asur topraklarına dâhil etmiştir.²³⁶

²³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Aktüre, *Anadolu’da Bronz Çağ ...*, ss. 118-134; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 204; Fontanille, *Hititler*, ss. 14-15; Altaş, *Uygurlık Tarihi*, s. 146.

²³³ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 103.

²³⁴ Bahar, *Eskiçağ Uygurlıkları*, s. 57; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, ss. 215-216; Desplancques, *Antik Mısır*, s. 107.

²³⁵ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 132.

²³⁶ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 103.

I. Tukulti-Ninurta'dan sonra Asur hızla zayıfladı. Akdeniz havzası, Ege, Anadolu ve Mısır bu dönemden itibaren büyük göç dalgalarına ve karışıklıklara maruz kalmıştır. Mezopotamya'da aynı yüzyılda Babildeki Kassit egemenliği son bulmuş, Asur ise oldukça küçülmüştür.²³⁷ Mezopotamya'da Şamşi-Adad sonrası Asur'un zayıfladığı, buna karşılık önce Mari ve arkasından da Hammurabi önderliğindeki Babil Krallığının yeni egemen güç olarak tarih sahnesine çıktığı görülür.²³⁸

Yeni Asur Devleti'ne gelince, bu devlet fetihlere yönelerek, Doğu Anadolu'da Nairi ve Urartu üzerine seferler düzenlemişler, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan şehir devletlerini birer birerele geçirmişlerdir. Ege göçleri sonucunda Hitit Devleti yıkıldıktan sonra, Urartular üzerine devamlı olarak seferler düzenleyip, bölgenin doğal kaynaklarını sömürmüş ve devletin yıkılışını hazırlamışlardır.²³⁹

1.4. EGE DÜNYASI

Kuzeyini Balkanlar'ın sınırladığı, doğudan Ege Denizi, batıdan Ion Denizi, güneyden de Akdeniz ile çevrili bölge Ege Dünyası olarak adlandırılabilir. O dönemde Yunanistan'ın adı "Hellas" olup ülke insanları kendilerini "Hellenler" olarak adlandırılıyordu.²⁴⁰ Dağlık coğrafi şartlar yerleşimin daha çok ovalık ve kıyı kesimlerde olmasına neden olmuştur. Bu durum Anakara Yunanistan'da denizciliğin en önemli faaliyet alanı olmasını sağlamıştır.²⁴¹

Anakara Yunanistan'da ilk iskân izleri Paleolitik Çağ'a kadar gider. Argolis bölgesindeki Frankthi Mağarası bu dönem izlerini taşır. En önemli Neolitik Dönem yerleşimleri ise Tesalya bölgesindedir.²⁴² Ege Dünyası'nda Tunç Çağı MÖ yaklaşık 3000'li yıllarda başlar ve bu dönem yaklaşık MÖ 1200/1100 yıllarına kadar devam eder. Dönemin bu şekilde adlandırılmasının nedeni tunçtan üretilmiş mal, eşya ve silahların görülmeye başlanmasıdır.²⁴³ Tunç Çağı Girit'te "Minos", adalarda "Kiklad", Anakara

²³⁷ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 136.

²³⁸ Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 209; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s. 105; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 63; Oates, *Babil*, s. 71.

²³⁹ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, ss. 36-37.

²⁴⁰ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 36.

²⁴¹ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 37; Peter Levi, *Eski Yunan*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, C. 3, (çev. Neşe Erdilek), İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s. 13.

²⁴² Thomas R. Martin, *Eski Yunan: Tarih Öncesinden Helenistik Çağ'a*, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları, Ankara, 2012, s. 33.

²⁴³ Martin, *Eski Yunan*, s. 40; Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 44.

Yunanistan'da ise "Hellas" olarak adlandırılmıştır.²⁴⁴ Kiklad adalarındaki Tunç Çağı kültürünün en karakteristik buluntuları mermer idoller ve figürinlerdir.²⁴⁵

Dönemin en yüksek kültürleri olan Sümer ve Mısır kültürü, Yakındoğu'dan Girit'e ulaşmış ve MÖ 3. ve 2. binyıllarda Girit'te yüksek bir uygarlığın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ada'da yaptığı kazılar sonucunda Sir Arthur Evans, Girit'in bu Tunç Çağı uygarlığına, efsanevi kralı Minos'tan dolayı "Minos Uygarlığı" adını verir.²⁴⁶

Mimari, vazo sanatı, heykeltıraşlık ve resim sanatında görülen Tunç Çağı Girit kültürü Batı uygarlığının temelini oluşturmaktadır. Tabi Batı uygarlığının oluşumunda Yakındoğu ve Mezopotamya medeniyetlerinin payı da inkâr edilemez. Nitekim arkeolojik çalışmalar, MÖ 2. binyıl başlarında Girit'in Ugarit ve Mısır ile ticari ilişkiler içerisine girdiğini kanıtlamıştır. Uluburun ve Gelidonya Batıkları, o dönem uluslararası ticaretinin en önemli ve kapsamlı kanıtlarını barındırır. Ayrıca Amarna mektuplarında Girit'ten Mısır firavununa gönderilen veya firavun tarafından Girit'e gönderilen armağanların adları yer almaktadır. Mısır fresklerinde ve kabartmalarında resmedilen firavuna gönderilen armağanları taşıyan elçiler arasında Girit'ler ilk sırayı alır.²⁴⁷

MÖ 2. binyılın ortalarında Ege Dünyası'nda Akhalar'ın meydana getirdiği, "Mykenai" ya da "Miken" adı verilen uygarlık Mısır, Mezopotamya, Kıbrıs, Anadolu ve Girit ile ticari ve kültürel ilişkilerde bulunmuş ve Minos'tan sonra bölgenin ikinci yüksek uygarlığı olmuştur.²⁴⁸ Bu uygarlık MÖ 13. yüzyıl ortalarında kuzeyden gelen istilalar sonucu zayıflamış ve Ege göçlerine katılan kavimler arasında yer alan Dorlar tarafından MÖ 1200-1150 yıllarında tamamen ortadan kaldırılmıştır.²⁴⁹

1.4.1. Girit

Ege Denizi'nin güneyinde yer alan Girit, uzunluğu 250 km ve genişliği 50 km'yi bulan büyük bir adadır. Hellas'ın yaklaşık 120 kilometre güneydoğusundadır. 8.300 km²'lik bir yüzölçümüne sahip olan Ada'nın doğu yakasındaki yerleşim merkezleri

²⁴⁴ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 44.

²⁴⁵ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 45.

²⁴⁶ Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, ss. 93-97; Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 45; Martin, *Eski Yunan*, s. 44.

²⁴⁷ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, ss. 47-48.

²⁴⁸ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 51; Thomson, *Tarih Öncesi Ege*, s. 109; Akhalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Memiş, "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. X, 1995, ss. 41-54.

²⁴⁹ Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, s.101; Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 53.

Knossos, Mallia, Gurnia, Mokhlos, Palaikastro, Zakro, Phaistos ve Hagia Triada'dır. Batıda yer alan yerleşmeler arasında ise Kydonia ve Khania gösterilebilir.²⁵⁰

Girit'te ilk yerleşimlere Neolitik Dönem'de rastlanmaktadır. Knossos ve Phaistos Sarayları'nda yapılan arkeoloji çalışmaları bu sarayların Neolitik bir yerleşimin üzerine inşa edildiklerini gösterir. Dönemin Neolitik kültürünün Batı ve Orta Anadolu yerleşimleri ile benzerlik göstermesi bu bölgeye Anadolu'dan bir göç olduğunu gösterir. Bu durum bazı bilim adamlarının Ada'daki Neolitik kültürün öncülerinin Anadolular olduğunu iddia etmelerine neden olmuştur.²⁵¹ Girit'te Tunç Çağı iki dönem altında incelenir: birincisi MÖ 1900-1700 tarihleri arasında İlk Saraylar Dönemi, ikincisi de MÖ 1700-1450/1400 arası dönemi kapsayan İkinci Saraylar Dönemi'dir.

MÖ 1600-1400 arası dönemde Ege'deki başlıca politik güç olan Girit'in Levant, Kıbrıs ve Mısır ile mal ve kültür değiş tokuşunun arttığı görülür. Hatta Nil deltasındaki Tell el-Daba'da bulunan ve MÖ 16. yüzyılın sonlarına veya MÖ 15. yüzyılın başlarına tarihlenen sarayın duvarları, Minos tarzında fresklerle Egeli sanatçılar tarafından süslenmiştir.²⁵²

MÖ 2. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Girit'e ait süslemelerde, fresklerde ve yazıda Akha kültürüne ait izlere rastlanması Hellas'tan Girit'e Akha göçlerinin yapıldığı düşüncesine neden olmuştur. Akha göçleri sonucunda Ege'de kültürel açıdan liderlik, Girit'ten Yunanistan'a geçmiştir.²⁵³

Ege Uygarlığı'nın ikinci dönemi, Avrupa'nın güneydoğusunda Tunç Çağı'nın gelişmesini kapsar. Bu dönem Mısır ve Mezopotamya'da benzer bir gelişmeye denk düşmektedir. MÖ 2100'den 1400'e uzanan bu dönem, Girit kültürünün doruk dönemidir.²⁵⁴ Girit o sırada ilkçağın uygar ülkeleri arasında birleştirici köprü görevi yapmaktadır. Aristoteles Politika adlı eserinde Girit'in elverişli durumunu belirtmektedir. Homeros'da aynı düşünceyi şu sözcüklerle dile getirmektedir:

*“Girit denen bir toprak var şarap rengi denizen ortasında,
Denizle çevrilidir, güzeldirve de semiz,*

²⁵⁰ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 36; Girit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Tomkins and Ilse Schoep, “Crete” *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 66-82; A. Legakis-Z. Kypriotakis, “A Biogeographical Analysis of the Island of Crete, Greece”, *Journal of Biogeography*, Vol. 21, No. 4, 1994, ss. 441; Levi, *Eski Yunan*, s. 31

²⁵¹ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 42.

²⁵² Kuruçayırılı, “MÖ 2. Binde...”, s. 62.

²⁵³ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 46.

²⁵⁴ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 285; Ivar Lissner, *Uygarlık Tarihi*, (çev. Adli Moran), 5. Baskı, Nokta Kitap, İstanbul, 2008, s. 306; Levi, *Eski Yunan*, s. 31.

*Çok insane var içinde sayamazsın, doksan tane de kenti
Karışmıştır burada bir dil öbürüne.*²⁵⁵

Girit'in İberik Yarımadası'ndan gelen kalay ulaşımını denetlemesi de büyüyüp gelişmesinde çok önemli bir etmendir. Çünkü Tunç Çağı'nda Girit, tüm Yakınoğu devletleri için tunç yapımında kullanılan dönemin önemli madeni kalay ticaretinin aracılığını yapmış, kendini Yakınoğu ekonomisinde kilit nokta haline getirmiştir. Ayrıca ticareti yapılan kalayın büyük bir bölümünü kendine ayırıp tunç üreterek, sadece bir aracı olarak kalmayıp, üretici rolü de oynuyordu.²⁵⁶

Girit'te bir diğer önemli zanaat dalı da keramiktir. Keramik yapımında büyük ölçüde çömlekçi çarkı ve gelişmiş fırınlar kullanılıyordu. Biçimlerinin inceliği, bezeklerinin güzelliği bakımından, Girit vazolarının bütün Yakınoğu'da eşi benzeri yoktu; bu nedenle Mısır ve Suriye'ye daha uzak Doğu ülkelerine ihraç ediliyordu. Resimlerde görülen kadınların karmaşık giysilerine bakacak olursak, dokumacılık da çok gelişmişti. Mühürlerdeki gravürler de övgüye değer. Damga yüzükler aristokratların parmaklarını süslüyordu, boyunları, kolları, ayakları ve saçları mücevherlerle doluydu.²⁵⁷

Özetle

Geç Tunç Çağı'nda yukarıda sözü edilendört önemli bölge Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Ege Dünyası önemli değişimlere sahne olmuştur. Mısır'da XVIII. Sülale Firavunu Ahmose'nin Hiksos hükümdarlığına son vermesiyle MÖ 16. yüzyılın ikinci yarısında Yeni Krallık Dönemi başlamıştır. Aynı dönemde Anadolu'da I. Hattuşili, başkenti Hattuşa olan Hitit Krallığı'nı kurmuştur. Mezopotamya'da ise Babil I. Murşili tarafından yıkılmış Hammurabi Hanedanlığı sona ermiştir. Kassitler Hammurabi hanedanlığın yerini almış ve MÖ 12. yüzyıla kadar yönetimde kalmışlardır. Hurriler MÖ 1600'lerde Mitannilerle birleşerek Hurri-Mitanni Devleti'ni kurmuştur. Bu devlet ilerleyen dönemlerde Kuzey Suriye'den, Asi Nehri'ne dek uzanarak Akdeniz'e kadar yayılmayı başarmıştır. Asur'un senelerce devam eden sıkıştırılmaları sonucu politik gücünü yitirir ve MÖ 1200'lerde Orta Asur Krallığı'na dâhil olur. Mikenler'e bakıldığında MÖ 15. yüzyılda Girit'in başkenti Knossos'u alıp Minos Krallığı'nın

²⁵⁵ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 285; Hom.Od. I. 270. XIX. 172. dize ve sonrası.

²⁵⁶ Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 286.

²⁵⁷ Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, s. 96; Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 286.

denizlerdeki hâkimiyetine son vermişlerdir.²⁵⁸ Linear A diye bilinen Minos hece yazısından Linear B'yi geliştirmişlerdir. Dört politik gücün yer aldığı bölgede Tunç Çağı siyasi açıdan çalkantılı geçse de belli bir düzene girmiş olan ilişkiler bu güçlerin MÖ 1200'lere dek, yaklaşık üçyüz yıl kadar istikrarda kalmasını sağlamıştır. Böylece bu dönemde yaşanan ekonomik canlanma ve refah artışını lüks mallara olan ilgiyi de arttırmıştır. Son dönemde ise artan ticari ve politik ihtiraslarla birlikte sistem bozulmuş ve kısmen çöküş gerçekleşmiştir.²⁵⁹

Yakındoğu'nun yaklaşık MÖ 1200'lerdeki durumu genel olarak şöyle özetlenebilir: Levant, Kıbrıs ve Miken coğrafyasında temel siyasal birim çevresindeki geniş toprakları denetleyen kent devletiydi. Yaklaşık MÖ 1400-1200 arasında Levant'ın küçük devletleri genellikle Hititler'in ya da Mısırlılar'ın imparatorluk alanına girmişlerdi. Kıbrıs'ın (ya da bir bölümünün) Hititler'in egemenliği altına girmesi MÖ 14. yüzyılın sonunda olmuştu. Doğudaki siyasal güç de çağdaşları Babil'deki Kassitler idi, ancak MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında kuzeydeki Asur'un (Orta Asur İmparatorluğu) göz kamaştırıcı yükselişi ve doğuda güçlü bir Elam Devleti'nin kurulmasıyla üstüne sis perdesi çökmüştü. Bu siyasal manzaranın batı kesimi, MÖ 1200 civarında ve hemen sonrasında çöküntü yaşıyordu; doğuda ise Asur, Babil ve Elam MÖ 11. yüzyılın ortalarına dek nispeten istikrarlı kalmış gibi görünmektedir. Bir kriz yaşandığını düşündüren birkaç özellik var: ilki, büyük Hitit İmparatorluğu'nun kendine bağlı bir ya da iki krallık dışında, MÖ 1200 dolaylarında tümüyle ortadan kaybolmasıdır. İkincisi, Levant'ta başta Ugarit ile Emar olmak üzere birtakım şehirlerin bu sıralarda yıkılmış ve yeniden yerleşim görmemiş olmasıdır.²⁶⁰ Yine aşağı yukarı aynı sıralarda Yunanistan'daki Miken kaleleri çöküntüye uğramış, sonunda harap olarak terk edilmiştir. Kıbrıs'ta da MÖ 1200 dolaylarında tahribat işaretleri görülür, bunu kültürel değişiklikler izler. Son olarak, MÖ 12. yüzyılın ortasından hemen sonra Mısır'ın güney Levant üzerindeki denetimi sona erer; Sina ve Nübye üzerindeki denetimini yitiren Mısır, MÖ 11. yüzyıl başında en dar sınırlarının içine çekilmek zorunda kalır.²⁶¹

Anadolu ve Levant'ın yaklaşık MÖ 1200'de siyasal çöküşüne yönelik ortaya atılan açıklamalar arasından en öne çıkanı, bunun sorumlusunun Deniz kavimleri

²⁵⁸ Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 67; Latacz-Starke, "M. Ö. 2. Binyılın ...", s. 190; Thomson, *Tarih Öncesi Ege*, s. 107; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 93.

²⁵⁹ Latacz,- Starke, "M. Ö. 2. Binyılın ...", s. 191.

²⁶⁰ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, s. 3-4.

²⁶¹ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, s. 4; Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 216.

olduğudur. “Deniz Kavimleri” terimi MÖ 1200’den hemen önce ve hemen sonra çeşitli halkların birtakım faaliyetlerini içerir. Böyle grupların adı Doğu Akdeniz’deki çöküşün genel tarihiyle çakıştığı için bilim adamları onların hareketinin nedensel olarak bağlantılı olduğunu savunmaktadırlar. “Deniz Kavimlerini” anlamamızda sorun yaratan şey böyle geniş kapsamlı bir yıkımın onların kimlikleriyle ilgili olmasıdır. Kim oldukları ve nereden geldikleri saptanabilirse o zaman ne tür bir faaliyet ya da göçün zihnimizde canlandırmamız gerektiği hakkında bir fikir edinebiliriz.²⁶²

²⁶² Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakınoğu*, s. 5; Thomson, *Tarih Öncesi Ege*, s. 107; Martin, *Eski Yunan*, s. 67.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ'DE TİCARİ İLİŞKİLER

1. DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET

Doğu Akdeniz'de yapılan Geç Tunç Çağı ticaretine dair bilgilere Amarna, Mari, Ugarit ve Boğazköy'den çıkan yazılı levhalar ve vesikalar ile sualtı ve yeraltı arkeolojik kazılarında ele geçen buluntulardan ulaşılmaktadır. Tüm Yakındoğu'yu kapsayan arkeolojik çalışmalar söz konusu ticaret ağının anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Yazılı belgeler ve arkeolojik buluntular incelendiğinde Geç Tunç Çağı'nda en çok rağbet gören ticari mal ve madenler, kereste, değerli taşlar, şarap, tahıl, baharat, kumaş, kumaş boyaları, altın bakır ve kalaydır. Bu dönemde karaya göre daha hızlı ve daha karlı olan deniz nakliyatı büyük önem kazanmış ve Mısır, Levant, Kıbrıs, Anadolu, Girit, Kıta Yunanistan ve Sardunya gibi birçok bölgenin, kısa sürede birbirleriyle denizaşırı ilişkilere girmesini sağlamıştır.²⁶³

Amarna mektupları da dâhil olmak üzere Yakındoğu belgelerinde Mısır, Babil, Asur, Anadolu ve Kıbrıs'a ait çok sayıda ticari malın kaydı bulunmaktadır.²⁶⁴ Örneğin Amarna tabletlerinde, Mısır'ın Kıbrıs'tan kumaş, yağ ve keramik ithal ettiğine dair kayıtlar vardır.²⁶⁵

Geç Tunç Çağı, Yakındoğu'da politik dengelerin değiştiği bir dönemdir. Anadolu'da Hitit Devleti kurulmuş ve Anadolu halkları yüzyıllar sonra ilk kez bir devletin çatısı altında toplanabilmişlerdir. Doğu Anadolu'nun güneyinde ise, Hurri Kökenli halklar burada Hurri-Mitanni Devleti'ni kurmayı başarmışlardır. Güneyde Mısır, çağın en güçlü ve en zengin uygarlığıdır. Güneydoğuda Mezopotamya topraklarında ise Asur ve Babil devletleri söz sahibidir. Batıda ise dönemin sonuna doğru üstünlüğünü Miken Uygarlığı'na kaptırsa da, en önde gelen deniz krallığı, Girit'in Minos Uygarlığı'ydı.²⁶⁶ Levant kıyı şeridinde ise daha parçalı bir yapı hâkimdi ve çok sayıda kent devletleri bulunuyordu. Bu dönemde, Mısır ve Hitit Devleti, kendi varlıklarını sürdürebilmek için Doğu Akdeniz kıyılarında göz dikmişler ve hâkimiyet

²⁶³ Klengel, *Kral Hammurabi ...*, s. 25; Erdem, "Geç Tunç Çağ'da ...", s. 8.

²⁶⁴ Örneğin EA 33-40, KBo 12, 38, RSL 1; Erdem, "Geç Tunç Çağ'da ...", s. 79; Karageorghis, *Ancient Art from ...*, s. 18; Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 330.

²⁶⁵ Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 349; Erdem, "Geç Tunç Çağ'da ...", s. 147; Karageorghis, *Ancient Art from ...*, s. 17.

²⁶⁶ Erdem, "Geç Tunç Çağ'da ...", s. 18.

mücadelelerine girişmişlerdir. Bunda bu bölgede Mısır ve Mezopotamya'nın hemen hiç sahip olmadığı ahşap bulunmasının önemi büyüktür.²⁶⁷ MÖ 2. binde Yakındoğu uygarlıklarını birbirine bağımlı kılan ve küreselleşmeyi hızlandıran ticaret, politik dengesizliklerin, savaşların, yükselen veya yıkılan devletlerin neden olduğu karmaşa içerisinde bile devamlılığını sürdürmüştür.²⁶⁸

MÖ 14. yüzyılda Büyük Hitit İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Batıda Ege Denizi'ne kadar ilerlemişler, güneyde Kuzey Suriye'yi topraklarına katmışlardı. Hititlerin hâkimiyet sınırları Doğu Akdeniz'de Mısır'a kadar uzanıyordu. Dönemin Mısır ve Babil hükümdarları Hititler'i bölgenin üçüncü gücü olarak görmekte ve Hititlerle olan diplomatik ilişkilere önem vermekteydiler. Güneydoğu'da Mitanni'nin Hititlere bağlanmasıyla tekrar canlanan Asurlar, oluşan siyasi boşluğu doldurmaya ve güçler dengesinde yer almaya başlamışlardı.²⁶⁹

Güneyde Mısır, doğuda Mezopotamya ve kuzeyde Anadolu ve denizyoluyla tüm Doğu Akdeniz'de ticaret yapan kentler zenginleşmiş ve bölgede nüfuz sahibi olmuşlardı. Geç Tunç Çağı sonlarına doğru aralarında Ugarit gibi önemli ticaret merkezlerinin de bulunduğu Kuzey Levant Bölgesi Hititler'in hâkimiyetindeydi. Bölge krallıkları Hattuşa'ya bağlılıklarını vergi ödeyerek göstermekteydiler. Güney Levant'te ise Mısır'ın hâkimiyeti vardı.²⁷⁰

Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz'de yer alan Hitit ve Mısır gibi devletler küreselleşen ticarete doğrudan katılıyorlardı. Miken krallıkları, ticaretten zenginleşen Levant kent devletleri, Asurlar, Mitanniler ve bakır zengini Kıbrıs söz konusu küresel ticaretin diğer belirleyici güçlerdi. Aşağı Mezopotamya'da Babil daha önce olduğu gibi Doğu Akdeniz Bölgesi ve doğu kültürleri arasında köprü oluşturmaktaydı.²⁷¹

MÖ 2. binlerden itibaren Doğu Akdeniz bölgesine kayan ticari ilişkiler, Geç Tunç Çağı'nda doruk noktasına erişmiştir. Bu dönemde Mezopotamya'da Babil ve Asur

²⁶⁷ Erdem, "Geç Tunç Çağı'nda ...", s. 19; Levant bölgesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Genz, "Geç Tunç Çağı'nda ...", s. 375.

²⁶⁸ Akar, "Krallar ve Tüccarlar ...", s. 87.

²⁶⁹ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 46.

²⁷⁰ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 46. Coğrafi yollarla ilgili konumu nedeniyle Levant bölgesi Doğu Akdeniz'in Geç Tunç Çağı ticaret düzeninde önemli bir rol oynar. Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan önemli ticaret yolları bu bölgede buluşur. Levant kıyısı boyunca uzanan limanlardan Kıbrıs ve Ege'ye bağlantı kurulabilmektedir. Genz, "Geç Tunç Çağı'nda ...", s. 379.

²⁷¹ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 48.

sarayları, Anadolu'da Hattuša, Kuzey Suriye'de Ugarit, Orta Suriye'de Katna, Mısır'da ise Amarna ekonomik ve politik açıdan yakın ilişkiler içindeydi.²⁷²

Geç Tunç Çağı'nda deniz ticareti kara ticaretinden daha yoğundur. Bu nedenle Geç Tunç Çağı ticareti hakkında üzerinde durulması gereken ilk konu deniz ticaretidir. MÖ 2. binden itibaren Hitit, Mısır, Asur ve Miken güçleri diplomatik ilişkilerini geliştirmek ve bölgedeki ham maddelerden mümkün olduğunca büyük ölçüde yararlanmak için kara ve denizde yaygın bir ticaret ağı oluşturmuşlardır. Bu ticaret ortaklığı zamanla “maritim bir yaşam anlayışına” dönüşmüştür.²⁷³ MÖ 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Kıbrıs bakırının ithali artmış ve hatta yüzyıllardır kullanılmakta olan Umman bakırının yerini almaya başlamıştır. Kıbrıs'ın bakır ihracatının giderek artması ve Minos ve Miken Uygarlıklarının doğuyla ticari ilişkilerini yoğunlaştırması MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda bölgelerarası mal dolaşımının çok büyük boyutlara ulaşmasına ve deniz taşımacılığının daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmasına neden olmuştur.²⁷⁴

Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs, Doğu Akdeniz ticaret güzergâhında bulunan önemli bir adadır. Kıbrıs mallarının Uluburun ve Gelidonya batıkları ile Mısır, Levant, Anadolu, Girit ve Yunanistan'da çeşitli yerleşimlerde ele geçirilmesi Ada'nın deniz ticaret yolları üzerinde önemli bir uğrak nokta olduğunu gösterir. Enkomi ve Hala Sultan Tekke gibi yerleşimlerden gelen buluntular Ada'nın kurduğu ticari ilişkileri açıkça ortaya koyar. Buralardan çıkan Miken keramiği, Girit'in üzengi kulplu kapları, Kenan kökenli kaplar, Mısır kökenli objeler ve Anadolu kökenli gri keramik Kıbrıs'ın yoğun ticari ilişkilerine birer örnektir. Bu bağlamda Kıbrıs'ın, çağın olası deniz yollarının ortasında bulunduğu ve Doğu Akdeniz ticaretinde merkezi bir rol oynadığı söylenebilir.²⁷⁵ Bu nedenle Kıbrıs'ta yerleşim giderek güney kıyılarına kaymış ve önem kazanan Enkomi, Kition ve Hala Sultan Tekke gibi liman kentleri, bu dönemde denize açılmışlardır.²⁷⁶

²⁷² Yalçın, “Geç Tunç Çağında ...”, s. 48; Klengel, *Geschichte des Hethitischen ...*, s. 369; Ayrıca bkz. Horst Klengel, *Handel und Tausch im Alten Orient, Handel, Tausch und Verkehr im Bronze und Früheisen zeitlichen Europa*, (ed.) B. Hansel, München, 1995, ss. 39-48.

²⁷³ Yalçın, “Geç Tunç Çağında ...”, s. 44; Mumford, “Egypt and ...”, s. 90.

²⁷⁴ Kuruçayırılı, “MÖ 2. Binde ...”, s. 60.

²⁷⁵ Herscher, “Archaeology in Cyprus”, s. 267, 270; Erdem, “Geç Tunç Çağ'da ...”, s. 109; Göransson, “The Swedish Cyprus ...”, s. 403; Cemal Pulak, “Uluburun Shipwreck”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, s. 870.

²⁷⁶ Sandars, *The Sea Peoples: ...*, s. 43; Erdem, “Geç Tunç Çağ'da...”, s. 142; Herscher, “Archaeology in Cyprus”, s. 267; Knapp, “Bronze Age Mediterranean ...”, s. 58.

2. KIBRIS'IN TİCARİ İLİŞKİLERİ

Kıbrıs adasında komşularla ilişkiler ilk yerleşimlerden yani Akeramik Neolitik Dönem'den itibaren var olagelmıştır. Bunun en güzel örneği MÖ 9000'lerde bile Ada'da Anadolu'ya ait kalıntılara rastlanmasıdır. Fakat tez çalışmamızda zaman ve mekân sınırlaması olduğundan dolayı Kıbrıs'ın MÖ 2. bindeki ticari ilişkilerine yoğunlaşmıştır. Bu durum Kıbrıs ve diğer bölgelerin ticari ilişkilerinin bu dönemde başladığını, bittiğini ya da hiç ilişkisi olmadığını göstermez. Sonraki bölümler bu doğrultuda okunup yorumlanmalıdır.

2.1. KIBRIS-MISIR TİCARİ İLİŞKİLERİ

Mısır, Yeni Krallık Dönemi'nde uluslararası ilişkilerini doruk noktasına ulaştırmıştır. Sınırları güneyde Sudan'dan kuzeyde Suriye'ye kadar ulaşıyordu ve Hititler'e komşuydu. MÖ 14. yüzyılda Mısır, politika, sanat ve ekonomide en şaşıla dönemini yaşamaktaydı. Ordusunda Suriyeli paralı askerler bulunmakta, saraylarını Mikenli sanatkarlar süslemekteydi. Firavun komşu krallardan zengin armağanlar talebinde bulunmakta ve nüfuz alanını geliştirmekteydi. Kızıldeniz boyunca veya Nil üzerinden güneye, Afrika'nın derinliklerine keşif gezileri düzenliyorlar ve zengin ganimetlerle dönüyorlardı. Fildişi, abanoz, devekuşu yumurtası ve maymun türünden canlı hayvan Doğu Akdeniz'deki saraylara lüks malzeme olarak gönderilmekteydi.²⁷⁷ MÖ 2. binyılın ikinci yarısında Mısır, Kıbrıs, Girit, Kilikya ve Ege Adaları ile ticaret yapmaktaydı.²⁷⁸

MÖ 14. yüzyılda III. Amenofis'in elçileri Doğu Akdeniz boyunca dolaşım efendilerinin imparatorluk tutkularını yaşatabilmesi için avantajlı ticaret anlaşmaları yaptılar. III. Amenofis'in dış politikasının sinyallerini mezar tapınağındaki heykel altlıklarına yazılmış bir dizi yer adı verir. Hiyeroglif yazı sisteminde yabancı kelimelerin üstesinden gelmek için geliştirilen bir takım işaret kombinasyonları ilk bakışta anlaşılmasa da detaylı bir çözümlemeyle bunların MÖ 14. yüzyılda Ege Dünyası'nın en önemli yerlerinin kapsamlı bir listesi olduğu görülür. İ-am-ny-sha, ka-t-u-na-y, ka-in-yu-sh, m-u-i-n-u: Amnisos, Kydonia, Knossos, Miken. Listelenen yerler arasında Phaistos ve Lyktos, Nauplian ve Boeotia'dai Thebes, Kythera Adası ve hatta

²⁷⁷ Yalçın, "Genç Tunç Çağında ...", s. 46; Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, ss. 45-50; Mumford, "Egypt and...", s. 69.

²⁷⁸ Bunons, *Encyclopedia of Ancient ...*, s. 412.

Homeros'un Troya'sı vardır. Yer adlarının sıralanışı III. Amenofis'in Minos ve Miken uygarlıklarının önde gelen kent devletlerine gönderdiği diplomatik bir heyetin seyahat rotasını akla getirir. Amenofis'in bu yerlerle ilgilenmesinin bir nedeni de Miken ticaret ağının Mısır'a cam yapım sanayinde koyu mavi renk verici olarak kullanılan değerli kobalt malzemesini sağlamasıdır. Yine şeffaf ve beyaz cam yapmakta kullanılan kurşun da Miken içlerinde Laurion Yarımadası'ndan gelmekteydi. Bu iktisadi çıkarlar Mısır'ın Ege'yle, bazı diğer çıkarları da Yakındoğu ülkeleri ile yakınlaşmasına neden olmuştur.²⁷⁹

İlk düzenli cam üretimi Mısır ve Mezopotamya'da MÖ 1500'lerde ya da biraz öncesinde başlar. Mısır cam üretiminde dönemin bir numaralı üreticisi konumundadır. Mısır ve Mezopotamya'dan elde edilen 226 cam örneğinin 153 tanesi Mısır'dan Malkata ve Amarna şehirlerinden gelmiştir. Bu ikisi MÖ 14. yüzyılda cam üretim şehriydi.²⁸⁰ Uluburun Batığı'nda bulunan çeşitli boyut, tür ve renkteki cam külçeler Geç Tunç Çağı'nda Mısır cam ticaretinin önemini kanıtlar.²⁸¹

Biblos, Ugarit, Küçük Asya ve Girit'te Orta Krallık'tan kalma Mısır eserlerine rastlanmış, 12. hanedanın sonlarına ait evlerde ve mezarlarda Minos keramikleri bulunmuştur.²⁸² Mısır'da Tad tapınağının temellerinde bir hazine gizlenmiştir. Ve bu hazinede değerli madeni eşyalar, altın ve gümüş objeler vardır. Böylece Mısır hükümdarının Runt, Suriye-Filistin ve Kıbrıs ile ilişkiler kurduğu kabul edilir.²⁸³

Alaşia Kralına ait Amarna Mektuplarından birinde karşılıklı selam ve iyi dileklerden sonra Kıbrıs kralı şöyle demektedir:

“Kardeşim, bak, kendi habercimi senin habercinle birlikte Mısır'a gönderdim. Sana 500 talent bakır gönderiyorum. Kardeşim bunu ben sana hediye olarak gönderiyorum. Kardeşim bakırın az olmasından dolayı kalbine üzüntü düşmesin. Zira, ülkemde efendim Nergal'in eli memleketimin bütün insanlarını öldürdü ve böylece bakırı hazırlayacak kimse yok..... Sen benim kardeşimsin! Kardeşim bana çok miktarda

²⁷⁹ Wilkinson, *Eski Mısır*, ss. 329-330.

²⁸⁰ A. J Shortland- K. Eremin, “The Analysis of Second Millennium Glass from Egypt and Mesopotamia. Part 1: New wds analyses”, *Archaeometry* 48, 2006, ss. 581-582; Thila Rehren-Edgar B. Pusch, “Late Bronze Age Glass Production at Qantir- Piramesses, Egypt”, *Research Articles*, Vol. 308, 2005, s. 1756.

²⁸¹ Rehren-Pusch, “Late Bronze Age ...”, s. 1758.

²⁸² Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 67.

²⁸³ Desplancques, *Antik Mısır*, s. 67.

*gümüş gönderecek herhalde. Bana tanrılar gümüşü ver, böylece ben de
kardeşime sen ne istiyorsan hepsini
göndereceğim.....*

...

*Ve daima olan sözleri kardeşim hepsini yerine getirecek ve senin
bana söylediğin bütün sözleri yerine getireceğim. Chatti(Hitit) kralı ve
Şamhar kralı ile irtibata girme.....senin habercin olan bir oğul gibi geldi
ve benim habercim sana bir oğul gibi geldi.”²⁸⁴*

Görüldüğü gibi Kıbrıs Mısır’a bakır gönderip karşılığında gümüş talep etmiştir. Ham madde ihtiyacı iki ülke arasında ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Mısır altın karşılığında Kıbrıs’tan bakırın yanı sıra odun, şarap, yağ ve sığır da kabul etmiştir.²⁸⁵

MÖ 14. yüzyıla tarihlendirilen Amarna mektupları da Mısır ve diğer devletler arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verir. Önceki bölümlerde değinildiği gibi Kıbrıs-Mısır arasında bakır ve altın alışverişi olmuştur. Mısır’da granit, bazalt, kalker, altın gibi madenler ve kamyş, latüs, papirüs oldukça fazlaydı fakat dönemin önemli metali bakır bulunmuyordu. Bu nedenle bakırı Kıbrıs’tan temin etmiştir. Mısır’da Kıbrıs bakırı, Kıbrıs’ta da altın ve camdan Mısır malları bulunmuştur.²⁸⁶ Ayrıca Geç Tunç Çağı’nda Kıbrıs’ın Yakınoğu ticaretinde aktif olduğu dönemde Mısır ve Levant arasında beyaz boyalı juglet yani küçük testicik sirkulasyonu olduğu da görülür.²⁸⁷ İskenderiye’ye 290 km uzaklıktaki sahil yerleşimi Marsa Matruh’ta bulunan ve Amarna Çağı’na tarihlendirilen mallar Kıbrıs, Kenan, Mısır ve Ege kökenli olmak üzere çeşitlidir. Bu da o dönem Akdeniz ticaretini ve Kıbrıs-Mısır ve diğer komşuları arasındaki ilişkileri

²⁸⁴ EA 12, 38; Uluburun Batığı’ndan çıkarılan her bir öküzgönü külçenin yaklaşık 25 kg olduğu varsayıldığında 354 adet külçe yaklaşık 325 talent bakıra eş değer düşer. Bu doğrultuda Alaşia Kralı’nın Mısır’a hediye olarak gönderdiği bakır miktarı hesaplanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Pulak, “Uluburun Batığı”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 65; Bachhuber, “Aegean Interest on ...”, s. 349.

²⁸⁵ Bunons, *Encyclopedia of Ancient ...*, s. 412.

²⁸⁶ Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, ss. 98- 99; Altaş, *Uygurlık Tarihi*, s. 149; E. Bryan Burns, “Trade”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, s. 289; Karageorghis, *Ancient Art from ...*, s. 18; Bachhuber, “Aegean Interest on ...”, s. 357.

²⁸⁷ Steel, “Cyprus”, s. 809.

gösteren önemli bir örnektir. Kıbrıs'ın Mısır'a gönderdiği en yaygın ürün grubu jugletlerdir. Özellikle halka dipli testicikler Mısır'da yaygın olarak bulunmuştur.²⁸⁸

2.2. KIBRIS-ANADOLU TİCARİ İLİŞKİLERİ

Akdeniz'in doğu köşesinde Anadolu yakın bir mesafede bulunan Kıbrıs adası jeolojik açıdan Anadolu'ya bağlıdır. Birçok bilim adamı Kıbrıs'ı üçüncü zaman dilimine ait olan Toros dağ sisteminin içerisine dâhil etmektedir. Yapılan araştırmalara göre, Amanoslar'ın devamı Beşparmak (Kyrenia) Dağlarını, Aşağı Asi çöküntü alanının devamı Mesarya Ovası'nı ve Keldağ'ın devamı da Trodos Dağları'nı meydana getirmiştir. Bu durum, Kıbrıs'ın jeolojik açıdan Anadolu'nun bir parçası olduğu kuvvetlendirirken, bir dönem Anadolu'dayaşayan cüce fil ve cüce su aygırlarının fosillerine ve halen Türkiye'de bulunan yabancı koyun ve yabancı kedisine Kıbrıs'ta da rastlanması da bu düşünceyi doğrulamaktadır.²⁸⁹

Kıbrıs her dönemde Anadolu ile ilişki içerisindeydi. Kıbrıs'ta bulunan Anadolu kökenli obsidyen buluntular, bu ilişkilerin ilk işaretidir.²⁹⁰ Bunların Anadolu'da Çiftlik civarından geldiği düşünülmektedir. Yine erken Neolitik Dönem'de, Kalavastos Tenta'da bulunan duvar boyaları, Çatalhöyük'ü çağrıştırmaktadır.²⁹¹ Bazı araştırmacılar, Anadolu istilacıların Erken Tunç II Çağı'nda, Tarsus ve diğer Anadolu şehirlerini tahrip ettikten sonra Kıbrıs'a ulaştıklarını öne sürerler.²⁹² Yine bu dönemde, karşılıklı ilişkilerin var olduğunu, her iki bölgede de görülen benzer kap tipleri göstermektedir

Orta ve Geç Tunç Çağı'nda Anadolu ve Kıbrıs ilişkileri incelendiğinde, Alaşia isminin bahsedildiği en eski yazılı belge Kültepe kazılarında Karum II. tabakada bulunan kil bir tablettir. Bu metinde Alaşia kumaşından bahsedilmektedir. Eski Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ile Çağdaş Mezopotamya ve Levant Bölgesi'nde yer alan Alalakh, Mari ve Babil metinlerinde ise Alaşia ismi bakırla bağlantılı olarak görülmektedir. Hitit Dönemi'nde ise Alaşia ismi tarihi metinler dışında genellikle tekstil, bakır ve altın ile ilişkili olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda yazılı kaynaklar

²⁸⁸ Phillips, "Egypt", s. 825. Steel, "Cyprus", s. 812; Akkermans, *The Archaeology of ...*, s. 327.

²⁸⁹ Gürsoy, *Kıbrıs Müşahedeleri*, s. 370; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 1; Knapp vd., "The Prehistory of ...", s. 394.

²⁹⁰ P. Aström, "Early Connections between Anatolia and Cyprus" *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (ed.) K. Emre vd., TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 15; I. A. Tood., "Early Connections of Cyprus With Anatolia", *The White Slip Ware of Late Bronze Age Cyprus*. Wien, 2001, s. 203.

²⁹¹ Tood, "Early Connections of ...", s. 203.

²⁹² Aström, "Early Connections ...", s. 15.

Kıbrıs adasının geniş bir ticaret ağı içerisinde yer aldığını gösterir. Kıbrıs'a en yakın anakara Anadolu olmakla birlikte iki kıyı arasındaki en yakın uzaklık yaklaşık 65 kilometredir. Kilikya Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi'nin Akdeniz'e açılan kapısı olduğundan Kıbrıs ve diğer Doğu Akdeniz kültürleri ile ilişkilerde kilit noktadır.²⁹³

Batıdan doğuya doğru konumlarına göre Mersin-Kilise Tepe, Mersin-Soli Höyük, Mersin-Yumuk Tepe, Tarsus-Gözlü kule, Adana-Sirkeli Höyük, Adana-Tatarlı Höyük, Dörtyol-Kinet Höyük, kazı çalışmaları devam eden, önemli yerleşimlerdenidir. Soli ve Kinet Höyük liman kentleridir. Diğer yerleşimler ise akarsular kenarında İç Anadolu'yu kıyıya bağlayan yollar üzerinde yer alır. Tüm bu yerleşimlerde Geç Tunç Çağı'nın başından itibaren Kıbrıs kökenli çanak çömlek görülmektedir. Çanak çömleğin yanı sıra Kıbrıs'tan Anadolu'ya bakır ithal edildiği tahmin edilmektedir. Bakırın tüm çağlar boyunca yeniden kullanılması, bakır ticaretine işaret eden külçelerin ender bulunmasına neden olmaktadır. Sirkeli Höyük kazılarında bulunan iki minyatür külçenin en yakın benzeri Kıbrıs'tan bilinir. Sirkeli Höyük'te aynı tabakada bulunan yaklaşık 10 cm çapındaki tunç terazi kefesi de bu dönemdeki alışverişin başka bir yönünü aktarmaktadır.²⁹⁴ Yine bir başka yerleşim Tarsus Gözlü Kule'de bakır başta olmak üzere maden ticaretinin devam ettiği bellidir. Goldman kazılarında ele geçen içine sıvı madenin döküldüğü taş kalıplar Toroslar'dan ve belki de Kıbrıs'tan ticaret yolu ile gelen maden külçelerinden burada kült objeleri, silah ve alet üretildiğini kanıtlar.²⁹⁵

İki bölge arasında her dönemde var olan yoğun ilişkilerin özellikle MÖ 2. binde çoğaldığı gözlemlenmektedir. Kültepe'de Asur Ticaret Kolonileri Çağı tabakalarında bulunan testinin de gösterdiği gibi ilişkiler bu çağda artmıştır. Yazının da kullanıldığı bu dönemde ilişkilerin kayıtlara geçtiği görülmektedir. Bunu takip eden dönemde Hitit krallarının bu adaya olan ilgisini yazılı belgelerden de bilmekteyiz. Bu ilgi, sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda adanın stratejik konumundan da gelmektedir. Ada, stratejik konumu nedeniyle her dönemde komşu ülkelerin dikkatini çekmiştir.²⁹⁶

²⁹³ Kozal, "Sirkeli Höyük", s. 106; Frankel, "Cyprus during ...", s. 492.

²⁹⁴ Kozal, "Sirkeli Höyük", ss. 106-107.

²⁹⁵ Aslı Özyar- Elif Ünlü, "Tarsus Gözlükule", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Tüpraş Yayınları, S. 33, 2013, s. 111.

²⁹⁶ Tood, "Early Connections of...", s. 206.

İki bölge arasında doğrudan ilişkiyi gösterebilecek en önemli eser grubu keramiklerdir. Keramik açısından, iki bölgede de benzer formlara rastlanır. Karşılıklı ilişkiler muhakkak ki deniz ticareti yoluyla gelişmiştir. Kıbrıs'a atfedilebilecek en önemli keramik grupları arasında yer alan Kıbrıs'ın seri üretimi olan beyaz astarlı ve halka dipli kapları deniz yoluyla Ege'ye ulaşmıştır.²⁹⁷ Beyaz astarlı ve halka dipli keramikler, deniz ticaretinde ekonomik değeri yüksek, seçkin ticari mallar arasındadır. Bu tür keramik grubunun sayıca en çok bulunduğu Troya'da beyaz astarlı kaplar, halka dipli kaplara oranla daha yoğundur.²⁹⁸ Yine Kıbrıs'a özgü bir keramik türü olarak kabul edilen RLWM (Red Lustrous Wheel-Made) keramiği, Eriksson'a göre²⁹⁹, ilk kez Kıbrıs'ta üretilmiş olmalıdır. Bu tezi doğrulayacak bir kanıt da, Anadolu'daki diğer Kıbrıs malzemesinin RLWM'ler ile beraber bulunmasıdır.³⁰⁰ Anadolu'da bulunan Kıbrıs kökenli malzemelerin yanında, Kıbrıs'ta bulunan Anadolu kökenli malzemeler sayıca daha azdır. Ancak, Kıbrıs'ta bulunan ve direk olarak Hitit kökenli yüzük mühürler ve figürünler kuvvetli ilişkilerin en canlı örnekleridir.

Kıbrıs'ın bakır kaynakları açısından zengin olması ve Anadolu'ya yakın oluşu Hititler'in Ada'ya olan bakışını etkilemiştir. Bakır madenlerine yakın, Kition, Enkomi ve Kourion gibi yerleşimlerdeki Miken tüccarları, Hititler'in belirlediği başka pazarlara yönlendirilmişlerdir. Ayrıca Miken filolarının Mısır gibi düşman devletler tarafından kullanılabilmesi ihtimali Hititler'in, Mikenler'in Kıbrıs'taki ve kuzey Suriye'deki varlığına yasak getirmesine sebep olmuştur.³⁰¹

2.3. KIBRIS-LEVANT TİCARİ İLİŞKİLERİ

Genel kullanımda Levant olarak adlandırabileceğimiz Suriye-Filistin kıyı bölgesi, Tyr'den Ugarit'e kadar uzanan kıyı şeridi olup bölgenin küçük krallıkları hiç bir zaman tek bir kralın hâkimiyeti altında birleşmedi. Her biri kendi politikasını sürdürüyordu. Tarih boyunca dört krallık Ugarit, Gebal, Sidon ve Tyr zenginlik ve güçleriyle sıvrıldı.³⁰²

²⁹⁷ Merillees, R. S., "Some Cypriote White Slip Pottery From The Aegean", *The White Slip Ware of Late Bronze Age Cyprus*. Wien, 2001, ss. 99-100.

²⁹⁸ P. Aström, , "Cyprus and Troy", *Opuscula Atheniensia XIII*, 1980, s. 23.

²⁹⁹ K. O. Eriksson, *Red Lustrous Wheel-made Ware*, SIMA 103, Jonsered, 1993, s. 149; RLWM: Kırmızı parlak çark yapımı mallardır.

³⁰⁰ Tood, "Early Connections of ...", s. 206.

³⁰¹ J. Yakar, "Batı Anadolu'daki Hitit Yayılımı", *Anatolian Studies (AS)*, XXVI, 1976, s. 126.

³⁰² Diakov-Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, ss. 178-179; Altaş, *Uygarlık Tarihi*, s. 160;

III. Tutmosis'in Filistin ve Suriye'yi fethinden önce Suriye-Filistin yerel krallıkları bağımsız yaşıyorlardı. Bunlardan en öne çıkanlar Gebal ve Ugarit'ti. Gebal, MÖ 3. binlerden itibaren Mısır'la ticari ilişkiler kurmuştu. MÖ 3. binlerin sonunda Ugarit, Mısır ve Kıbrıs'la ticaret yapan önemli bir kent durumuna gelmişti. MÖ 2. binlerin ortalarında ise Ugarit ekonomik, ticari ve siyasi alanda gelişti. Kent, tapınaklar ve saraylarla doluydu; tüccarlar ve senyörler, zengince döşenmiş ve aile gömütlükleri olan evlerde oturuyorlardı; aynı zamanda Kıbrıs'la da ticaret yapıyordu. MÖ 2. binlerin ortalarında, Kenan kentleri üç yüz yıl Mısır'ın boyunduruğunda yaşadılar ve MÖ 14. yüzyılın birinci yarısında, Suriye'nin kuzeyini işgal eden Hititler, Ugarit ve Gebal'ı bir süre kendilerine bağladılar. O zamandan MÖ 2. binlerin sonuna kadar, Levant Bölgesi'nde önce Mısır ve Hititler'e karşı yapılan ve kendi topraklarında geçen savaşlar, sonra Batıdan gelen deniz kavimlerinin istilası yüzünden bir çöküş dönemi yaşadı.³⁰³

MÖ 13. yüzyılın sonunda, Mısır'ın zayıf düşmesi ve Hitit İmparatorluğu'nun çöküşü, Suriye-Filistin yerel krallıklarına bağımsızlıklarını yeniden kazanma fırsatını verdi. Bu dönemde, bir adada kurulduğu için savaş ve istilalardan etkilenmeyen Tyr coğrafi konumunun avantajını kullanarak ön plana çıktı. En ünlü kralı, MÖ 10. yüzyılın ortalarında saltanat süren Hiram'dı. Büyük bir ticaret filosuna sahipti ve Akdeniz'in her yeriyle ticaret ilişkileri kurmuştu; Tyr'i, büyüttü ve Asurlular'ın saldırılarına bile karşı koyan, ele geçirilmesi olanaksız bir kale haline getirdi. Bu bağımsızlık dönemi MÖ 8. yüzyıla kadar sürdü; Asurlular'ın işgali üzerine bölgedeki krallıklar özerkliklerini tamamen yitirdiler.³⁰⁴

MÖ 2. binlerin ilk yarısından itibaren, Levant'taki krallıklarında kalabalık bir tüccar sınıfı oluşmuştu. Yaptıkları, aracı ticaretti. İhraç edilen mallar arasında Kenan ürünü olarak yalnızca buğday, şarap ve kuru balık yer alıyordu; geri kalan mallar yabancı ülkelerden geliyor, bir ülkeden satın alınan ya da takas edilen bu mallar başka bir ülkeye satılıyor ya da başka bir malla takas ediliyordu. MÖ 2. binlerde, Levant tüccarları dünyanın en becerikli tüccarlarıydılar.³⁰⁵

Ticaretini yaptıkları malların büyük bir çoğunluğu, sanayi mallarından oluşmaktaydı. Bu malların başında renkli biblolar gelmekteydi. Diğer taraftan süs

³⁰³ Diakov- Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 179.

³⁰⁴ Diakov- Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 179.

³⁰⁵ Altaş, *Uygurluk Tarihi*, s. 161; Diakov- Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 180.

eşyaları ve elbiselerin ticarete önemli bir yeri vardı. Güneş ışınlarında erguvani, yeşil, mavi ve kırmızı yıkandığında ise parlak kırmızı haline gelebilen elbiselerin yanı sıra güzel cam vazolar, şişeler ve kaplar ticaretin önemli parçalarıydı.³⁰⁶ İyi kalite cam eşya, kap ve vazo yapımında Mısır'dan çok şey öğrenmişlerdi. Madencilik alanındaki becerileriyle altın, gümüş ve tunç aletlerde ince bir hüner sergilediler. Fildişi malları üretmelerinin yanında heykelcilikte de mükemmel bir başarı elde etmişlerdi. Doğu Akdeniz'deki başlıca kentleri Sidon, Tyr, Byblos, Arados, Gebal ve Beyrut'tu.³⁰⁷

Uzaklara yayılmış ticaret ağının en etkili ve güzel anlatımı Yahudi peygamberi Hezeikel'in ağzından şiirsel Tyr manzarasıdır:

“Tarşış (olasılıkla Tarsus, ancak maden yatakları olan birçok yere verilmiş bir ad) ticaretinin kaynağıyla, bol kaynaklarından sana sundukları gümüş ve demir, kalay ve kurşun başlıca ticaret mallarındı. Yavan ve Meşek sana ithal mal olarak köle ve tunç kaplar sunarak iş yaptılar seninle. Togarmah'tan gelen adamlar başlıca ticaret malı olarak sana at, kısrak ve katırlar sundular. Rodoslular iş yaptılar seninle, büyük adaları ticaret kaynağındı, onlar sana haraçlarını fildişi ve abanozla ödediler. Edom senin ticaretinin, girişimlerinin çoğunun kaynağıydı, firuze, brokar ve ince kumaş, siyah mercan ve kırmızı yakut başlıca ticaret mallarındı. Yehuda ile İsrail sana başlıca ticaret malı olarak Minnith buğdayı, darı, şerbet, yağ ve pelesenk sundular. Şam ticaretinin kaynağıydı, bol kaynaklarından sana ticaret malı olarak sundukları Helbon şarabı, Sahar yünü, Uzal'dan getirilmiş şarap fiçileri giriştiğin işin çoğuydu; ithal malları arasında işlenmiş demir, tarçın, şeker kamışı da vardı. Dedan (Kuzey Arap Vahası) sana eyer bezi için kaba yün vererek iş yaptılar seninle. Arabistan ve Kedar'ın bütün reisleri kuzu, koç, teke ticaretinin kaynağıydı. Onlarla ticaretin böyleydi. Saba (Yemen) ve Raama'dan gelen aracilar iş yaptılar seninle, sana başlıca ticaret malları olarak en seçkin baharatları, her türlü değerli taş ve altın sundular. Harran, Kanne ve Eden (hepsi Fırat'ın doğusunda) Asur ve Media'dan gelen aracilar iş yaptılar seninle; muhteşem mallar, eflatun giysiler ve

³⁰⁶ Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 111.

³⁰⁷ Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, s. 111; Altaş, *Uygarlık Tarihi*, s. 160

brokarlar, tomar edilip iplerle bağlanmış renkli kumaş işi yaptın o aracılarla; onlarla yaptığın işler bunlardı. Tarşış gemileri mallarını taşıdı; yükünü almış yol alırdın açık denizlere.”³⁰⁸

Arkeolojik kazılar sonucu elde edilen bulgular Sicilya, Sardunya, Kıbrıs, İspanya ve Kuzey Afrika’da Suriye-Filistin ülkelerine ait pek çok malzeme bulunmuştur.³⁰⁹ Kilikya, Kıbrıs ve Levant’ta Kenanlı tüccarların yürüttüğü yoğun ticari faaliyetler oralarda bulunan yerleşmelerde ortaya çıkarılan Kenan tarzı binalar, çömlekler, ince işlenmiş madeni eşyalar ve oyma fildişi parçalar, kakmalı mobilyalar gibi malzeme kalıntılarından da bellidir.³¹⁰ Levant’taki krallıklar bakır karşılığında Kıbrıs için kıyafet, boya, tunç kaplar, zeytinyağı şişeleri, mücevher, oyma fildişi üretmişlerdir.³¹¹

2.4.KIBRIS-UGARİT TİCARİ İLİŞKİLERİ³¹²

Ilıman Akdeniz ikliminin görüldüğü Ugarit (Ras-Shamra), Suriye’nin kurak iç bölgelerinin tersine bol yağış alır ve bu nedenle verimli topraklara sahiptir. Bu durum üzüm ve zeytin yetiştiriciliğini içeren tarım faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştır. Sahip olduğu geniş ormanlık alanlar Ugaritliler’in ahşap ve ahşap oymacılığında gelişmesine olanak vermiştir. Coğrafi konumu ise zenginliğinin ve gelişmişliğinin altında yatan şüphesiz asıl nedendir. Çünkü Ugarit, Suriye’nin kuzeyindeki tek önemli limanıdır. Ayrıca Filistin ve Lübnan kıyı şehirlerinden daha geniş alana sahiptir. Mezopotamya’dan başlar ve Halep, Kargamış ve Emar kentlerinden geçen yolların doğal son uğrak noktasıdır. Ugarit şehri Kıbrıs sayesinde Ege Dünyası için de önemli ve uğrak bir nokta olmuştur.³¹³

³⁰⁸ Hezeikel, 27.12-25; Detaylı bilgi için bkz. Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakınoğu*, ss. 26-27.

³⁰⁹ Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakınoğu*, s. 30; ayrıntılı bilgi için bkz. G. Bunnens, *L’expansionphenicienne en Mediterranee*, Brüksel, 1979; M. Szyner, “LesPheniciens a la conquete de la Mediterranee”, *Dossiershistoire et archeologie*, 132/Kasım, 1988, ss. 8-13.

³¹⁰ Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakınoğu*, s. 31; Ayrıntılı bilgi için bkz. P. Helm, ‘Greeks’ in the Neo-AssyrianLevantand ‘Assyria’ in *EarlyGreekWriters*, Univ. Of Pennsylvania, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1980; J. Muhly, “End of theBronze Age”, *EblatoDamascus: Art andArchaeology of Ancient Syria*, (ed.) HarveyWeiss, Washington, 1985, ss.261-270.

³¹¹ Bikai, “Cyprus and the ...”, s. 205.

³¹² Kıbrıs-Levant ticari ilişkilerinden üst başlıkta bahsedilmiş olsa da Ugarit Kıbrıs ve Yakınoğu ticareti açısından önemli olduğu için ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

³¹³ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 243; Ugarit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Holger Gzella, “Peoples and Languages ...”, s. 26; TAŞ İlknur, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya: Asur Devleti’ne ve Suriye’deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, ss. 148150.

MÖ 2. binyılda uzun mesafeli ticaret, oldukça canlı, tüm Akdeniz ve çevre bölgelerini kapsayan bir ticaretti. Bu ticaret düzeni içindehaliyle bazı şehirler coğrafi konumları sayesinde daha çok önem kazanmış ve zenginleşmiştir. Ugarit, Ura, Halpa, Alaşia, Alalakh, Troya ve Mikenai bu şanslı kentlerin başında gelmektedir.³¹⁴

Ugarit, takip ettiği siyaset itibariyle tam manada bir ticari merkez görünümündedir. Ugarit'in limanından çok sayıda tahıl yüklü geminin kalktığı, Ugarit'te bulunan yazılı kaynaklarda belgelenmiştir. Bu tahılların büyük bir kısmının HattiÜlkesi topraklarına ait olan Ura'ya ve belki buradan Hattuşa'ya gönderildiği de bilinmektedir. Ayrıca şarap ve zeytinyağı da ihraç edilen mallar arasına dâhil edilebilir. Bunların yanı sıra tekstil ürünleri de beğenilen malları arasındadır. Ugarit ticarete yalnızca kendi yerli mallarıyla değil başka ülkelerin malları ile de katılmıştır. Tunç Çağı'nda dünyanın dört bir yanından kara ve deniz yoluyla Ugarit'e tüccarlar geliyordu. Bunun sonucunda Ugarit o kadar zenginleşmiştir ki, Hitit Devleti'ne asker göndermekten muaf tutulmak için 50 mina, yaklaşık 25 kg altın gönderebilecek konuma gelmişti.³¹⁵

Ugarit'in Hititler tarafından ele geçirilmesinden sonra Ugarit-Hitit ticari ilişkileri artmıştır. Hitit kralları ticareti, başka bir ülkeyi baskı altında tutabilmek için de kullanabiliyordu. Böyle bir durum *Sausgamuwa Antlaşması* adlı bir metinde görülmektedir. Hitit kralı IV. Tudhaliya ve Amurru kralı Sausgamuwa arasında yapılan antlaşma metninde şunlar yazmaktadır: “*Asur kralı majesteme nasıl düşman ise, o sana da aynı şekilde düşman olsun. Senin tüccarın, Asur ülkesine gitmesin! Onun tüccarını ise, ülkeneye bırakma, senin ülkenden de geçmesin! Fakat eğer o senin ülkeneye gelirse, onu yakala ve onu majesteme gönder.*” Buna ilaveten IV. Tudhaliya, Ahhiyawa gemilerinin ve getirilen malların Asur'a girmesini yasaklıyor. Asur ile iki düşman devlet olduklarını tekrar vurguluyor. Bu antlaşma, MÖ 2. binyılda da günümüzde olduğu gibiticaret ve güdülen politikanın, siyasi atılımların birbirini etkileyebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Anlaşma metninden çıkan sonuca göre Hitit Devleti, düşmanı

³¹⁴ Alparslan, “Hitit Devleti'nde Ticaret”, s. 80; Sir Gavaz, “MÖ 14. yy ...”, s. 26.

³¹⁵ Alparslan, “Hitit Devleti'nde Ticaret”, ss. 80-81; Hiti ağırlık ölçülerine göre bir talent 60 minaya denk gelir o da 30 kg eder. Ağırlık ölçüleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alparslan, “Bir İmparatorluğu ...”, s. 515.

Asur'a bir ticari ambargo uygulamakta ve Asur Devleti'ni zayıflatmaya çalışmaktadır. Bu aynı zamanda dünya tarihinin ilk ticari ambargosu olarak kabul edilebilir.³¹⁶

Ugarit'in Hitit egemenliğine girmesi ile Doğu Akdeniz deniz ticaretinin bir kısmı da, dolaylı olarak Hititler'in eline geçmiştir. Hitit Devleti bu ticarete fiilen girmemiş olsa da, ticaret ile uğraşan devletlerden vergi olarak ve başka devletlere ticari ambargo uygulayarak söz konusu ticaretten dolaylı olarak faydalanmıştır.

Tüccarlar, Ugarit arşivlerinde öne çıkan bir gruptur. Metinler yalnız Ugarit yurttaşlarının değil, başka yerlerden gelen kimselerin de ticaretle uğraştığını ortaya koymaktadır. Örneğin Hitit Kilikyası'nda Ura'lı tüccarlar küçük ama etkili bir topluluk kurmuşlardı; Alaşia'dan (Kıbrıs) gelen tüccarlar da Ugarit'te iş görürlerdi. Ugarit'te Minos ve Miken yapımı eşyaların bulunması Ege tüccarların da burada faaliyet yürüttüklerini düşündürür, ne var ki bu veriler Ege ile ticaret bağlarının niteliği ve yoğunluğu hakkında kesin bir bilgi vermekten uzaktır. Kuzey Suriye'den Kilikya ve kuzeydeki bölgelere olduğu kadar Kıbrıs ve batısına yapılan ticaretin büyük bölümünün yürütülmesinde Ugarit'in eşsiz bir konumu vardı.³¹⁷

MÖ 1650'lerden itibaren Kenan Devletleri ile Kıbrıs limanları arasında bakıra dayalı ticari ilişkiler gelişti. Özellikle Ugarit ve Kıbrıs arasında güçlü bir bakır ticareti vardı.³¹⁸ Kibro-Minoan yazılı on kil tabletten altısı Kıbrıs'ta, dördü Ugarit'te bulunmuştur. Bu aynı zamanda Kıbrıs-Ugarit ilişkisini gösterir.³¹⁹ Enkomi'de bulunan altı küçük külçenin dördünün üzerinde Kibro-Minoan yazısı vardır. Ugarit'te bulunan 4 tablet ve çeşitli kil topları, ingotlar, bakır mallar, vazo vb. sanat eserleri üzerinde de aynı alfabe yer almaktadır.³²⁰

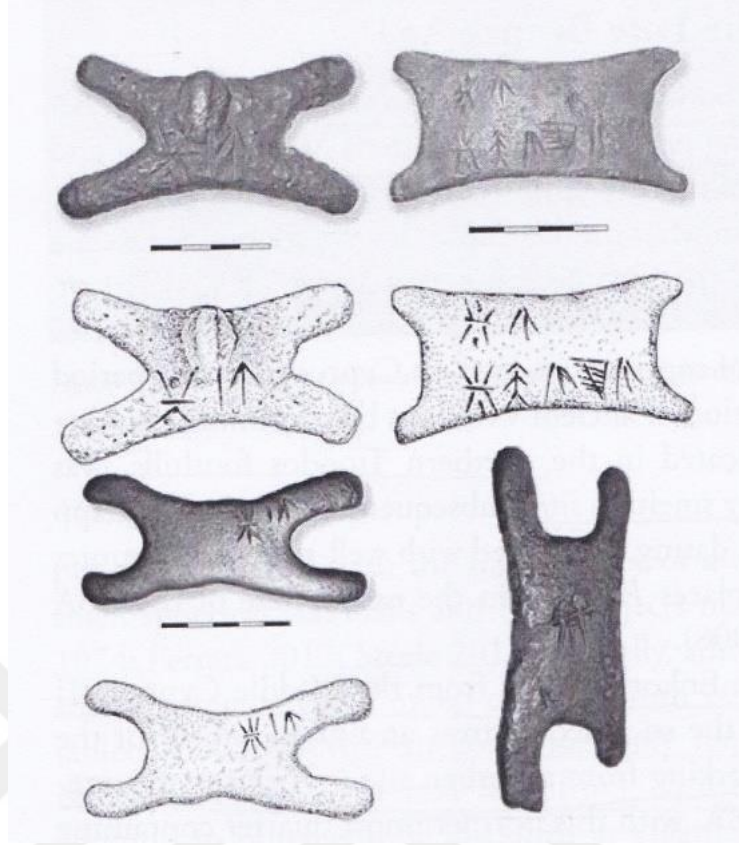
³¹⁶ Alparaslan, "Hitit Devleti'nde Ticaret", s. 81.

³¹⁷ Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, s. 396.

³¹⁸ Bikai, "Cyprus and the ...", s. 203.

³¹⁹ Ferrara, "Tracing Copper ...", s. 1010.

³²⁰ Ferrara, "Tracing Copper ...", s. 1012; Vermeule-Wolsky, "New Aegean Relations ...", s. 295.

Miniature copper ingot	inv. 1936/Vi-19/1 (Cyprus Museum)	##174	⌘ ⌘
Miniature copper ingot	inv 53.2 (Cyprus Museum)	##175	⌘ ⌘ ⌘ ⌘ ⌘ ⌘
Miniature copper ingot	inv. 53.3 (Cyprus Museum)	##176	⌘ ⌘
Miniature copper ingot	inv. 1995 (Cyprus Museum)	----	⌘ (rotated 90°)
Clay label	RS 94.2328 (Damascus Museum)	##210	⌘ ⌘

Şekil 2: Enkomi'den dört bakır külçe ve Ugarit'ten bir kil etiket üzerine yazılmış Kibrit-Minoan yazısı.³²¹

Ugaritte bulunan Kıbrıs ile ilgili mektup RSL.1 numaralı mektuptur.³²² Bu metinde 16-28 satırlar, denizden gelecek tehlikeye karşı Ugarit'i uyarmaktadır.³²³ Bu da bize Ugarit-Kıbrıs ilişkisinin bakır ve keramik alışverişi dışında bir başka boyutunu gösterir.

³²¹ Silvia Ferrara- Carol Bell, "Tracing Copper ...", ss. 1012-1013.

³²² UGARITICA V, 23, RSL 1; Goren, "The Location of ...", s. 234.

³²³ Goren, "The Location of ...", s. 251.

2.6. KIBRIS-MİNOS TİCARİ İLİŞKİLERİ

MÖ 2. binyılın başlarında, Ege Bölgesi'nde zengin kesimin güçlenmesiyle merkezi otorite etkisini görülür hale getirmiştir. Eski Saraylar Dönemi diye adlandırılan bu dönemde Girit'te siyasi ve dini unsurları bünyesinde barındıran ilk saraylar inşa edilmiştir. Aynı zamanda ham madde fakiri Girit, denizaşırı devletlerle ticari ilişkiler kurarak ihtiyaç duyduğu malları elde etmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda Mısır, Kıbrıs, Anadolu ve Kenan Devletleri dâhil pek çok Yakındoğu ülkesinde Minos kültürüne ait Girit kökenli izler taşınmıştır.³²⁴

MÖ 2. binde Minoslar kendine özgü bir kültür yaratır. Doğu Akdeniz ve Mısır halklarıyla deniz yoluyla gerçekleştirdiği ticaret ve gelişmiş tarım faaliyetleri sayesinde zenginleşir. Yakındoğu ile geniş ticari bağlantıları, gelişmiş metalürji teknolojisi, önemli mimari yapıları ve çarpıcı sanat eserleri olan Minoslar'ın, MÖ 2. binyıl üretimi olan Minos Kamares keramiğinin Kıbrıs, Suriye, Mısır ve hatta Asur'da bulunması Girit'in dönem ticaretine katkılarını ve ticaret ağının boyutunu kanıtlar niteliktedir.³²⁵

Geç Tunç Çağı'na girildiğinde Doğu Akdeniz'de oluşan kültür ilişkileri Batı'ya da ulaşır ve yayılır. Kıbrıs, Suriye, Filistin ve Mısır'a yapılan keramik ithalatı ilişkilerin devamlılığını gösterir. Geç Tunç Çağı'nda önce Minos kökenli keramiklerin daha sonra Miken malı keramiklerin tüm Doğu Akdeniz Bölgesi'ne yayılması Ege Dünyası ada medeniyetlerinin deniz ticaret ağında aktif rol oynadığını ve deniz ticaret yollarından yararlandıklarını gösterir.³²⁶

Minoslar ve Kenan Ülkesi'ndeki devletler MÖ 3000'den itibaren Doğu Akdeniz'de deniz ticaretinde ve doğal kaynakların kullanımında aktif rol oynadılar. Orta ve Geç Tunç Çağları'nda üretilen ve ihraç edilen bakır külçelerde Kibro-Minoan yazısı kullanılmıştır. Hatta Kibro-Minoan yazının ilk olarak bakır üretim ve ihracatında ortaya çıktığı söylenebilir.³²⁷ Yazı ayrıca, bir takım metal kap, kil top, fildişi objeler ve keramiklerde kullanıldı.³²⁸ Yazı ticarete markalaşmayı sağlamıştır. Kıbrıs külçelerinin üzerine Kibro-Minoan yazılı bir tür damga vurularak, tüketiciye bunların hakiki Kıbrıs bakır olduğu mesajı verilmiştir. Ayrıca bu yöntemle bakırın birinci üretim olduğu, geri

³²⁴ Mangaloğlu Votruba, "Ege Bölgesinde Ticaret", s. 97; Martin, *Eski Yunan*, s. 56.

³²⁵ H. Matthäus, "Geç Bronz Çağı'nda Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 336; Martin, *Eski Yunan*, s. 44, 51.

³²⁶ Matthäus, "Geç Bronz Çağı'nda ...", s. 1.

³²⁷ Knapp, "Bronze Age Mediterranean ...", s. 52, 60.

³²⁸ Ferrara, "Tracing Copper ...", s. 1009.

dönüşüm olmadığı da anlaşılmıştır.³²⁹ Kıbrıs bakırının Erken Minos Giriti'nde bulunması, Kıbrıs'tan bakır ithal edildiğini gösterir. Bu da Batı ile Kıbrıs ticaretinin göstergesidir.³³⁰

Kıbrıs-Minos ticari ilişkileri kuvvetliydi. Kıbrıs'ta, Geç Minos I dönemine ait ne olduğu tanımlanamayan bir çömlek parçasının varlığı Kıbrıs'ta Minos etkisini gösterir.³³¹ Ayrıca diğer şehirlerin aksine Toumba tou Skourou'da Minos malzemesi Miken keramiğinden bile çok çıkmıştır. Toumba tou Skourou'ya gönderilen son Minos serisi içinde iki ahtapot desenli üzenği çömlek, MÖ 13. yüzyılda Kıbrıs'ın bilinen bir türüdür.³³²

2.5. KIBRIS-MİKEN TİCARİ İLİŞKİLERİ

MÖ 2000 yılından itibaren, aralarında Akhalar'ın yer aldığı Grek boyları, Orta Hellas ve Peloponnes'e doğru ilerlediler. Akhalar'ın istilası, MÖ 1700 yılına doğru, Girit'in kıtadaki topraklarını yitirmesi ve bu bölgelerde Akha kasabalarının kurulmasıyla sonuçlandı. Bu kasabalarda tribüler ve klanlar halinde yaşayan halkın kültürü, Akha ve Girit uygarlıklarının karışımından oluşmuştur. Bu uygarlığa, merkezinin adına, Argolis'teki Mykenai'ye dayanarak "Miken Uygarlığı" (MÖ1700-1100) adı verilmiştir. Bu dönem hem Ege kültürünün son evresi, hem de Grek kültürünün ilk evresi olarak kabul edilmektedir.³³³

Mikenler MÖ 16. yüzyıldan itibaren Orta Akdeniz'de etkindir. MÖ 14. ve 13. yüzyılda Aşağı İtalya'ya, Sicilya'ya, Lipari Adaları'na ve Sardunya'ya yaygın biçimde keramik ithal edilir. Keramik ithali Orta ve Yukarı İtalya'ya daha az yapılmıştır. Akdeniz'de Miken ilişki ağının ulaştığı en batı nokta ise İspanya'da bulunur.³³⁴ Yine İzmir Limantepe'de bulunan Geç Tunç Çağı tabakasının önemli bir grubunu da yerli ve ithal Miken keramiği oluşturur.³³⁵

Ticari faaliyetlerini geniş bir alana yayan Mikenliler, M.Ö. 14. yüzyıldan MÖ 12. yüzyıla kadar Doğu Akdeniz ticaretinde aktif rol oynadılar. Mikenliler, bölgede

³²⁹ Ferrara, "Tracing Copper ...", ss. 1019-1020.

³³⁰ Jennifer M. Webb, David Frankel, Zofia Anna Stos, Noel Gale, "Early Bronze Age Metal Trade in the Eastern Mediterranean, New Compositional and Lead Isotope Evidence from Cyprus", *Oxford Journal of Archaeology*, No. 25(3), 2006, s. 277.

³³¹ Vermeule-Wolsky, "New Aegean Relations ...", s. 307.

³³² Vermeule-Wolsky, "New Aegean Relations ...", s. 307, 312, 333.

³³³ Diakov- Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, s. 289; Thomson, *Tarihöncesi Ege*, s. 107.

³³⁴ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 56; Thomson, *Tarihöncesi Ege*, s. 111.

³³⁵ Hayat Erkanal, Sevinç Günel, "1993 Liman Tepe Kazısı", *16. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, s. 265.

sadece ticaret yapmakla kalmayıp, Kenan kentleri bünyesine ticaret kültürünü yerleştirdiler. Özellikle Ugarit ve Alalakh'ta yoğun olarak bulunan Mikenler, MÖ 13. yüzyıl itibariyle Kıbrıs'ta yoğun ticari aktivitelerde bulunmuşlardır.³³⁶

Ege Dünyası'nın kültürel ve ticari ilişkileri deniz yoluyla Karadeniz'in batısına dek uzanmıştır. Bulgaristan ve Romanya'nın içlerine kıtalar arası yol güzergâhlarından ulaşıldığı düşünülmektedir. Balkanlarda ele geçen öküzgönü biçimli bakır külçeler Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya'da rastlanan MÖ 16. yüzyıldan 14. yüzyıla dek kullanılan Miken kılıçları bu ilişkilere örnek oluşturur. Uluburun Gemisi'nde bulunan Balkan kökenli taş asa da bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir. Kuzeyden Miken bölgesine ulaşan ve sevilerek kullanılan en değerli malzeme kehribardır. Kehribardan yapılmış olan boncuklar ve kolye dizilerini ayırmada kullanılan ara parçaları Mikenai'daki kuyu mezarlarda ve daha sonraları Peloponnes-Kakovatostaki kubbeli mezarlarda gün ışığına çıkarılmıştır. Ayrıca Uluburun Gemisi'nde bulunan kehribar boncuklar da tipolojik olarak Miken boncuklarına benzemektedir. Yapılan analizlerden Uluburun boncuklarının Baltık Denizi'nden geldiği anlaşılmıştır.³³⁷

MÖ 14. yüzyıldan itibaren, Mikenlerle Kıbrıs'ın sıkı ticari ve kültürel ilişkiler kurmasından dolayı Kıbrıs'ta çok miktarda Miken keramiği bulunmuştur.³³⁸ MÖ 12. yüzyılda Yunanistan'da Miken merkezlerinin yıkılıp Ege'nin siyasi yapısının bozulmasının ardından Mikenliler yurtlarını terk ederek Kıbrıs gibi daha güvenilir yerlere yerleşmeye başlamıştır. Bu durum sonraki iki yüzyıl boyunca sürecek olan Kıbrıs Helenizasyonunu başlatmıştır. MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda Alaşia ve Kition gibi görkemli Helenik binalara sahip yerleşimlerden, dönemi ve helenizasyonu yansıtan çok sayıda materyal çıkarılmıştır.³³⁹

Kıbrıs ayrıca Mikenler'in Kilikya ve Ugarit ile kurduğu ticari ilişkilerde aracı rolü oynamıştır. Doğu Akdeniz'de en önemli ticaret güzergâhında yer alan Kıbrıs, görüldüğü gibi Ege ve Yakındoğu kültürlerini birleştirmede bağlayıcı bir rol üstlenmiştir.³⁴⁰

³³⁶ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 249; Wijngaarden, *Use and Appreciation ...*, s. 6; Yasur-Landu, "Levant", s. 837.

³³⁷ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", ss. 56-57; Bennet-Galaty, "Ancient Greece: ...", s. 94.

³³⁸ Vermeule-Wolsky, "New Aegean Relations ...", s. 295.

³³⁹ Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ...*, s. 232.

³⁴⁰ Ecvet, *Kıbrısta İlk Tunç ...*, s. 2; Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, s. 98.

Mikenliler kültürel, ticari ve siyasi açıdan Ada'yı etkileri altına alsalar da etnik açıdan bir kolonizasyon olmamıştır. Enkomi gibi en çok Miken etkisinde kaldığı düşünülen bir şehirde bile Akha-Miken halkından antropolojik kalıntılara rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra Enkomi'de Miken surları yahut tipik Miken kubbeli mezarları bulunmamıştır.³⁴¹

MÖ 1225-1215 yıllarında Libyalılar'la birlikte Akaivaşa, Turuşa, Lukka ve Şardanalılar gemileriyle Nil deltasında görünmüşler ve karaya çıkmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardır. Lukkalılar ile birlikte Alaşialılar'ın da bu harekete katılmaları muhtemeldir. Zaten bu Deniz Kavimleri akınlarında "denizdeki adalar halkı"nın araba, gemi ve bütün varlıklarıyla göç ettiklerinden söz edilmektedir. Bir müddet sonra ise, başka bir ittifak şeklinde ikinci bir taarruzla Ege Göçleri başlamış ve Mısır'a kadar gitmiştir ki, bunu III. Ramses (1198-1167) Medinet Habu'daki tapınağının duvarlarındaki kitabede şu şekilde bildirmektedir:

"Ben Ra gibi, Mısır'a kral olarak doğdum: ben dokuz yayı (yani Barbarları, marjinal toplumlari) savuşturarak O'nu koruyorum. Yabancı ülkeler- onlar adalarında ittifak kurdular; yola düzülüp ülkeleri savaş talanıyla ülkeleri bir vuruşta dağıttılar; hiçbir ülke saflarına karşı duramadı; Hatti ülkeleri (Hitit İmparatorluğu'nun çekirdeği), Kadi (Kilikya), Karkemiş (Güneydoğu Anadolu- Kuzey Suriye Bölgeleri), Arzawa (Kuzey-batı Anadolu)ve Alaşıya (Kıbrıs) bir vuruşta kökten dağıldı. Amurru'da (Suriye) bir yerlerde otağ kuruldu; onlar insanları ve ülkesini hiç var olmamış gibi yakıp yıktılar; önlerinde ateş çemberi olmasına rağmen Mısır'a doğru ilerlediler; birlikleri Peleset'ten (Filist'ler ?), Tyeker'den (Sike'ler), Şekeleş'ten, Danu(na)'dan ve Weşes'ten oluşuyordu; birleşik ülkeler- ellerini dünyanın kenarına kadar uzattılar; kalpleri güven içinde ve inançlıydı; (birbirlerine şöyle dediler:) Planlarımız gerçekleşiyor."³⁴²

Bundan anlaşılacağı üzere Hatti'den itibaren hiçbir ülke onlara karşı koyamadı, Kode, Karkamis, Arzava, Alaşia her biri tahrip edilmişlerdi. İşte deniz kavimlerinin bu hareketi MÖ 1200 yılına kadar kesintisiz gelişen Kıbrıs kültürü ve tarihi için bir dönüm

³⁴¹ Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", resim 21-22, s. 108.

³⁴² Edel, "Der Seevölkerbericht...", s. 223 vd.

noktası olmuştur.”³⁴³ Bu büyük hareketin etkisiyle meydana gelen ayaklanmalar ile Trak kavimlerinde Anadolu’ya yapılan göçler, Hitit İmparatorluğu’nun sonunu hazırlamıştır. Bu gelişmeler, bu döneme kadar Ada’yı ticari üs olarak kullanan Mikenler’e, artık karşılarında kuvvetli bir Hitit Devleti olmadığından Ada’yı kolonize etme fırsatı vermiştir. MÖ 1000 yıllarında meydana gelen kolonizasyon, yerli Kıbrıs kültüründe ve etnik yapısında büyük değişiklikler meydana getirmemiştir. Şüphesiz zamanla yerli halk ve Grekler arasında etkileşim, kaynaşma olmuştur fakat yerli dil ve yazının devam etmesi ve arkeolojik buluntular bunun yerli kültür ve etnik yapıyı değiştirecek kadar etkili olmadığını gösterir.

3. TUNÇ ÇAĞI BATIKLARI

Günümüz Antalya ilinin Kaş ile Kemer şehirleri arasındaki kıyı şeridinde keşfedilen Uluburun ve Gelidonya Burnu batıklarından çıkan arkeolojik buluntular, Doğu Akdeniz ve Ege’deki deniz ticaretinin boyutunu ve önemini kanıtlar niteliktedir.³⁴⁴ Bu nedenle Tunç Çağı’nda Doğu Akdeniz ticareti incelenirken bu batıklar göz ardı edilemez.

Yaklaşık olarak MÖ 1600-1200 yılları arasında, Geç Tunç Çağı’na tarihlenen üç batık bulunmaktadır. Bu batıklar Deveboynu Burnu, Uluburun ve Gelidonya Burnu Batıkları’dır. Doğu Akdeniz Bölgesi’nin Tunç Çağı tarihine farklı bir bakış açısı kazandırmışlardır.³⁴⁵ (Harita 7)

Bunlardan ilki Gelidonya Burnu (Taşıkburnu) Batığı’dır. Batık yaklaşık olarak MÖ 1200’e tarihlendirilmektedir.³⁴⁶ Geç Tunç Çağı’na tarihlenen Gelidonya Batığı’nda kazı çalışmalarına 1960 yılında G. F. Bass başkanlığında gerçekleştirilmiştir. 1988, 1989, 1990 ve 1994 yıllarında da bölgede araştırmalar devam etmiştir.³⁴⁷

Geminin hemen yakınında bulunan beş adacığın denizden yüzeye bakan bir kayaya çarpması sonucu parçalandığı ve böylece alt tarafının açıldığı izlenimi uyanmaktadır. Kayalığa çarpıp ağır yara alan gemi yaklaşık 27 metre derinde batıp

³⁴³ Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, s. 109.

³⁴⁴ Tekin, *Eski Yunan ve ...*, s. 53.

³⁴⁵ G. F. Bass, “Doğu Akdeniz’de Bronz Çağı Batıkları”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 306.

³⁴⁶ G. F. Bass “A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kas): 1984 Campaign”, *American Journal of Archaeology (AJA)* 90, 1986, ss. 269-296; Ayrıca bkz. Bahadır Berkaya, “Türkiye’de Sualtı Arkeolojisi ve Kaçakçılığın Önlenmesi”, *dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1255/14439.pdf*, s. 297.

³⁴⁷ Harun Özdaş vd., “2010 Yılı Gelidonya Batığı Kazısı”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, s. 115

kalmıştır. Geminin yükü 34 adet yassı ve dikdörtgenimsi bakır külçeden oluşmaktaydı. Bunların her biri ortalama 25 kg ağırlıktaydı; hepsinin dörtkenarında taşımak için birer tutamak bulunmaktaydı. İlk kez bulduklarında bu tür maden külçelerin biçimleri nedeniyle kurutulmuş sığır derilerine benzedikleri düşünülmüş ve sikke kullanımı öncesi dönemde birer sığır değerinde oldukları varsayılarak arkeologlar tarafından “öküzgönü külçe” olarak adlandırılmışlardı. (Şekil 8) O döneme dek ele geçen en geniş kapsamlı buluntu topluluğu olan Gelidonya Burnu külçeleri bu savın çürütülmesini sağlamıştır. Öküzgönü külçe terimi kullanılmamış fakat külçelerin bir örnek ağırlıkta olmadıkları anlaşılmıştır. Ayrıca MÖ 15.yüzyıla tarihlenen en erken külçe örneklerinde dörtkenarında iyice uzatılmış tutamaklar bulunmamaktadır. Yine aynı şekilde Uluburun Batığı’ndan çıkarılan ve Gelidonya Batığı’ndaki külçelerle her açıdan benzerlik gösterip Kıbrıs kökenli olduğu düşünülen külçeler arasında öküzgönü külçeler ile yastık biçimli, pide biçimli külçeler de bulunmaktadır.³⁴⁸ Külçeler dışında, Tunç yapımında kullanılan bakır ve kalay, tarımda kullanılmak üzere yapılmış olan ve Kıbrıs’tan geldiği düşünülen düzinelerce tunç alet parçası bulunmuştur. Hurda metal parçaları arasında baltalar, eğri keserler, karasaban parçaları, kanca, kürek, çapa orak ve mızrak uçları da çıkmıştır.³⁴⁹

1967 yılında hazırlanan kazı raporunda, Bass, geminin Kıbrıs kökenli olabileceğini belirtse de Kenan kökenli olduğunu iddia etmiştir. Daha sonra, 2010 yılı kazı sonuçlarına göre Gelidonya’da batan geminin Kıbrıs kökenli olduğu şeklinde yeni bir sonuç ortaya çıkmıştır. Geç Tunç Çağı’nda Kıbrıs’ın Yakınoğu sınırlarında kabul edilmesi, Yakınoğullular’ın Ege ile direkt ticareti olduğu görüşüne ters düşmez. Bunun yanı sıra Yunanistan’da Point Iria’da bulunan ve kazısı gerçekleştirilen Geç Tunç Çağ batığının Kıbrıs kökenli olması bunda önem arz eder. Gelidonya batığının yaklaşık 100 metre güneydoğusunda ele geçen cam ve keramiklerden, Kıbrıs keramiğinin sayıca fazlalığı bu görüşü destekler niteliktedir.³⁵⁰

³⁴⁸ Bass, “Doğu Akdeniz’de...”, s. 306-307. Bass, “Cape Gelidonya Shipwreck”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 797, 800; Pulak, “Uluburun Shipwreck”, s. 864, 869; Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 582.

³⁴⁹ Bass, “Doğu Akdeniz’de ...”, s. 307; Monroe, “Sunk Cost at ...”, ss. 19-33; Bass, “Cape Gelidonya Shipwreck”, s. 802.

³⁵⁰ Özdaş, “2010 Yılı Gelidonya ...”, ss. 16-120; Yunanistan’da Point Iria’da bulunan batık hakkında detaylı bilgi için bkz. Paul Aström, “The Cypriote Pottery from the Iria Shipwreck”, *The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC*, (ed.) William Phelps, Yannis Lolos and Yannis Vichos, Athens: Hellenic Institute of Marine Archaeology, 1999, ss. 131-138; Olaf Höckman, “MÖ 2. Binde Doğu Akdeniz’de Gemi Yolculuğu”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 315; Matthaus, “Geç Tunç Çağı’nda ...”, s. 341.

Bir başka batık olasılıkla Knidos yakınlarında Deveboynu Burnu'nun derin sularında yatmaktadır. Bu batık henüz araştırılmamıştır. Üçüncü ve en önemli batık ise Uluburun Batığı'dır. Taşıdığı önem itibarıyla aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

3.1. ULUBURUN BATIĞI

Bir yarımada olan Anadolu'da, kara ulaşımı kadar, ondan daha da önemli sayılabilecek deniz-kıyı ticareti de göz ardı edilmemelidir. Belgelenmesi kara yoluna göre çok daha güç olan deniz ticaret yollarının varlığı, ya batıklardan ya da kaynağı adalar olan hammaddelerin dağılımı ile izlenebilmektedir. Bu bağlamda, Uluburun'da bulunan ve Geç Tunç Çağı'nda battığı saptanan gemi, Doğu Akdeniz'de deniz ticaretinin ne kadar canlı olduğunu göstermektedir. Gemide bulunduğu belirlenen mal ve ham maddelerin ve hatta yeniden işlenerek tekrar kullanıma sunulacak olan hurdaların çeşitliliği ise, deniz ticaret yollarının bu dönemde kara yollarından daha önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Bunu sağlayan en önemli etmen de şüphesiz, tunç aletlerin gemi inşasında yarattıkları devrimdir. Gemi Mikenliler, Kenanlılar, Kıbrıslılar, Mısırlılar, Kassitler, Asurlular ve Nubyalılar'ın ürünlerini taşımaktadır. Girit'teki Kommos'ta bulunan Kenan ve Kıbrıs işi çömlekler, bu limanların, gemilerin saat yönünün tersine ilerlediği bir ticaret yolunun üzerinde olduklarını göstermektedir.³⁵¹

Uluburun Batığı 1982 senesinde bir grup sünger avcısı tarafından tesadüf eseri bulunmuştur. 1984 yılında Antalya, Kaş'ın 8,5 km güneydoğusunda başlayan arkeolojik çalışmalar sonucu batığın kargosu gün yüzüne çıkarılmıştır. Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de düzenli ticari faaliyetlerin varlığını gösteren Uluburun gemisi bünyesinde Ege Dünyası, Mısır, Hitit, Suriye-Filistin, Kenan Ülkesi ve daha pek çok uygarlığa ait tam 20.000 parça eşyayı barındırıyordu. Adı geçen tüm devletlere özgü ticari mallar bu gemide toplanmıştı. Fakat gemi hedeflenen noktaya ulaşmadan bir gün keşfedilmek üzere sular altına gömülmüştür. Uluburun batığı keşfedilmeseydi Yakındoğu ve Ege Dünyası'nda dönem ticaretinin işleyişi ve boyutları ile devletlerin kendine özgü pazar malları hakkında yeterli bilgiler elde edilemeyecekti.³⁵²

³⁵¹ İncifer Banu Doğan, *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 78; Knapp, *The Archaeology of ...*, ss. 397-398.

³⁵² Ayşegül Selçuki, "Uluburunda 3400 Yıllık Ticaret Gemisi", *A & G Bülten Araştırma Ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü*, Ocak, s. 28; Alparaslan, "Hitit Devleti'nde Ticaret", s. 82; Berkaya, "Türkiye'de Sualtı Arkeolojisi ...", s. 298; Pulak, "Uluburun Shipwreck", ss. 862-863; Monroe, "Sunk Cost at ...", s. 19.

Batığın bulunduğu bölgede yapılan kazı çalışmalarında envai çeşit malzeme ele geçirilmiştir. Bunlardan bazıları Kıbrıs malı keramik kaplar, akik, cam, fayans ve devekuşu yumurtası kabuğundan yapılmış boncuklar, kobalt mavisi ve turkuaz renginde cam külçeler, tunç ve taştan yapılmış terazi ağırlıkları, mühürtaş malzemesi, tunçtan keser, bıçak, el aletleri ve olta iğneleri, bakır ve kalay külçelerdir. Taş ve çapaların aralarında ve alt kısmında mavi, turkuaz ve az da olsa eflatun renginde çok sayıda cam külçe ele geçirilmiştir.³⁵³Batıkta yaklaşık on ton bakır ve bir ton kalay ile cam külçelerin yanı sıra fayans, cam reçinesi, fildişi, gümüş ve altından mücevherler, lüks eşyalar, Miken ürünü bıçak, keski, ustura ve keramik kaplar, kehribar boncuklar, Afrika Abanozu, deve kuşu yumurtaları, içi çanak çömlek ve daha pek çok mal ve ham madde bulunmuştur.³⁵⁴

Batığın kargosunun büyük bölümünü oluşturan bakır külçelerinin alt kısmında boyu bir metreyi bulan bir ağaç kütüğü bulunmuştur. Ardıç olduğu tahmin edilen kütük işlem görmemiş olduğu için gemi bünyesindeki mallara dâhil edilmez. Batıktan çıkarılan bu kütük hakkında iki seçenek vardır. Ya gemide bakır külçelerin altına takoz olarak kullanılmıştır, ya da gemi battıktan sonra oraya tesadüfen sıkışmıştır. Kütük üzerinde dendrokronolojik yöntemle yapılan incelemeler, ağacı MÖ 15. yüzyıl ortalarına tarihlendirmektedir. Bu tarih ise Uluburun batığından en az yüz yıl önceye denk gelir. Bu durumda ağaç öldükten uzun müddet sonra kesilmiş ve yolculukta takoz olarak kullanılmak üzere gemiye alınmıştır.³⁵⁵

Yine bakır külçelerin altında, ahşapların üzerinde yoğun miktarda çöven otu, ağaç yaprakları ve çeşitli bitkiler bulunmuştur. Batıkta ayrıca sınırlı sayıda ahşap malzeme ve külçelerin zemine zarar vermesini engelleyip zemini koruma amaçlı pek çok ağaç dalı da bulunmuştur. Tunç Çağı'na tarihlenen Uluburun Gemisi, çeşitli sayı ve özellikte mallar içermesi ve Akdeniz'de dönem deniz ticareti hakkında ipuçları vermesi açısından son derece kıymetlidir.³⁵⁶

Geminin kargosunun büyük bir bölümünü Kıbrıs bakır külçeleri ve tunç aletler oluşturur. Geminin battığı tarihte, MÖ 14. yüzyıl sonlarında ticaret hem karadan hem de

³⁵³ Cemal Pulak, "Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası", *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, s. 225.

³⁵⁴ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 44; Pulak, "Uluburun Batığı Kazısı ...", s. 227; Bachhuben, "Aegean Interest on ...", s. 359.

³⁵⁵ Pulak, "Uluburun Batığı Kazısı ...", s. 222.

³⁵⁶ Pulak, "Uluburun Batığı Kazısı ...", s. 226.

denizden yapıyordu. Doğu Akdeniz Bölgesi bu deniz ticaretinin merkezini teşkil ediyordu. Çünkü ticaretin küreselleşmesini etkileyen Hitit, Mısır, Miken gibi güçlü devletlerbu bölgede yer alıyordu. Kenan Ülke'sindeki kent devletleri, Asurlar, Mitanniler ve Kıbrıs da bu denizaşırı ticaretin yönünü belirleyen diğer güçlerdi.³⁵⁷

Uluburun batığının hangi ülkeye ait olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. En önemli delil gemide bulunmuş olan taş çapalarından elde edilmiştir. Bu çapalar ise, imal yeri olarak Kıbrıs-Suriye-Filistin-Mısır bölgelerine işaret eder.³⁵⁸ Susan Sherrat Uluburun gemisinin bir Kıbrıs gemisi olduğuna inanmakta ve bu tür gemilerin MÖ 14. yüzyıl sonlarında ve MÖ 13. yüzyılda yapılan karmaşık deniz ticaretinde çok etkin bir rol oynadığını düşünmektedir.³⁵⁹

Bu dönemde birçok kıyı yerleşimi, gemilerin ve tüccarların uğradığı hareketli limanlar olarak karşımıza çıkar. Ancak bu liman kentlerinden yalnız birkaçı belli bir bölgenin ana denizyolu hattına bağlandığı başlıca nokta olarak özellikle gelişmiştir. Bu merkezler ya zaten kendi çevrelerindeki en büyük veya zengin kentlerdir ya da ticaret mallarının başka kentlerde görmediğimiz bolluğunu ve çeşitliliğini sergilerler. Söz konusu merkezlerin en önemlisi ve en iyi bilineni Kuzey Suriye kıyısında bulunan Ugarit kentidir. Daha MÖ 18. yüzyılda Mezopotamya'dan gelen başlıca kervan yolunun Akdeniz kıyısına ulaştığı nokta olarak önem kazanmaya başlayan bu kent özellikle MÖ 1400-1200 arasında Ön Asya ve Doğu Akdeniz'in en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Aynı zamanda bir krallık merkezi olan Ugarit'te açığa çıkarılan yazılı kaynaklar, bu kentin Levant, Mısır, Kıbrıs, Girit ve Hitit idaresindeki Kilikya'dan gelen gemi ve tüccarların kaynaştığı bir pazaryeri olduğunu göstermiştir. Şehirde ayrıca burada bir süre kalmak zorunda olan yabancı tüccarlara ayrılan ve liman bölgesinde olduğu anlaşılan bir de mahalle vardı. Gemilerin, tüccarların ve malların Ugarit'e giriş ve çıkışından sorumlu olan "Limanın efendisi" unvanlı saray görevlisinin ise kraldan sonra en yetkili kişi olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁰

³⁵⁷ Ünsal Yalçın, "Tarih Yazan Gemi: Uluburun", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 23; J. D. Muhly, "The Copper Ox-hide Ingots and the Bronze Age Metals Trade", *British Institute for the Study of Iraq*, Vol. 39, No. 1, 1977, s. 73.

³⁵⁸ Alparslan, "Hitit Devleti'nde Ticaret", s. 83.

³⁵⁹ Sherrat, "Circulation of Metals ...", s. 89, No:3; Muhly, "Geç Tunç Çağı ...", s. 513.

³⁶⁰ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", ss. 70-71; Ugarit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marguerite Yon, *City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Eisen Brouns, 2006, ss. 7-8.

MÖ 2. binyılda Uluburun gemisi gibi görece büyük tonajlı uzun mesafe teknelerinin şu rotayı izlediği düşünülmektedir: Levant veya Kıbrıs'taki bir limandan ayrılan gemi, Güney Anadolu kıyılarını batı yönünde takip ederek Rodos'a ulaşmakta ve oradan güneye dönerek Girit'e, sonrasında da Mısır'a ulaşmakta ve tekrar Levant kıyısına vararak saat yönünün tersine bir rotayı tamamlamaktadır.³⁶¹ (Harita 13) Büyük gemiler, yüklerini bu rota üzerindeki ana limanlarda bırakarak ve yeni malları yükleyerek ilerlemekteydi. Başlıca limanlara bu şekilde ulaşan malların bölgesel yani kısa mesafeli, dağıtımın ise daha küçük teknelerle yapılmış olması en güçlü olasılıktır.³⁶² Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz ticaret gemileri dairesel bir rotayı takip ediyordu. Suriye-Filistin kıyılarından başlayarak önce Kıbrıs'a, daha sonra Ege'ye doğru hareket ediyorlardı. Sardunya'ya uğrayıp ya da bu adayı es geçerek, Kuzey Afrika ve Mısır'a devam ediyorlardı ve büyük ihtimalle yolculuk burada sona eriyordu.³⁶³ Uluburun gemisinin de aynı rotayı izlediği düşünülmektedir. Yolculuğa Suriye'deki Ugarit veya başka bir limandan başlayıp, Kıbrıs'a uğrayarak bakır yüklemesi yaptıktan sonra Anadolu'ya doğru yola koyulmuştu. Kim bilir belki de yolculuğu Ege Bölgesi'nde bir Miken Sarayı'nda son bulacaktı. Ne yazık ki gemi Anadolu'nun güney kıyısında battı ve yolculuğunu tamamlayamadı.³⁶⁴ Batıkta bulunan kılıçlar, oklar, yaylar, ok uçları saldırı olasılığının düşünüldüğünü ve geminin yolculuk esnasında karşılaşılabilecek her türlü sıkıntı ve saldırıya karşı temkinli yola çıktığını gösterse de gemi şiddetli rüzgârlara dayanamayarak kayalara çarpmış ve batmıştır.³⁶⁵

Uluburun gemisi kural dışı bir konuma sahiptir. Değerli ham maddeler, bakır ve kalay külçeler, cam külçeler, Afrika kökenli abanoz, fil ve su aygırı dişleri, yiyecek ve içecek malzeme dolu keramik kaplarla birlikte aynı gemide bulunmaktadır. Baharatlar, bitkisel yağlar ve reçine türünde organik malzeme arkeolojik kazılarda neredeyse ele geçebileceği düşünülmeyen veya oldukça nadir olarak rastlanan arkeolojik buluntular arasında sayılır. Bu nedenle Uluburun Batığı ilk defa Mısır ve Ön

³⁶¹ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 70; Pulak, "Uluburun Shipwreck", s. 870.

³⁶² Pulak, "Uluburun Shipwreck", s. 862; Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 70.

³⁶³ Doğan, *Tarih Öncesinde Ticaret ...*, s. 79.

³⁶⁴ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 44; Pulak, "Uluburun Batığı Kazısı ...", s. 227; Bachhuben, "Aegean Interest on ...", s. 359.

³⁶⁵ Selçuki, "Uluburunda 3400 Yıllık..." ss. 28-29.

Asya yazılı kaynaklarında anlatılanları destekleyen arkeolojik malzemeye ulaşmamızı sağlamıştır; Batığın kültür bilimindeki önemi de burada yatar.³⁶⁶

Arkeologlar Uluburun Kazısı'ndan önce başka hiçbir tarih öncesi batıktan bu denli çeşitte buluntu ele geçirmemişlerdi. Uluburun Batığı'ndan çıkarılan olay yaratacak ölçüdeki zengin buluntular, Genç Tunç Çağı ticareti ve ekonomisinin araştırılmasına yepyeni bir boyut getirmiştir. MÖ 14. yüzyılın ikinci yarısında battığı düşünülen geminin uzunluğunun 15 metre olarak hesaplanmıştır. Tekne sedir ağacından, bağlantılarda kullanılan kenetler ise meşeden yapılmıştır. Gemiye dengelemede kullanılan taş safralar ve kazılarda gün ışığına çıkarılan yük, geminin en azından 20 ton taşıyacak kapasitede olduğunu göstermektedir. Tabii bu tartışmaya açık bir tahminden ibarettir.³⁶⁷ Geminin yükü büyük olasılıkla kral saraylarına yollanmaktaydı. Hammaddeleri ve hazır ürünleri kapsayan ticari amaçlı yükün önemli bir bölümünü 10 ton bakır ve yaklaşık 1 ton kalay oluşturmaktaydı.³⁶⁸ Batıkta, öküzgönü, levha, pide ve diskşekillerinde olmak üzere en az dört külçe çeşidi bulunuyordu. Sayıları 354'ü bulan bakır külçelerin çoğu öküzgönü³⁶⁹ biçimindeydi. Yastık ve disk grubu külçeler (121 adet) ikinci büyük grubu oluşturuyordu.³⁷⁰ Bunun yanı sıra gemide, kalay külçe parçası, çam reçinesi ile doldurulmuş yaklaşık 150 adet Kenan amforası, 175 adet cam külçe, Afrika abanozu, fildişi, suaygırı dişleri ve üç adet devekuşu yumurtası, madalyon ve küçük heykelcik gibi çeşitli ticari ve lüks mallar bulunmuştur. Burada bizi ilgilendiren ise gemide bakır külçeler, Kıbrıs keramiği ve Kıbrıs silahı bulunmasıdır.³⁷¹

Uluburun gemisi yalnızca sualtı arkeolojisinin temel taşlarından biri olarak kalmayıp Doğu Akdeniz bölgesi Geç Tunç Çağı arkeolojisine damgasını vurmuştur. Miken, Mısır, Kenan gibi bölge kültürleri arasında yaşanan ilişkiler hakkında önemli bilgiler verir.³⁷² Bilim dünyası Uluburun Batığı sayesinde erken dönem ticaretini araştırma ve anlama olanağına kavuşmuştur. Batığın bulunduğu tarihe dek Geç Tunç

³⁶⁶ Yalçın, , "Geç Tunç Çağında ...", s. 56; Mangaloğlu Votruba, "Ege Bölgesinde Ticaret", s. 101.

³⁶⁷ Yalçın, "Tarih Yazan Gemi...", s. 864.

³⁶⁸ Pulak, "Uluburun Batığı", s. 61; Alparaslan, "Hitit Devleti'nde Ticaret", s. 82; Muhly, "Geç Tunç Çağı ...", s. 505; Pulak, "Uluburun Shipwreck", s. 864.

³⁶⁹ Kenarları içe doğru hafif kavis yapan dörtgen metal külçeler.

³⁷⁰ Yalçın, "Tarih Yazan Gemi: ...", s. 22; Muhly, "Geç Tunç Çağı ...", s. 505; Pulak, "Uluburun Batığı Kazısı ...", s. 222; Bachhuber, "Aegean Interest on ...", s. 348.

³⁷¹ Yalçın, "Tarih Yazan Gemi: ...", s. 23; Pulak, "Uluburun Batığı", ss. 57-104; Alparaslan, "Hitit Devleti'nde Ticaret", s. 82; Muhly, "Geç Tunç Çağı ...", s. 505; Monroe, "Sunk Cost at ...", s. 21.

³⁷² Maryanne W. Newton, Sahra Talamo, Cemal Pulak v.dğr., "Uluburun Batığı'nın Tarihlendirilmesi", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 117; Pulak, "Uluburun Shipwreck", s. 862.

Çağı ticareti Ugarit, Amarna ve Hattuša'da ele geçen yazılı kaynaklarla Mısır mezar resimlerinden bilinmekteydi. Uluburun Batığı'ndaki buluntular yardımıyla dönem ticaretinin boyutları ve nasıl işlediği konusu göz önünde canlanabilecek duruma gelmiştir.³⁷³ Yapılan kurşun izotop analizleriyle batıktan ele geçen bakırın Kıbrıs kökenli olduğu ortaya çıkınca Kıbrıs'ta bulunan cüruf yığınlarından oluşan tepeler ve önemli bakır yataklarının analizleri yapıp bölgedeki maden yataklarının hemen tümünü kapsayan kurşun izotop parmak izleri toplanmıştır. Bölgedeki maden yataklarına ait bu "parmak izleri" MÖ 13. yüzyıl ortasına tarihlenirken öküzgönü külçelerin tümünün Kuzey Kıbrıs maden yataklarına ait kurşun izotop verileriyle örtüştüğü gözlenmiştir. MÖ 14. yüzyıl sonuna tarihlenen Uluburun öküzgönü ve pide biçimli külçelere ait izotop verileri külçelerin çoğunun birbiriyle çok az kesişen küçük bir alana yayıldığını gösterir. Çoğu külçenin değerleri Kuzeybatı Kıbrıs'ta Trodos Dağları'ndaki Apliki madenlerini tanımlayan korelasyon çizgisinin uzantısı üzerinde yer alır. Ancak bu günümüzde bilinen bir Kıbrıs maden yatağının kurşun izotop izleriyle ilişkilendirilebilen bir alan değildir. Bu nedenle Uluburun külçelerinin üretiminde kullanılan bakırın Apliki Madeni'nin yakınındaki bir madenden elde edilmiş olması daha akla yatkındır. Söz konusu madenin daha Antik Çağ'da tükendiği düşünülmelidir.³⁷⁴

Akdeniz bölgesiyle bir şekilde bağlantısı olan çeşitli uygarlıklara ait tarım, ekonomi ve sanat ürünleri için bir ihraç noktası niteliğindeki Doğu Akdeniz havzasında bulunan ticaret yolları ve ticari mübadeleye sokulan hammaddelerle işlenmiş mallar, beklenmedik ve olağandışı bu batık sayesinde belgelenmiştir. Tekne gerçek hazinelerle doluydu: külçe halinde bakır, kalay ve cam, fildişi, egzotik ağaç kütükleri, devekuşu yumurtaları, kokulu reçine, sarı zırnık, altın ve gümüş süs eşyası, keramik kapkacak, yağ gibi sıvı malların taşınmasında kullanılan büyük küpler, silahlar, taş çapalar ve daha pek çok şey. Son derece özetleyerek saydığımız bu hamule listesi bile Asya, Afrika, Anadolu gibi çok değişik bölgelerden toplanmış ham madde ve malul mallar içerir; kaldı ki listenin ayrıntıları çok daha uzak diyarlardan getirilmiş mallar içerir. Kalay bugün henüz saptanamayan bir doğu ülkesinden (Afganistan'dan) getirilip Orta Dicle

³⁷³ Yalçın, "Tarih Yazan Gemi ...", s. 24; Steel, "Cyprus", s. 812.

³⁷⁴ Pulak, "Uluburun Batığı" s. 64; Ayrıca bkz. Noel H. Gale- Zophia A. Stos Gale, "Uluburun Batığı Bakır Külçeleri'nin Kaynak Analizi ve Geç Bronz Çağı'nda Akdeniz'de Metal Ticareti", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 131; Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 3, 409; Wheeler, "Ingots and the ...", s. 32.

havzasındaki Eşunna ve Yukarı Fırat havzasındaki Mari üzerinden Suriye kıyısındaki Ugarit'e sevk ediliyordu. Anadolu'da da işletilen kalay madenleri vardı ve Uluburun Batığı'nın kalay yükünün bir bölümü oradan edinilmiş olabilir. Batıkta bulunan kalay külçeleri daire şeklinde ve toplam yarım ton ağırlığındadır. Bakır cevherleri hiç kuşkusuz Alaşia'dan getiriliyordu. Külçelere verilen biçim Yakınoğu kökenlidir ve tam parça bir sığır derisine benzer, bu biçimi veren yegâne kalıp günümüzde Ugarit'te bulunmuştur. Bu çeşit metal külçelerine mısırdan Sardunya adasına kadar çok geniş bir alanda rastlanır ve batıkta bulunan tahmini 350 bakır külçenin toplam ağırlığı yaklaşık on tondur. Kıbrıs ilk çağda önemli bakır kaynaklarından biriydi ve bu metalin Ada'daki inanç ve mitoloji sisteminin gelişmesinde önemli bir etkisi vardı.³⁷⁵

Thebai'daki Kenamun'un mezar odasındaki bir sahnede bir Akdeniz ticaret gemisi betimi yer alır. MÖ 14. yüzyıla tarihlenen bu resimlerde Mısır limanına giren Suriye ticaret filosu betimlenmiştir. Hamallar aralarında Kenan amforaları bulunan malları gemiden çıkarır şekilde tasvir edilmişlerdir. Bunların Uluburun Batığı'ndan çıkan mallara benzemesi, betimlenen bir gemi mürettebatının boynunda taşıdığı yuvarlak gerdanlığın Uluburun Gemisi'nde bulunana benzer yıldız desenli kolye uçlarını anımsatması ve gemi güvertelerinde betimlenen küplerin Kıbrıs keramiği olabileceği düşüncesi akıllara bu betimlemenin Uluburun Gemisi için yapıp yapılmadığı sorusunu getirir.³⁷⁶ Öyle ya da böyle gemi yükü ham madde ticaretinin çok eski dönemlerden beri, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan belirleyici rol oynadığını belgelemekte, ham maddeye ulaşabilme güvencesinin insanlığı her dönemde yakından ilgilendirdiğini gözler önüne sermektedir.³⁷⁷ Ayrıca Kıbrıs'ın dönem ticaretindeki ekin rolünü de bu batık sayesinde anlayabiliyoruz.

³⁷⁵ Marc Desti, *Anadolu Uygarlıkları*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 102; Akkermans, *The Archaeology of ...*, s. 341.

³⁷⁶ Pulak, "Uluburun Batığı", s. 92.

³⁷⁷ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 46.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KIBRIS İHRAÇ ÜRÜNLERİ

1. TİCARETİ YAPILAN HAMMADDE VE MALLAR

Arkeoloji çalışmalarında genellikle ticaretin tanımı yapılmamıştır. “Ticaret”in tanımını yapan az sayıda arkeologdan biri olan C. Renfrew’a göre tarih çağlarının ilk dönemleri için tüm zamanını bu işe ayıran, profesyonel tacirlerin varlığının kanıtlanabilmesine karşın tarihöncesinde ticaretin meslek olarak yapıldığına hükmedilmez. Tarihöncesi toplumların çoğunda olasılıkla profesyonel alım satım faaliyetleri bulunmaz. O nedenle “ticaret”, en geniş anlamıyla anlaşılmalıdır: “Ticaret, barışçıl insanlar aracılığıyla malzeme veya malların taşınması veya değiş tokuşu, karşılıklı gidip gelmesidir.” Karşılıklılık her zaman kanıtlanamasa da, yağma, haraç ya da vergi türü bir aktarım olası görülüyorsa aktarımın karşılıklı olduğu varsayılabilir. En azından malların el değiştirmek zorunda olması, Renfrew’un tanımlamasının en önemli özelliğidir. Mallar verildiğinde, “arzu edilmeyen armağanlar” olarak ya da baskı altında verilmedikçe, karşılığında bir şey alınması gerekir. Bunun ticari bir işlemi kapsamaması gerekmez, ancak bu alışveriş karşılıklı olarak eşdeğer ve tatmin edici olmalıdır. Zamanının tamamını bu işe ayıran ve bir şey üretmeyen “aracı” geçimini tamamen bu değiş tokuşlardan sağlar, bu da çoğu kez daha yeni ve daha gelişmiş toplumların ürünüdür. En son tanımlarından birinde Renfrew, değiş tokuşun arkeolojide merkezi rol oynayan bir kavram olduğunu ve mallara işaret ettiğinde hemen hemen ticaretle aynı şey olduğunu ifade eder.³⁷⁸ Renfrew’a göre ticaret en geniş anlamda “barışçıl bir şekilde, insanlar aracılığıyla malzeme veya malların yer değiştirmesi veya değiş tokuşu, karşılıklı gidip gelmesi” ya da “herhangi bir mekanizmayla uzaktan malzeme elde edilmesidir.”³⁷⁹

Ülkeler arasında gelişen ticaretin ve buna bağlı olarak denizaşırı yolculukların nedenini doğal varlıkların, kaynakların ve bazı ürünlerin ülkeler arasında orantısız biçimde dağılması oluşturur. Örneğin Mısır’da altın, tahıl, fildişi ve benzeri lüks tüketim malları bulunuyordu; ancak bu ülkede kereste, şarap ve zeytinyağı gibi bazı

³⁷⁸ Doğan, *Tarih Öncesinde Ticaret ...*, ss. 69-70; Bryan E. Burns, “Trade”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, s. 291.

³⁷⁹ Colin Renfrew, “Alternative Models for Exchange and Spatial Distribution”, *Exchange System in Prehistory*, (ed.) T. K. Earle ve J. E. Ericson, New York, Academic Press, 1977, s. 72.

malzemeler mevcut değildi. Dolayısıyla kereste Levant bölgesinden ithal edilirdi. Bakır Kıbrıs'tan getirilirdi. Ege ve Anadolu'dan kurşun, gümüş, şarap ve zeytinyağı alınırđı. Mısır'da bulunan altın ve lüks tüketim malları her yerde arandığından, değiş tokuş sistemi denizaşırı ticaretin itici gücünü oluştururdu.³⁸⁰ Kısacası, Tunç Çağı'nda ticaret ve çıkar amaçlı uzun mesafe deniz seyahatinin gelişmesi, Ege ve Yakındoğu kültrürlerini daha önce hiç olmadığı kadar yakın bir ilişkiye soktu.³⁸¹

Kıbrıs, Girit, Mayorka ve Melos adalarında MÖ 10 binden önceye tarihlenen insan faaliyetleri, Akdeniz'de bu kadar erken dönemlerde bile ilkel deniz taşıtlarıyla belli mesafelerin aşılabilđini göstermektedir. Akdeniz'de yelkenli tekneler ile mal taşımacılığı burada incelediğimiz dönem olan MÖ 2. binyıldan önce başlamıştır. MÖ 3. binyılın sonu ve MÖ 2. binyılın hemen başlarına tarihlenen dönemde ise önemli bir gelişme olur. O zamana kadar yalnızca Akdeniz'in güneydoğu köşesinde ve görece kısa rotalarda kullanıldığını bildiğimiz yelkenli tekneler, bu dönemde Doğu Akdeniz havzasının diğer kesimlerine de yayılır ve daha uzak kıyıların birbirine bağlanmasına olanak sağlar.³⁸²

Geç Tunç Çağı'nda ticaret ağı çok yoğun örülmüştü. Bölgenin büyük güçleri Mısır, Hititler, Mikenler ve Levant Bölgesindeki birçok kent devletleri ve Kıbrıs, Doğu Akdeniz ticaretini kontrol etmekteydiler. Dönemin tüm ham maddeleri Ugarit gibi önemli ticaret merkezlerinde toplanmakta ve buradan gemilerle tüm Doğu Akdeniz bölgesine gönderilmekteydi. Dönemin önemli limanlarından Ugarit ticarete kendi ürettiği tahıl, zeytin, şarap, kıyıdaki dağlık kesimden gelen ahşap (şimşir ağacı) ve tekstil mallarıyla³⁸³ katılmaktaydı.³⁸⁴ Bakır, kalay ve cam gibi anorganik ham maddeler külçeler halinde; reçine, yağ, şarap, tahıl ve baharat gibi organik malzeme ise küp ve amforalarda taşınmaktaydı.

³⁸⁰ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 57; Bryan E. Burns, "Trade", s. 297; Karageorghis, *Ancient Art from ...*, s. 18; Bunson, *Encyclopedia of Ancient ...*, ss. 85-86.

³⁸¹ Martin, *Eski Yunan*, s. 63.

³⁸² Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 69.

³⁸³ Tekstil ürünleri özellikle Akdeniz'deki firfir deniz sümüklü böceğinin kabuğundan elde edilen erguvan renkli boya ile boyanmışsa çok beğenilirdi ve erguvanan rengi ile boyanan kumaşlar kuşkusuz lüks mal kapsamına girmekteydi. Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 53.

³⁸⁴ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 53; Klengel, "Anatolia (Hitites) ...", s. 91.

1.1.BAKIR

Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de yoğun bir ilişki ağının kurulmasında, asıl çekici gücü, bazı ham madde ve ürünlerin Ön Asya ve Akdeniz Bölgesi'ne orantısız biçimde dağılması oluşturur. Bu dönemin ekonomisinde vazgeçilmez bir önem taşıyan metaller başı çeker. Her türlü araç, gereç ve silah yapımında gerekli olan kalay ve bakır en çok talep gören metaller arasındadır. Ayrıca para ekonomisi öncesi bir dönemde diğer saptama aracı olan ve takı ya da başka prestijli eşya yapımında kullanılan altın ile gümüş de aranan metaller arasında sayılır. Üst sınıfın lüks gereksinim araçlarının üretiminde yararlanılan fildişi, abanoz ya da cam türünden ham maddeler yine bu kapsamda düşünülebilir.³⁸⁵

Ada'nın en önemli ham madde kaynağı olan ve Trodos Sıradağları'nın çevresine yayılan olağanüstü yoğunluktaki bakır yatakları işlenmeye başladığında, Kıbrıs birkaç yüzyıl içinde en önemli ham madde ülkesi konumuna gelmiştir. Böylece Kıbrıs bir ihracat merkezi olma dönemine geçer. Ada üstlendiği bu rolü 2000 yıl boyunca başka bir ülkeye bırakmamıştır. Geç Tunç Çağı boyunca Demir Çağı ve Roma Dönemi'nde Kıbrıs bilinen dünyanın yarısına bakır ihraç etmekteydi.³⁸⁶ Cüref tepeleri ve ihraç edilen malzemedeki günümüze kalanlara bakıldığında, Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs'ta yüzlerce ton bakır ticaretinin yapılmış olduğu anlaşılır. Kıbrıs kıyılarında,³⁸⁷ Pafos ve Enkomi yerleşmeleri arasında bulunan ve giderek gelişen ticaret merkezleri bu olguyu kanıtlar.³⁸⁸

Ege Bölgesi'nde ve diğer bölgelerde talep gören mallar listesinde en üst sıralarda yer alan metal, sadece silah yapımında değil, her alanda kullanılması nedeniyle uygarlıkların gelişiminde vazgeçilmez bir unsur olmuştur.³⁸⁹ Zengin bakır yatakları Kıbrıs Adası'nın kısa bir zamanda yükselmesine ve Geç Tunç Çağı'nın en önemli bakır

³⁸⁵ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 57; Muhly, "The Copper Ox-hise ...", s. 73; Tamara Stech Wheeler, Robert Maddin, James D. Muhly, "Ingots and the Bronze Age Copper Trade in the Mediterranean: a progress report", *Expedition*, Summer 1975, s. 32.

³⁸⁶ Fasnacht, "Kıbrıs'ta Madencilik ...", s. 518; Knapp, *The Archaeology of...*, s. 3, 397; Noel Gale, "Metal Sources for Early Bronze Age Troy and the Aegean", *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age*, Ankara Üniversitesi Research Center for Maritime Archaeology, (ed.) Hayat Erkanal, Harald Hauptmann, Vasıf Şahoğlu vd., Ankara, 2008, ss. 205-206; Ferrara, "Tracing Copper ...", s. 1011; Frankel-Webb, "Pottery Production and ...", s. 1380; Knapp v. dğr., "The Prehistory of ...", s. 419.

³⁸⁷ Fasnacht, "Kıbrıs'ta Madencilik...", s. 520.

³⁸⁸ Knapp, *The Archaeology of...*, s. 407; Herscher, "Archaeology in Cyprus", s. 267.

³⁸⁹ Mangaloğlu Votruba, "Ege Bölgesinde Ticaret", s. 96.

üreten ülkesi konumuna gelmesine yol açmıştı; böylece o dönemin dünyasında Kıbrıs bakır moda olmuştur.³⁹⁰

Kıbrıs, bu dönemde bakır üretimi ve ihracatı sayesinde gelişmiş ve bölgeler arası ticarete aktif rol oynamıştır. Bakır üretim hacmi, ithal malların bolluğu ve karşı kıyıdağı Ugarit'e yakınlığı bakımından rakiplerinden üstün olan Enkomi, Ada'nın en önemli kenti ve limanıdır.³⁹¹

Kıbrıs Geç Tunç Çağı'nda en önemli bakır üreten ülke konumundaydı. Külçeler halinde ham bakır, Ege Bölgesi'nden Mısır'a kadar Doğu Akdeniz'e komşu olan tüm ülkelere ihraç edilmekteydi. Kurşun izotop analizleri Uluburun ve Gelidonya batıklarının kargosunun önemli bir bölümünü oluşturan bakırın da Kıbrıs kökenli olduğunu ortaya çıkarmıştır.³⁹² (Şekil 4 ve 5) Uluburun Batığı'ndan yaklaşık yüz yıl sonra MÖ 1200 civarına tarihlenen bir diğere batık da Gelidonya Burnu'nda ortaya çıkarılmıştır. Kargosu Uluburun Batığı'ndan çok daha mütevazı olsa da, bakır külçelerinin Kıbrıs, şahsi eşyaların da Levant kökenli olduğundan bu geminin de aynı rotayı izlediği anlaşılmaktadır.³⁹³

Mısır mezar resimlerinde betimleri görülen ve hamalların omuzlarında ya da gemilerin ambarlarında bağlanarak nakli yapılan öküzgönü bakır külçeler, Uluburun'da MÖ 1330'larda batan geminin en kapsamlı ve en değerli yükünü oluşturur. Öküzgönü külçeler arkeolojik açıdan tüm Akdeniz Bölgesi'nde rahatça izi sürülebilen bir külçe tipini temsil eder. Bakır külçeler tüm olarak ya da parçalar halinde Kıbrıs'ta Anadolu'da, Ege'de, Kara Yunanistan'da, Girit'te ve Batı Karadeniz Bölgesi'nde bulunmuştur. Külçeler ve parçaları batıda Sardunya Adası'na, kuzeyde Balkanlara ve hatta Güney Almanya'ya kadar yayılmıştır. Mısır Thebai'de III. Thutmosis ve

³⁹⁰ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 48; Ayrıca bkz. Gale-Gale, "Uluburun Batığı Bakır ...", s. 119; Ayyıldız, "Hitit Metinlerinde ...", s. 11; L. Holmes, "The Location of Alashiya", JAOS (Journal of the American Oriental Society, New Haven, 1949 vd.)1971, s. 426 vd.; Mumford, "Egypt and ...", s. 90; Karageorghis, *Ancient Art from ...*, s. 17; Vasikili Kassianidou, "Recording Cyprus's Mining History Through Archaeological Survey", *British Schools at Athens Studies*, Vol. 11, 2004, s. 99; Gale, "Metallurgy in the ...", s. 37; Bachhuben, "Aegean Interest on ...", s. 357.

³⁹¹ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 73; Garen vd., "The Location of ...", s. 252.

³⁹² Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 54; Wijngaarden, *Use and Appreciation...*, s. 4; Knapp, *The Archaeology of ...*, ss. 413-414; Gale, "Copper Oxhide Ingots and Their Relations to the Bronze Age Metals Trade", *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, (ed.) Noel Gale, Studies in Mediterranean Archaeology, Volume 90, Göteborg, 1991, ss. 227-231; Pulak, "The Copper and Tin Ingots from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun", *Anatolian Metal I*, (ed.) Ünsal Yalçın, Beiheft 13, Bochum, 2000, ss. 146-150; Karageorghis-Kassianidou, "Metal Working and ...", s. 171.

³⁹³ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 65. Knapp, *The Archaeology of...*, s. 413-414; Gale, "Copper Oxhide Ingots ...", ss. 227-231; Pulak, "The Copper and ...", ss. 146-150; Bass, "Cape Gelidonya Shipwreck", s. 801; Wheeler, "Ingots and the ...", s. 34.

Tutankamun dönemi mezar resimlerinde rastlanan betimler külçelerden Yeni Krallık Dönemi'nde vergi ya da armağan olarak yararlanıldığını belgeler.³⁹⁴ Kimyasal analizler ve kurşun izotop analizleri sonucu Sardunya'da bulunan tüm öküzcünü külçeler Kıbrıs kökenlidir. Bakır madeni yönünden zengin olan Sardunya Adası'nın hangi nedenle büyük miktarda Kıbrıs bakırı ithal ettiği henüz anlaşılabilmiş değildir.³⁹⁵ Anadolu kökenli pek çok eşya Kıbrıs'ta bulunurken, Kıbrıs bakırı da o bölgede bulunmuştur.³⁹⁶ Kısacası Geç Tunç Çağ'da Ada'nın zenginliğini belirleyen şey bakırdır. Çünkü Tunç Çağı sonuna kadar ticarete en belirleyici faktör metallereydi.

1.2. KIBRIS KERAMIĞI

Kıbrıs Keramik Türleri³⁹⁷

Keramik kavramı Grekçe *Keramos* sözcüğünden türetilmiş olup killi toprak ya da kil çömlek anlamına gelir.³⁹⁸ Söz konusu kavram keramik teknolojisinden yararlanılarak biçimlendirilmiş ve bir tortulaşma işleminden sonra bazı özellikler kazanmış ürünleri kapsar. Kil yapısı, katkı maddeleri, biçimlendirme ve yüzey işlemleri, fırınlama koşulları ile kap biçimleri incelendiğinde, keramik toplumların sosyal ve ekonomik yapılarını, ördükleri ilişki ağlarını, toplum içi farklı etnik gruptan ve kültürlerin yaşam sürelerini anlamaya yardımcı olur.³⁹⁹

Akeramik Neolitik Dönem'de Ada'da çanak çömlek kalıntıları bulunmamaktadır, o dönemde taş kullanılıyordu. Keramik Neolitik Dönem'e geldiğinde Ada'da keramik görülmeye başlar.⁴⁰⁰ Bu dönem keramikleri monokrom (tek renk) türdedir. İlk üretilen mallar acemi pişirme teknikleri yüzünden dışı siyah içi kırmızı halde üretilmiştir, fakat ilerleyen dönemlerde daha muntazam ve kahverengi, devetüyü, gri gibi değişik renklerde keramikler üretilmeye başlanmıştır. Sotira

³⁹⁴ Yalçın, "Geç Tunç Çağında ...", s. 57; Muhly, "Geç Tunç Çağı ...", s. 511; Wijngaarden, *Use and Appreciation ...*, ss. 4-5.

³⁹⁵ Alessandra Giumlia-Mair, "Geç Bronz Çağı'nda İtalya'da Hammadde Üretimi ve Ticaret", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 422.

³⁹⁶ Gurney, *Hititler*, s. 78; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 166.

³⁹⁷ Bu başlık altında verilen görseller şu adresten alınmıştır: <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote/exhibition.html>(26.02.2017)

³⁹⁸ Yalçın-Özfirat, "Anadolu ve Önasya'da ...", s. 543; H. Heuschkel, G. Heuschkel, K. Mucche, *ABC Keramik*, Leipzig, 1990, s. 238; Ayşe Tuba Ökse, *Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri (Keramik Terminologie der vorderasiatischen Archaologie)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Başvuru ve El Kitapları Dizisi 1, İstanbul, 1993, s. 1.

³⁹⁹ Yalçın-Özfirat, "Anadolu ve Önasya'da ...", s. 543; Ökse, *Önasya Arkeolojisi*

⁴⁰⁰ Diakios, "New Light on ...", s. 80.

kültüründe Keramik teknolojisi gelişmesini sürdürmüştür, dönemin en baskın türü taraklı mallardır. Kırmızı cilalı mallar Kıbrıs Neolitik Dönemi'ni simgeler.

Beyaz

üzerine kırmızı boyalı Sotira Kültürü keramikleri

Erimi'den çanak çömlek parçaları (MÖ 4000-2500)

Erimi kültründe taraklı mal kullanımı bırakılmış, beyaz üzeri kırmızı boyalı keramikler yaygınlaşmıştır.⁴⁰¹ Kalkolitik Dönem'de, Erimi Kültürü'nde bitki ve çizgi motifli beyaz üzerine kırmızı boyayla süslenip bezenmiş kaplar karşımıza çıkar. Kalkolitik Dönem çanak çömlekleri Tarsus ile benzer özellikler taşır.

Philia Safhası'ndan kırmızı cilalı çanak çömlek parçaları (MÖ 2500-2350)

⁴⁰¹ Diakios, "New Light on ...", s. 77.

Philia safhasından 11 keramik çanak çömlek parçası kırmızı cilalı ve kırmızı astarlı mal türündedir.⁴⁰²

Kıbrıs Tunç Çağı yoğun miktarda sayıları elliye bulan keramik türü içerir.⁴⁰³ Erken Kıbrıs ve Orta Kıbrıs Dönemleri'nde kırmızı cilalı mallar yaygındı. Bu dönemde pek çok boyut ve şekilde egzotik kaplar kırmızı cila yöntemiyle üretilmiştir.⁴⁰⁴ Bunların yanı sıra daha az bilinen donuk renkli (kirli gri) cilalı çanak çömlekler de kullanılıyordu. Bu iki türün en çok olduğu yerleşimler Marki-Alonia, Vounous Nekropolü, Ambelikou'dur.⁴⁰⁵ Aynı zamanda bakır madeni bölgesi olan Ambelikou'da pek çok kırmızı cilalı mal bulunmuştur. Özellikle küçük jugletler bazı özel, nadir maddelerin taşınmasında kullanılmıştır.⁴⁰⁶

Beyaz çizgili kırmızı cilalı testicik (MÖ 2100-1900)

Kırmızı cilalı amfora parçası (MÖ 2200-2000)

⁴⁰² Webb vd., “Early Bronze Age ...”, s. 270.

⁴⁰³ Hockings, “80. Ceramic Style...”, s.65

⁴⁰⁴ Hockings, “80. Ceramic Style ...”, s. 66; Stuart Swiny, “Of Cows, Copper, Corners and Cult: The Emergence of the Cypriote Bronze Age”, *Near Eastern Archaeology*, 71:1-2, 2008, s. 41; Randers, “Zypern”, s. 867.

⁴⁰⁵ David Frankel, Jennifer M. Webb, “Pottery Production and Distribution in Prehistoric Bronze Age Cyprus, an application of pXRF analysis”, *Journal of Archaeological Science*, No:39, 2012, s. 1381.

⁴⁰⁶ Frankel-Webb, “Pottery Production and ...”, s. 1386; Knapp vd., “The Prehistory of ...”, s. 423.

Beyaz çizgili siyah cilalı vazo (MÖ 2000-1800)

Kırmızı cilalı ağızlı kâse (MÖ 2000-1800)

Kısa boyunlu küçük yuvarlak sürahi (MÖ 1900-1600)

Orta Kıbrıs'ta da kırmızı cilalı mallar üretilmeye devam etti fakat aynı zamanda beyaz boyalı çanak çömlekler de üretilmeye başladı. Geç Tunç Çağı'nda ise köklü bir değişim meydana geldi, kırmızı cilalı mallar ortadan kayboldu. Bunun yerine beyaz

astarlı, halka dipli, monokrom mallar ortaya çıktı.⁴⁰⁷ Orta Kıbrıs-Geç Kıbrıs arası dönemde beyaz boyalı keramikler üretilmiştir. Orta Kıbrıs Dönemi boyunca beyaz boyalı mallar kullanılmıştır. Geç Kıbrıs II Dönemi'nde yeni gelişen beyaz astarlı keramiklerin çoğu Suriye ve Ege'ye ihraç edilmiştir. MÖ 1400'lerden itibaren de hızlı çarklarda üretim yapılmaya başlandı.⁴⁰⁸ Beyaz boyalı Kıbrıs keramikleri daha çok Mısır, Suriye ve Anadolu'da bulunmuştur. Geç Kıbrıs Dönemi'ne ait halka dipli, beyaz astarlı, tek renk keramikler bu dönemden itibaren Kenan veya Mısır'da görülmeye başlanır. Örneğin Mısır'da Tell el-Dab'a'da, Ugarit ve Megido'da, Kıbrıs beyaz boyalı, beyaz çizgili mallar bulunmuştur.⁴⁰⁹

Beyaz boyalı uzun ağızlı dökme kepçe (MÖ 1900-1800)

Beyaz boyalı sürahi (MÖ 1700-1600)

⁴⁰⁷ Steel, "Cyprus", s. 805; Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 401, 403, fig. 124.

⁴⁰⁸ Hockings, "80. Ceramic Style ...", s. 66; Robert S. Merrillees, "The Relative and Absolute Chronology of the Cypriote White Painted Pendent Line Style", *BASOR*, No. 326, 2002, s. 1.

⁴⁰⁹ Robert S. Merrillees, "The Relative and Absolute Chronology of the Cypriote White Painted Pendent Line Style", *BASOR*, No. 326, 2002, ss. 1-4; Randers, "Zypern", s. 867.

Beyaz astarlı süt kâsesi (MÖ 1600-1450)

Beyaz astarlı juglet (MÖ 1450-1400MÖ)

MÖ 13. yüzyılda Miken Keramiğinin Kıbrıs'a ithal edilmesiyle Kıbrıs, Miken keramiğini taklit ederek Geç Tunç Çağı'nda Ege tarzı çanak çömlek üretmeye başlamıştır.⁴¹⁰ Aşağıda bunların iki örneği verilmiştir.

Miken taklidi vazo(MÖ 1300-1125)

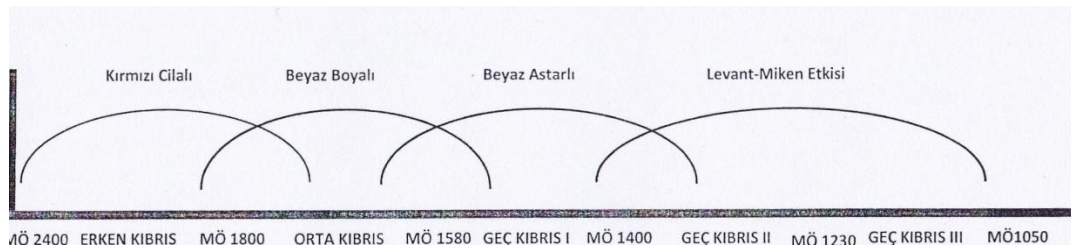
⁴¹⁰ Daniel M Master, Penelope A. Mountjoy, Hans Mommsen, “ Imported Cypriot Pottery in Twelfth Century BC Ashkelon”, *BASOR*, No. 373, 2015,s. 236.

Miken kökenli tava parçası(MÖ 1400-1200)

Kıbrıs'ta MÖ 12. yüzyıl başında görülmeye başlanan keramik türü, şekil ve süslemesi bakımından Miken IIC keramiğinin aynısıdır. Kıbrıs yerel üretimi olan bu keramik Enkomi, Sinda, Hala Sultan Tekke, Athienou, Kition, Maa Palaiokastro ve Palaipaphos gibi çeşitli Kıbrıs yerleşimlerinde ele geçirilmiştir. Bu durum Mikenler'in yoğun etkisini gösterir.⁴¹¹

Aşağıda yer alan şema Kıbrıs keramiğini zamanla şekil, renk ve çeşit açısından nasıl değiştiğini göstermektedir. Görüldüğü gibi Ada'da MÖ 2. binyılda yaygın olan kırmızı cilalı malların yerini zamanla beyaz boyalı ve beyaz astarlı mallar almıştır. Geç Tunç Çağı'nın sonlarına doğru ise Kıbrıs çanak çömleği Ege-Levant etkisinde kalmış ve buralara özgü keramiklerin imitasyonları üretilmiştir.

Kıbrıs Keramiği'nin Önemi ve Yayılması

Kıbrıs'ta çömlekçi çarkının kullanılmaya başlanması, MÖ 16 yüzyılda, yani Kıbrıs, Suriye ve Mısır'da ticaret merkezlerinin kurulduğu dönemdedir.⁴¹² Geç Tunç Çağ'da iyice artan bakır ihracatı, Kıbrıs'ı zenginleştirmiş ve burada zengin kentsel merkezlerin oluşmasına olanak sağlamıştır. Ege'de yeni baskın güç olarak ortaya çıkan

⁴¹¹ Gaziler, "Akdeniz Uygarlıklarındaki ..." s. 188; Steel, "Cyprus during the ...", s. 579; Karageorghis, *Ancient Art From ...*, s. 17; Göransson, "The Swedish Cyprus ...", s. 403.

⁴¹² Hockings, "80. Ceramic Style ...", s. 67.

Miken Yunanistan'ının tipik boyalı kapları Doğu Akdeniz ve Mısır'a geçmiş yüzyılların Minos keramiğinden çok daha büyük miktarlarda ihraç edilmiştir. Sardunya malı çanak çömleğin, Orta Avrupa yapımı tunç silahların ve Baltık kökenli kehribarın Doğu Akdeniz'de akmaya başlaması, bu dönemde ticaret yollarının Akdeniz'in ve Avrupa'nın ortalarına kadar genişlediğini gösterir. Kıbrıs kökenli bakır külçelerin yanı sıra Kıbrıs ve Miken çanak-çömleği de Sardunya ve Sicilya'da önemli miktarlarda görülmeye başlar.⁴¹³ Nunaghe Antigori'de (Sardunya) ortaya çıkarılan bir Kıbrıs küpü parçası iki ada arasındaki alışverişi kanıtlar.⁴¹⁴ İkili arasında ham madde ve öküzgönü külçe alışverişi yanı sıra taş kalıp, demirci masaları, kömür kürekleri, çift ağızlı baltalar, balta, çapa, kazmalar ve üçayaklı, kulplu, kabartmalı simgesel figür ve nesnelere ilişkin çeşitli aletlerin de alışverişi yapılmıştır.

Ugarit'te bölgeler arası mal trafiğinin yoğunluğu arkeolojik bulgular tarafından da desteklenmektedir. Başlıca örnekleri Miken ve Kıbrıs yapımı boyalı kap kaçak olan ithal mallar, Ugarit'te Levant kıyısının başka kentlerinden çok daha fazladır. Limana yakın bir konumda ortaya çıkarılan ve bir depo binası olduğu anlaşılan yapıda istiflenmiş şekilde bulunan çok sayıda amfora, sanki bir gemiye yüklenmeyi beklemektedir. Veyahut da bir gemiden yeni indirilmiş gibidir.⁴¹⁵ (Figür 4)

Girit'in güney kıyısındaki Kommos'ta ortaya çıkarılan Liman kenti de aynı dönemde bu adanın başlıca limanı olarak karşımıza çıkar. Burada bulunan ve Kıbrıs, Mısır, Levant ve Sardunya mallarından oluşan ithal çanak çömlek repertuarı Ege'nin başka yerinde görülmediği kadar bolluk ve çeşitlilik gösterir. MÖ 1600-1400 arasında, Ege'deki başlıca politik güç olan Girit'in Levant, Kıbrıs ve Mısır ile mal ve kültür değiş tokuşunun arttığı görülür.⁴¹⁶

⁴¹³ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 65; Knapp, *The Archaeology of ...*, s. 418; Maguire, *The Cypriote Pottery...*, ss. 26-37.

⁴¹⁴ Fulvia La Schiova, "Orta Akdeniz'de Metal Ticareti", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotka, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 404.

⁴¹⁵ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 72; Knapp, *The Archaeology of ...*, ss. 418-419; Ayrıca bkz. B. M. Gittlen, "The Cultural and Chronological Implications of the Cypro-Palestinian Trade during the Late Bronze Age", *BASOR*, 241, 1981, ss. 49-59; M. Yon, "White Slip Ware in the Northern Levant", *The White Slip Ware of late Bronze Age Cyprus*, (ed.) V. Karageorghis, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften XX, Wien, 2001, ss. 117-125; R.S. Merillees, *The Cypriote Bronze Age Pottery found in Egypt*, *Studies in Mediterranean Archaeology*, Vol. 18, Sweden, 1968, ss. i- xviii, 1-27; Akkermans, *The Archaeology of...*, s. 341, 352.

⁴¹⁶ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 72.

Kral mezarı olmayan Akka⁴¹⁷ ve Sidon⁴¹⁸ mezarlıklarında Mısır ve Kıbrıs'tan gelen ithal keramik, metal ve fildişi buluntular gün ışığına çıkarılmıştır.⁴¹⁹ Ayrıca Miken ve Kıbrıs keramiği Levant bölgesinin tüm Geç Tunç Çağı buluntu yerlerinde ele geçmiştir.⁴²⁰ Yine, Orta Akdeniz'de ele geçen ve Kıbrıs ithali olduğu düşünülen bir keramiğin kökeninin arkeometrik yünden onaylanmasıyla Kıbrıs ve Girit ilişkisi doğrulanmıştır. Böylece Kıbrıs'ın batıya yapılan yolculuklarda ara verilen önemli limanlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.⁴²¹

Uluburun Gemisi'nden Çıkan Çanak Çömlekler

Kıbrıs keramiği bakırdan sonra Geç Tunç Çağı'nın en bilinen ikinci ihraç malıdır. Kıbrıs keramiği Doğu Akdeniz'de Ege Dünyası'nda pek çok yerleşimde bulunmuştur. Uluburun Batığı'ndan çıkarılan Kıbrıs keramiği ticari amaçla nakledilirken ele geçmiş ve tümüyle korunagelmüş yegâne buluntu grubudur. Gemide yaklaşık 140 ince yapılı kap, farklı biçim ve büyüklükteki çanak ve testilerden oluşmaktadır. Söz konusu Kıbrıs keramiğinin tümü iyi arıtılmış kilden, ince cidarlı ve el yapımıdır. Keramiğin bezenmesine açıklama, traşlama, kalıplama ve boyama yoluyla son derece özen gösterilmiştir. Repertuvardaki kapların çoğu günlük kullanıma yöneliktir.⁴²²

Uluburun gemisinde üç küpün içine yerleştirilmiş yaklaşık 140-150 adet Kıbrıs tipi çanak çömlek bulunmaktaydı. Her bir küpte değişik keramik türlerinden bir seri

⁴¹⁷ Bkz. Sara Ben Arieh-G. Edelstein, *Akko: Tombs near the Persian Garden*, Atiqot, Journal of the Israel Department of Antiquities and Museum, 12, Jerusalem, 1977.

⁴¹⁸ Bkz. R. Saidah, *Sidon et la Phénicie Meridionale au Bronze Récent A propos des Tombes de Dakerman*, Institut Français du Proche-Orient, Bibliothèque Archéologique et Historique T. 170, Beirut, 2004.

⁴¹⁹ Genz, "Geç Tunç Çağı'nda...", s. 378.

⁴²⁰ Myken için bkz. A. Leonard, "An Index to the late Bronze Age Aegean Pottery from Syria and Palestine", *Studies in Mediterranean Archaeology CXIV*, Jonsered, 1994; Kıbrıs için bkz. B. M. Gittlen, "The Cultural and ...", ss. 49-59; M. Yon, "White Slip Ware ...", ss. 117-125; Oyman Girginer, "Orta ve Geç...", s. 103; Akkermans, *The Archaeology of ...*, s. 352; Winjgaarden, *Use and Appreciation ...*, s. 17.

⁴²¹ Ferrare Ceruti, M. L. Vagnetti, La Schiova, "Minoici, Micenei e Ciprioti in Sardegna aala luce dele piu recente scoperte", *Studies in Sardinian Archaeology III*, BAR, International Series 387, 1987, ss. 7-37; R.E. Jones, P. M. Day, "Late Bronze Age Aegean and Cypriot Type Pottery on Sardinia, Identification of Imports and Local Imitations by Physican Chemical Analysis", *Sardinian and Aegean Chronology: towards the Resolution of Relative and Absolute Dating in the Mediterranean*, *Studies in Sardinian Archaeology V*, Oxford, 1987, ss. 257-269; R.E. Jones, L. Vagnetti, "Traders and Craftsmen in the central Mediterranean: Archaeological Evidence and Archaeometric Research", *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, (ed.) N. H. Gale, *Studies in Mediterranean Archaeology*, 20, Jonsered, 1991, ss. 127-147

⁴²² Nicolle Hirschfeld, "Uluburun Batığı'nda Ele Geçen Kıbrıs Keramiği", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotka, EgeYayımları, Bochum, 2006, s. 105; Pulak, "Uluburun Shipwreck", s. 868; Bachhuben, "Aegean Interest on ...", s. 347; Bennet-Galaty, "Ancient Greece: ...", s. 94.

mevcuttu. Her keramik türü farklı tür ve kalitedeki Kıbrıs keramik gruplarını yansıtır. Söz konusu keramik Kıbrıs Adası'nın dışında ele geçen ve Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz kıyılarına komşu olan bölgelere ihracatı yapılan Kıbrıs çanak çömleğini temsil etmektedir. Gemide bulunan ve değişik kaplardan çanak çömlek, yükün uzun bir zaman kapsayan birkaç gemi yolculuğu boyunca bir yüklükte biriktirildiğine ve burada saklandığına işaret etmektedir. Kıbrıs kaplarıyla birlikte ele geçen Suriye keramiği Kıbrıs keramiğinin yollandığı yerin Kıbrıs'tan ziyade Doğu Akdeniz'in başka limanları olduğunu ortaya koymaktadır. Ele alınan bu özel Kıbrıs keramiğinin kalite, seçilmiş örnekler ve ambalaj açısından olağan ya da olağan dışı olup olmadığı henüz saptanamamaktadır. Ancak, Uluburun Gemisi'nin söz konusu keramik yükü Geç Tunç Çağı Kıbrıs keramiğinin ne şekilde ihraç edildiği konusunda hali hazırdaki yegâne güvenilir veri kaynağını oluşturmaktadır.⁴²³

Beyaz renk traşlanmış testiler: Uzunluğu 16-19 cm arasında değişen, en geniş çapı da 7cm olan bu küçük testiler, fırında pişirildikten sonra kremi beyaz bir renk aldıkları ve hamur deri sertliğine ulaştığında traşlandığı için bu adı almıştır. Gemiden 41 örneği ele geçen sivri dipli ve şişkin karınlı bu kaplar daha ziyade büyük kaplardan sıvı aktarma işleminde kullanılmış olmalıdırlar.⁴²⁴

Beyaz astarlı "süt kâseleri": Söz konusu yarı küresel kâselerin ağız kısımlarının hemen altında üçgen kulplara bulunmaktadır. Bu kâselerin yüzeyleri krem renkli kalın bir astar ile koyu kahve renkli klasik bir boya ile boyanmıştır. Uluburun gemisinde ele geçen süt kâseleri boyut ve yapım biçimi açısından farklar gösterir. Batıktan toplam 34 adet süt kâsesi çıkarılmıştır. Bunların çoğu KW 4577 ve KW 5743 (Figür 6-7) numaralı örneklere benzemektedir. Söz konusu kâseler standart beyaz astar II mal grubuna girer. Kıbrıs ürünü beyaz astarlı mallar MÖ 14.yüzyıl boyunca tüm Doğu Akdeniz'in kıyı kesimlerine ihraç edilmiştir.⁴²⁵

Batıktan çıkan süt kâselerinin üç tanesi "Beyaz Boya Astarlı Mal-II A" grubundandır. Bu gruba ait kaplar bilhassa Kıbrıs'ın güneyindeki yerleşimlerde

⁴²³ Hirschfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 110; Tonnes Bekker- Nielsen, "Transport in Ancient Cyprus", *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, (ed.) John Lund, Mark L. Lawall, Aarhus University Press, 2013, ss. 12-15.

⁴²⁴ Nicolle Hirschfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 105.

⁴²⁵ Hirschfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 106.

yaygındır.⁴²⁶ Bunun yanı sıra batıkta “Geç Beyaz Boya Astar II” alt grubuna ait olduğu düşünülen iki farklı kap bulunmaktadır.⁴²⁷ Uluburun batığından çıkarılan süt kâselerinin şekil ve boyut açısından çok çeşitli olduğu kesinlikle söylenebilir. Bu kâselerin ağız çapları 13,6 cm ile 20,7 cm arasında, yükseklik ölçüleri de 7,4 cm ile 10,2 cm arasında değişmektedir.⁴²⁸

Halka dipli çanaklar: Kıbrıs’ın Geç Tunç Çağı’ndaki tipik ihraç mallarından biri de halka dipli çanaklardır. 25 tane örneği bulunan Uluburun halka dipli çanakları değişik boyutlardadır ve yüzeyleri koyu renkli ve açıktır.⁴²⁹

Bukkhero Testileri: Batıkta gün ışığına çıkan üç bukkhero testisi birbirine çok benzemektedir. Testilerin maden kaplarından esinlenilerek üretildikleri anlaşılmaktadır.⁴³⁰

Günlük kullanım kapları: Özel kullanıma yönelik ince yapım malların yanı sıra iki keramik grubunun tümüyle günlük kullanım için üretildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu keramik malzeme arasında yağ kandilleri ve duvardaki bir yuvaya yerleştirilerek kullanılan meşalelikler sayılabilir. Bu kaplar yağ kandili ya da tütsü kabı olarak kullanılmıştır. Uluburun Batığı’nda bulunan kandillerin bir grubu ince cidarlı Kıbrıs ürünüdür. Bunların gövdeleri ağza doğru sığlaşır. Sözü edilen Kıbrıs kandillerinden 27 adedi orijinal durumda ele geçmiştir.⁴³¹ (Figür 10)

Ayrıca gemide hangi amaçla kullanıldıkları belli olmayan Kıbrıs kökenli altı yonca ağızlı testi bulunmuştur. (Figür 11) Yine dokuz adet Kıbrıs küpü ortaya çıkarılmıştır. Dokuz Kıbrıs küpünün üçünde 140-150 kadar Kıbrıs tipi keramik kap mevcuttu. Söz konusu kapların en azından bir kısmı sıkı sıkıya istiflenmişti. Kıbrıs küplerinin Doğu Akdeniz kıyıları boyunca birkaç limana nakledildikleri bilinmektedir. Küpler batıda Sardunya ve Sicilya Adalarına dek ulaşmışlardır.⁴³²

⁴²⁶ M. Popham, “White Slip Ware”, The Swedish Cyprus Expedition Vol. I Part IC: The Late Cypriote Bronze Age. Architecture and Pottery by Paul Aström, Lund, 1972, Abb. LXXIX-LXXXVI, s.445-447

⁴²⁷ I. Todd- D. Plides, “The Archeology of White Slip Production”, *The White Slip Ware Of Late Bronze Age Cyprus*, (ed.) V. Karageorghis, Proceedings of an International Conference Organized by the Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia in Honour of Malcolm Wiener, 29-30 October 1998, Nicosia, Wien, ss. 38-40.

⁴²⁸ Hirschfeld, “Uluburun Batığı’nda ...”, s. 106.

⁴²⁹ Hirschfeld, “Uluburun Batığı’nda ...”, s. 106.

⁴³⁰ Hirschfeld, “Uluburun Batığı’nda ...”, s. 106.

⁴³¹ Hirschfeld, “Uluburun Batığı’nda ...”, s. 106-107.

⁴³² Hirschfeld, “Uluburun Batığı’nda ...”, s. 108.

1.3. KIBRIS'IN DİĞER İHRAÇ MALLARI

Kıbrıs MÖ 2. binyılda bakır ve keramiklerin yanı sıra tunç silah ve aletler ile gemi kerestesi de ihraç etmiştir. Fakat bu mallar bakır ve keramikler kadar yaygın olmayıp kaynaklarda öne çıkmamıştır.

Uluburun Batığı'nda tunç yapımında kullanılan bakır ve kalayın yanı sıra tarımda kullanılmak üzere yapılmış olan ve Kıbrıs'tan geldiği düşünülen düzinelerce tunç alet parçası bulunmuştur. Bu alet parçalarının eritilerek yeniden dökümde kullanılmak üzere gemiye yüklendikleri anlaşılmaktadır. Hurda metal parçaları arasında baltalar, eğri keserler, karasaban parçaları, sivri uçlar, kırılmış kancalar, taşçı kalemleri, takı parçaları, bir kürek, bir çapa ve bir orak, olası mızrak uçları, yayvan kap parçaları ve döküm artıkları bulunmuştur.⁴³³

Uluburun Batığı'nda adı geçen tunç aletlerin 27 tanesinin analizleri Oxford'da yapılmıştır. Bunlardan 21 adedinin kurşun izotopu oranları Bolkardağ cevherleri ile tamamen örtüşmektedir ve aynı zamanda Uluburun Batığı'nın gümüş ve bazı kurşun örnekleri ile aynıdır. Bir kefeli terazi ağırlığı, bir mahmuzlu ve bir normal baltadan oluşan üç örnek Lavrion cevherleri ile örtüşmektedir. Son olarak iki mızrak ucu ve bir İtalyan kılıcından oluşan üç silahın kurşun izotop oranları da Kıbrıs Solea bölgesi madenleri ile aynı izotop oranlarına sahiptir.⁴³⁴

Figür 4: Terazi, ağırlık, çanak, 4 kazma, 3 halka çubuk ve levha parçaları⁴³⁵

⁴³³ Bass, "Doğu Akdeniz'de ...", s. 307.

⁴³⁴ Gale-Gale, "Uluburun Batığı Bakır...", s. 131.

⁴³⁵ Uluburun Gemisi, Eser Katoloğu, s. 678.

Figür 5: Gelidonya Burnu Batığı'ndan çıkan hurda metallere bazıları⁴³⁶

Uluburun Batığı'ndan çıkarılan malzemelerden biri de olta takımlarıdır. Geminin menüsüne taze balık ekleyebilmek için güvertede olta ve balık av takımları bulundurulmuştur. Gemiden mantardan yüzdürücü ve olta iğneleri bulunan büyük bir balıkçı ağına ait bir düzine olta iğnesi ve 107 ağ ağırlığı ele geçirilmiştir. Benzer ağ ağırlıkları Kıbrıs'ta Enkomi ve Athienou'da gün ışığına çıkarılmıştır. Bu nedenle bu olta uçlarının ve kancalarının da Kıbrıs'tan geldiği düşünülebilir.⁴³⁷

Figür 6: Olta kancası⁴³⁸

Uluburun Batığı'ndan birkaç düzine ok ucu ele geçmiştir. Söz konusu silahlar iki buluntu noktasında yoğunlaşır. Kötü korunagelmış olmaları ve yüzeylerinde yoğun korozyonun bulunması nedeniyle buluntuların durumlarını belirlemek zordur. Kökünde

⁴³⁶ Bass, "Doğu Akdeniz'de ...", s. 307.

⁴³⁷ *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006. Eser Kataloğu kısmı s. 630.

⁴³⁸ *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006. Eser Kataloğu kısmı , s. 630.

gemide daha fazla ok ucunun bulunduğu da varsayılmaktadır. Daha iyi korunmuş örnekler dar ve uzun görünümlüdür. Hala Sultan Tekke’de gün ışığına çıkarılan bir kum taşı kalıptan bu tür ok uçlarının Kıbrıs’ta döküldükleri anlaşılmaktadır.⁴³⁹

Figür 7: Farklı türde ok uçları⁴⁴⁰

Kıbrıs’tan ham bakırla birlikte metal işletme teknolojisinin de ithal edildiği söylenebilir. Arkeolojik açıdan bu durumu metal işletmeciliğinde kullanılan aletler belgeler: bu konuya örnek olarak tüm Akdeniz bölgesine yayılan demirci maşaları (Harita 1), odun kömürü kürekleri ve ateş küreme araçları (spatulalar) verilebilir. Adı geçen aletler Kıbrıs’tan Levant’a, Ege’den Sardunya Adası’na dek yayılmıştır. Bu dağılım haritası Orta Akdeniz Bölgesi’nin önde gelen Önasya bölgesi kültürleriyle ilişkisini vurgular. Bu ilişkiler çerçevesinde Sardunya Adası’nın Kıbrıs’la bir bağı olduğu açıkça görülmektedir. Mali zenginlik, sınıf düzeni bulunan bir toplum yapısı, özgün tunç işletmeciliği nedeniyle Geç Tunç Çağı’nda Sardunya Nuraghe kültürü Kıbrıs için önemli bir ticaret partneri idi.⁴⁴¹

⁴³⁹Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006. Eser Kataloğu kısmı s. 625.

⁴⁴⁰ Pulak, “Uluburun Batığı”, s. 87.

⁴⁴¹ Matthaus, “Geç Tunç Çağı’nda ...”, s. 344.

Harita 1: Kıbrıs tipi demirci maşalarının dağılım alanı.⁴⁴²

Tunç alet ve silahların yanı sıra gemi kerestesi de Kıbrıs'ın ihraç malları arasında zikredilir. Bununla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılmasa da antik coğrafyacı Strabon'un Kıbrıs'tan ormanlarla kaplı bir ada diye bahsetmesi günümüzdeyse Kıbrıs'ın ancak beşte birlik kısmının ormanlık olması zaman içinde gerçekleşen orman tahribatını kanıtlar niteliktedir. Bu da Kıbrıs'ın kereste ihracatı yaptığı görüşünü kuvvetlendirir.

⁴⁴² Matthaus, "Geç Tunç Çağı'nda ...", s. 344.

SONUÇ

Sonuç olarak Doğu Akdeniz MÖ 2. binyılda dünyada ticaretin özellikle de deniz ticaretinin en yoğun yapıldığı bölge olmuş ve bu konumunu Ortaçağ'ın sonunda okyanus yollarının açıldığı döneme kadar korumuştur. Hitit, Kıbrıs, Eski Mısır, Minos, Miken, Mezopotamya ve Kenan Ülkeleri bir arada incelendiklerinde “Tunç Çağları İmparatorlukları” denilen bu Yakındoğu ülkeleri sözü edilen deniz ticaretinin belirleyici güçleri olmuşlardır.⁴⁴³

Akdeniz'in doğusunda yer alan Kıbrıs adası, tarihçiler ve arkeologlar tarafından Batı ile Doğu arasında kültürel, siyasi ve ticari bir köprü olarak görülmüştür.⁴⁴⁴ Mısır ve Yakındoğu ile Ege Denizi arasındaki deniz yolu üzerinde yer alması sonucunda Yakındoğu'da yer alan politik güçler arasında hâkimiyet mücadelesine neden olması Ada'nın stratejik önemini boyutunu gösterir.⁴⁴⁵ Bakır, demir, krom ve kereste gibi önemli maddelere sahip olması⁴⁴⁶ ve gelişmiş denizciliği Kıbrıs'ın tarihte önemli bir yer edinmesine sebep olmuştur.

Akdenizde hiçbir adanın gelecek garantisi yoktu. Kendi toprak, iklim özellikleri ve doğal kaynaklarıyla yaşamak en büyük problemdi. Hepsi birer açlık bölgesiydi. Kıbrıs Adası'nın dış dünya ile bağlantısı (sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi vb.) ada yaşamındaki bazı risklerin azalmasına yardım etmiştir. Tunç Çağı boyunca bu dış ilişkilerin temelini ticaret, yani doğal kaynaklar belirlemiştir. Kıbrıs'ı özel kılan doğal kaynağı da bakırdı.⁴⁴⁷ Tunç Çağı özellikle de Geç Tunç Çağı, Ada'nın izole, köy merkezli kültürden uluslararası, şehir merkezli karmaşık bir topluma dönüşümünü yansıtır. Artan bakır üretimi ve ticareti, Hala Sultan Tekke, Kition, Morani gibi yeni kurulan liman şehirler ve artan nüfus bambaşka bir Kıbrıs meydana getirmiştir.⁴⁴⁸

Mısır'ın MÖ 2. binyılın ortalarında Doğu Akdeniz'de sağladığı barış ortamı, Kıbrıs'ın gerek ekonomik gerekse kültürel açıdan gelişmesini ve komşu memleketlerle ilişkiler kurmasını kolaylaştırmıştır. MÖ 1400 yıllarında Mikenliler, Giritliler'in yerine

⁴⁴³ Hakkı Fahri Özdemir, “Demir Çağı: Başlangıcı, Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine”, *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 16, S. 1, 2007, s. 505.

⁴⁴⁴ Vermeule-Wolsky, “New Aegean Relations ...”, s. 294.

⁴⁴⁵ Oberhammer, “Kypros”, s.59; krşl. Franz Georg Maier, *Cyperm: Insel am Kreuzweg der Geschichte*, Kohlhammer, Stuttgart, 1964, s. 13 vd.; Solsten, *Cyprus...*, s. 5.

⁴⁴⁶ Bakırdan başka krom, altın, gümüş, amiyant, boya taşı, jips, kireç taşı, kükürt ve manganez gibi metal ve metolaid maddelerin Ada'da bulunduğu tespit edilmiştir. Gürsoy, *Kıbrıs Müşahadeleri*, s. 194 vd. ; T. Tarhan, *Kıbrıs Adasında Tabi ...*, s. 37 vd.

⁴⁴⁷ Knapp, “Bronze Age Mediterranean ...”, ss. 54-55.

⁴⁴⁸ Knapp, “Bronze Age Mediterranean ...”, s. 60; Knapp, vd., “The Prehistory of ...”, s. 426; Randers, “Zypern”, s. 868.

geçmiş ve Doğu Akdeniz ticaretini ele geçirmişlerdir. Doğu Akdeniz’de etkin rol oynayan Mikenliler ile Kilikya ve Ugarit arasındaki ticari ilişkilerde Kıbrıs aracı rol üstlenmiştir. Hititler’in de oldukça kuvvetli olduğu bu dönemde Kıbrıs iki kuvvetli rakibi arasında denge kurmayı başarmıştır. Mısır-Hitit ilişkisi MÖ 1275’de Kadeş Savaşı⁴⁴⁹ ile altüst olsa da, sonraki 50 yıl Doğu Akdeniz ülkeleri için bir altın devir olmuştur. Üç büyük kuvvet, Akha, Hitit ve Mısır arasında denge sağlanmış ve birbirleriyle olan ilişkileri sıklaşmıştır. Bu dönemde kültürel ve ticari alışverişin arttığını, coğrafi olarak bu üç kuvvetli devletin arasında bulunan Kıbrıs’ın da bu durumdan yararlandığını görüyoruz. Nitekim bu döneme ait Enkomi mezarları Alaşia’nın zenginliği hakkında yeterli fikri vermektedir.⁴⁵⁰

Tunç Çağı’nda ticaret ve akın amaçlı uzun mesafe deniz yolculuğunun gelişmesi Ege ve Yakındoğu kültürlerini daha önce hiç olmadığı kadar yakın bir ilişkiye soktu. Tüccarların metal arayışı, Akdeniz’in doğu ucundaki Mezopotamya, Mısır ve Anadolu gibi daha eski uygarlıklar ile batısındaki Minos, Miken gibi yeni uygarlıklar arasındaki ilişkiyi hızlandırdı. Fakat yaklaşık MÖ 1200’lerde Akdeniz’in yerleşik devletleri yıkılmaya ve ticari ortaklık ağı çözülmeye başladı. Mısır’da Yeni Krallık parçalandı, Anadolu’da yabancı istilacılar Hitit İmparatorluğu’nu yıktılar, Mezopotamya siyasi bir karışıklık dönemine girdi ve Ege’nin zengin saray toplumları dağılmaya başladı. Bu çöküşün nedenleri yeterince açık olmasa da, iktidar merkezlerindeki iç çekişmeler, ekonomide doğal kaynakların aşırı kullanılması en olası nedenler olarak gösterilebilir. Bu sorunlar, çok sayıda insan grubunun yaşamak ya da sadece yağmalamak için yeni yerler aramalarına ve yurtlarını terk etmelerine neden oldu. Yakındoğu boyunca dolaşan bu gruplar bölgenin siyasi iktidarına, ekonomik refahına ve uluslar arası ilişkilerine zarar verdi ve hatta onları yıktı. Yaklaşık MÖ 1200’lerde başlayan bu dönem MÖ 1000’e dek iki yüzyıl kadar devam etti ve çoğu Yakındoğu uygarlığının yıkılmasına neden oldu.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ MÖ 2. binyılın en büyük savaşlarından olan Kadeş Savaşı Muwatalli önderliğindeki Hitit ve II. Ramses önderliğindeki Mısır orduları arasında gerçekleşmiştir. Savaşın ardından iki güç arasında Kadeş Barış Antlaşması imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gernot Wilhelm, “Kadeş ve Süper Güçlerin Barış Antlaşması”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 237-242; Gurney, *Hititler*, s. 39; Freeman, *Mısır, Yunan ve ...*, s. 56; Fontanille, *Hititler*, s. 33; Mumford, “Egypt and ...”, ss. 75-76; Antlaşma metnini gösteren tablet: Resim 2.

⁴⁵⁰ Pax Egyptica diye de adlandırılan bu dönem Mısır’ın sağladığı barış ortamında Kıbrıs’ın gelişip zenginleştiği dönemdir. Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, resim 19, s. 107.

⁴⁵¹ Martin, Eski Yunan, ss. 63-64.

Kıbrıs'ın MÖ 2. binyılda siyasi ve ekonomik durumu ile yukarıda adı geçen Yakınoğu ülkeleri arasındaki ilişkileri ağırlıklı olarak Hitit kralına ait vesikalar ve Amarna mektuplarından öğrenmekteyiz. Bunun yanı sıra Ugarit, Babil ve Mari gibi çevre kentlerden çıkan belgelerde bunlara katkı sağlar. Yazılı metinlerin yanı sıra arkeolojik buluntular da Kıbrıs Tunç Çağı hakkında bilgiler veren ana kaynak grubunu oluşturur. Burada iki önemli batıktan söz etmek gereklidir. Birincisi Gelidonya Burnu Batığı diğeri ise Uluburun Batığı'dır. Bu iki batıkta Kıbrıs Geç Tunç Çağı'nı aydınlatan arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Örneğin 1954 yılında tesadüf eseri 26-28 metre derinlikte bulunan ve yapılan analizler sonucu Geç Tunç Çağı'nda MÖ 13. yüzyıla tarihlenen Uluburun batığı dönem deniz ticareti ve Kıbrıs'ın katkılarını yansıtan ipuçlarını içerir.⁴⁵² Batıktan çıkan Kıbrıs keramikleri ve tonlarca bakır hiç şüphesiz Yakınoğu ticaretinde Kıbrıs'ın rolünü kanıtlamaya yeter. Ticaretin diğeri aktörleri Mısır, Anadolu, Suriye-Filistin, Ege Dünya'sında yoğun miktarda Kıbrıs kökenli keramiğin bulunması ve yazılı metinlerde sürekli Kıbrıs bakımından söz edilmesi bunu açıkça kanıtlar.

Özetlemek gerekirse, MÖ 2. binyıl Kıbrıs'ın hem siyasi hem ticari alanda aktif olduğu bir dönemdir. Özellikle Geç Tunç Çağı'nda komşularıyla ilişkileri doruk noktasına ulaşmıştır. Yazılı belgeler ve arkeolojik buluntularda bunu görmek mümkündür. Yazının kullanılmaya başlanması, Ada'nın stratejik konumu ve bakır, demir, kereste vs. maddeler bakımından zengin olması bu durumda oldukça etkili olmuştur.

⁴⁵² Uluburun batığının tarihlendirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Maryanne W. Newton, Sahra Talamo, Cemal Pulak vd., "Uluburun Batığı'nın Tarihlendirilmesi", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 117-118; Monroe, "Sunk Cost at ...", s. 19.

KAYNAKÇA

- AKAR Murat, “Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalakh”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, ss. 85-93.
- AKKERMANS Peter M.M. G. And Glenn M. Shewartz, *The Archaeology of Syria*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- AKKUŞ Akif, *Genel Fiziki Coğrafya*, Nobel Yayınları, Ankara, 1998.
- AKTÜRE Sevgi, *Anadolu’da Broz Çağ Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997.
- ALAGÖZ C. A., *Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 36/1, S. A2, 1971.
- ALASTOS Doros, *Cyprus in History: A survey of 5000 years*, Second Printed, Zeno, Great Britain, London, 1976.
- ALASYA H. Fikret, *Tarihte Kıbrıs*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, Lefkoşe, 1988.
- ALPARSLAN Metin, “Bir İmparatorluğu Ayakta Tutabilmek: Ekonomi ve Ticaret”, *Hititler*, (ed.) Meltem Doğan Alparşlan, Metin Alparşlan, Yapı Kredi Yayınları, 2014, ss. 506-519.
- ALPARSLAN Metin, “Hitit Devleti’nde Ticaret”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.33, 2013, ss. 75-83.
- ALPARSLAN Metin, “Hititlerde Ticaret: Hitit Yazılı Kaynaklarının Bir Yorumu”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 383-387.
- ALTAŞ Seyithan, *Uygarlık Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2011.
- ASTRÖM Paul, “Cyprus and Troy”, *Opuscula Atheniensiæ XIII*, 1980, ss. 23-28.
- ASTRÖM Paul, “Early Connections between Anatolia and Cyprus”, *Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (ed.) Kutlu Emre vd., TTK Basımevi, Ankara, 1989, ss. 15-17.
- ASTRÖM Paul, “The Cypriote Pottery from the Iria Shipwreck”, *The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC*, (ed.) William Phelps, Yannis Lolos and Yannis Vichos, Athens: Hellenic Institute of Marine Archaeology, 1999, ss. 131-138.

- AYYILDIZ Sedef, *Hitit Metinlerinde Alaşiya Ülkesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- BACHHUBER Cristoph, “Aegean Interest on the Uluburun Ship”, *AJA*, Vol. 110, No. 3, 2006, ss. 345-363.
- BAHAR Hasan, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya, 2013.
- BASS George F. “A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kas): 1984 Campaign”, *AJA* 90, 1986, ss. 269-296.
- BASS George F., “Cape Gelidonya Shipwreck”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 797-803.
- BASS George F., “Doğu Akdeniz’de Tunç Çağı Batıkları”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 305-310.
- BEDEVİ Vergi Halil, *Başlangıcından Günümüze Kadar Kıbrıs Tarihi*, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa, 1966.
- BEKKER-NIELSEN Tonnes, “Transport in Ancient Cyprus”, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, (ed.) John Lund, Mark L. Lawall, Aarhus University Press, 2013, ss. 11-20.
- BEN ARİEH Sara-G. Edelstein, *Akko: Tombs near the Persian Garden*, Atiqot, Journal of the Israel Department of Antiquities and Museum, 12, Jerusalem, 1977.
- BENNET John-Michael Galaty, “Ancient Greece: Recent Developments in Aegean Archaeology and Regional Studies”, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 5, No. 1, 1997, ss. 75-120.
- BERKAYA Bahadır, “Türkiye’de Sualtı Arkeolojisi ve Kaçakçılığın Önlenmesi”, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1255/14439.pdf, (12.04.2017), ss. 297-299.
- BIKAI Patricia Maynar, “Cyprus and the Phoenicians”, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 52, No. 4, From Ruins to Riches: CAARI on Cyprus, 1989, ss. 203-209.
- BILLIGMAIER Jon C., “Toward a Decipherment of Cypro-Minoan”, *AJA*, Vol. 80, No. 3, 1976, ss. 295-300.

- BITTEL Kurt, *Die Hethiter*, C.H. Beck Verlag, München, 1976.
- BRANDESTEIN W., “Kyprische Sprache”, *RE*, Suppl VI, 1935, ss. 212-216.
- BUCHHOLZ H. G.-Vassos Karageorghis, *Altägaeis und Altkypros*, Tübingen, Wasmuht, 1971.
- BUNNENS G., *L’expansion phenicienne en Mediterranee*, Brüksel, 1979.
- BUNSON Margaret R., *Encyclopedia of Ancient Egypt*, Revised Edition, Facts on File Library of World History, USA, 2002.
- BURNS Bryan E., “Trade” *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 291-304.
- CATLING Hector W.-A.C. Brown, *Ancient Cyprus*, Ashmoleon Museum, Oxford, 1975.
- CERUTÌ Ferrare, M. L. Vagnetti, La Schiova, “Minoici, Micenei e Ciprioti in Sardegna aala luce dele piu recente scorperte”, *Studies in Sardinian Archaeology III*, (ed.) Miriam S. Barlmuth, BAR (British Archaeological Reports), International Series 387, 1987, ss. 7-37.
- CLARKE Joanne, “Cyprus During the Neolithic Period”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss.183-203.
- COŞKUN A., *Salamis Antik Kenti Roma Hamamı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.
- CTH Catalog of Hittite Texts, Bu çalışmadaki katalog numaraları için güncel katalog numaralarını online sunan <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/> adresinden faydalanılmıştır.
- ÇAPAR Ömer, “Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu”, *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu I*, (I.Demir Çağları Sempozyumu’na Sunulan Bildiriler), İzmir, 1987, ss. 13-34.
- ÇAPAR Ömer, “Phyrgia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri”, *AÜDTCF Dergisi*, XXXI, 1-2, Ankara, 1987, ss. 43-78.
- DARKOT Besim, “Kıbrıs”, *İslam Ansiklopedisi*, 63, 1954.
- DESPLANQUES Sophie, *Antik Mısır*, (çev. İsmail Yerguz), Dost Yayınevi, Ankara, 2006.

- DESTİ Marc, *Anadolu Uygarlıkları*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- DIKAIOS P., “New Light On Prehistoric Cyprus”, *British Institute for the Study of Iraq*, Vol. 7, 1940, ss. 69-83.
- DIKAIOS Porphyrios, *A Guide to the Cyprus Museum*, Third ed., Nicosia, 1961.
- DIKAIOS Porphyrios, *Khirkita: Final Report*, Excavations of Neolithic Settlement in Cyprus 1936-1946, Oxford University Press, London, 1953.
- DİAKOV V.-S. Kovalaev, *İlkçağ Tarihi*, (çev. Özdemir İnce), V Yayınları, Ankara, 1987.
- DOĞAN İncifer Banu, *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- DONBAZ Veysel, “Anatolia as an old Trade Center”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 12/13, 1981.
- ECVET H. N., *Kıbrıs'ta İlk Tunç Çağ*, İÜEF Eski Önasya Dilleri ve Kültür Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1979.
- EDEL E., Der Seevölkerbericht aus dem 8. Jahre Ramses', III, MH II, pl.46, 15-18, Übersetzung und Struktur. In: P. Posener-Krieger (ed.) *Melanges Gamal Eddin Mokhtar*. Kairo, 1985, ss. 223-237.
- EDER Birgitta, “Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 277-285.
- ERAN Y., “Erken Demir Çağında Ege ve Doğu Akdeniz Konut Mimarlığı”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994.
- ERDEM Aylin Ü., *Geç Tunç Çağ'da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2002.
- ERİKSSON K. O., *Red Lustrous Wheel-made Ware*, SIMA 103(Studies in Mediterranean Archaeology), Paul Aströms forlag, Jonsered, 1993.
- ERKANAL Hayat-Sevinç Özgünel, “1993 Limantepe Kazısı”, *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Kazı Sonuçları*

- Toplantısı I*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, ss. 263-279.
- ERZEN Afif, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, *Belleten*, C. 40, S. 157, 1976, ss. 93-115.
- ERZEN Afif, “Kıbrıs Tarihine Bir Bakış”, *Türk TOK. Belleteni*, Kıbrıs Özel Sayısı, 44/323, Ekim-Aralık, 1974.
- ESİN Ufuk, “İlk Üretimciğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa”, C. II, *Kültür Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- EVANS Arthur J., “Mycenaean Cyprus as Illustrated in the British Museum Excavations”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 30, 1900, ss. 199-220.
- FASNACHT Walter, “Kıbrıs’ta Madencilik ve Bakır Üretimi”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 517- 529.
- FERRARA Silvia-Carol Bell, “Tracing Copper in the Cypro-Minoan Script”, *Antiquity Publications*, 2016, ss. 1009-1021.
- FORRER E., “Alasiya”, R1A I (reallaxikon Der Asyriologie, Berlin, 1928- 1938, 1957 vd.), Berlin, 1928, ss. 67-68.
- FRANKEL David, “ Cyprus during the Middle Bronze Age”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 482-497.
- FRANKEL David-Jennifer M. Webb, “Pottery Production and Distribution in Prehistoric Bronze Age Cyprus, an application of pXRF analysis”, *Journal of Archaeological Science*, No:39, 2012, ss. 1380-1387.
- FREEMAN Charles, *Mısır, Yunan ve Roma*, (çev. Suat Kemal Angı), Dost Yayınevi, Ankara, 2003.
- FRIEDEL Egon, *Mısır ve Antik Yakındoğu’nun Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- GALE Noel H., “Metallurgy in the Chalcolithic Period”, *BASOR*, No. 282/283, 1991, ss. 37-61.
- GALE Noel H.-Zophia A. Stos Gale, “Uluburun Batığı Bakır Külçeleri’nin Kaynak Analizi ve Geç Bronz Çağı’nda Akdeniz’de Metal Ticareti”,

- Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Bochum, 2006, ss. 119-134.
- GALE Noel, “Copper Oxhide Ingots and Their Relations to the Bronze Age Metals Trade”, *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, (ed.) Noel Gale, Studies in Mediterranean Archaeology, Volume 90, Göteborg, 1991, ss. 197-239.
- GALE Noel, “Metal Sources for Early Bronze Age Troy and the Aegean”, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age*, Ankara Üniversitesi Research Center for Maritime Archaeology, (ed.) Hayat Erkanal, Harald Hauptmann, Vasıf Şahoğlu, Rıza Tuncel, Ankara, 2008, ss. 203-222.
- GAREN Yuval, Shloma Bunimovitz, Israel Finkelstein, Nadou Na’Aman, “The Location of Alashiya: New Evidence from Petrographic Investigation of Alashiyan Tablets from El- Amarna and Ugarit”, *AJA*, Vol. 107, No. 2, 2003, ss. 233-255.
- GAZİLER P., *Akdeniz Uygarlıklarındaki Kayık ve Yelkenli Gemilerin Plastik Açısından Değerlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek LisansSanat Eseri Çalışması Raporu), Ankara, 2003.
- GENZ Hermann “Geç Tunç Çağı’nda Levant Bölgesinde Zanaat ve Ticaret”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 375-382.
- GITTLEN B. M., “The Cultural and Chronological Implications of the Cypro-Palestinian Trade during the Late Bronz Age”, *BASOR*, 241, 1981, ss. 49-59.
- GIUMLIA MAIR Alessandra, “Geç Tunç Çağı’nda İtalya’da Hammadde Üretimi ve Ticaret”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 417-433.
- GİRGİNER K. S., “Kizzuwatna Ülkesindeki Önemli Olaylara Kısa Bir Bakış”, *Kizzuwatnalı (Adana) Kraliçe Puduhepa Anısına Denemeler*, Adana, 2001, ss. 9-18.

- GJERSTAD Einar, *Ages and Days in Cyprus*, Studies in Mediterranean Archaeology, der. Paul Aström, Goteburg, 1980.
- GJERSTAD Einar, John Lindros, Erik Sjökvist and Alfred Westholm, *Swedish Cyprus Expedition: finds and results of the excavation in Cyprus in 1927-1931*, vol. I, Stockholm, 1934.
- GÖKTEN Ergun-C. Özgünel, “Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi” *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu TURQUA V*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2-5 Haziran, İstanbul, 2005, ss. 90-99.
- GÖRANSSON Kristian, “The Swedish Cyprus Expedition, The Cyprus Collections in Stockholm and the Swedish Excavations after the SCE”, *Cahiers du Centre d’Etudes Chypriotes*, Volume 42, 2012, ss. 399-421.
- GÖZLÜ Ahmet, “Kibro-Minoan Yazısı ve Kıbrıs’ın Tarihi Çağlara Girişi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 2012, ss. 323-332.
- GÖZLÜ Ahmet, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011.
- GURNEY Oliver Robert, *Hititler*, (çev. Pınar Arpaçay), Dost Kitabevi, Ankara, 2001.
- GÜRSOY Cengiz, *Kıbrıs Müşahedeleri*, D.T.C.F.D., C XX, S. 3-4, 1962.
- GÜRSOY Cevat Rüştü, “Kıbrıs”, *İ.A.*, C. 25, 2002, ss. 370-371.
- GÜTERBOCK H. G., “The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered” *JNES* 26/2, 1967, s.76-78.
- GZELLA Holger, “Peoples and Languages of the Levant during The Bronze and Iron Ages”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 24-34.
- HAGENBUCHNER Albertine, *Die Korrespondenz der Hethiter*, Universitätsverlag Winter Heidelberg, 1989.
- HELLBING Lennart, *Alasia Problems*, SIMA, Göteborg, 1979.
- HELM P., ‘Greeks’ in the Neo-Assyrian Levant and ‘Assyria’ in Early Greek Writers, Univ. Of Pennsylvania, (Unpublished Master Thesis), 1980.
- HERSCHER Ellen, “Archaeology in Cyprus”, *AJA*, Vol. 99, No. 2, April, 1995, ss. 262-294.
- HEUSCHKEL Hermann, G. Heuschkel, K. Mucbe, *ABC Keramik*, Leipzig, 1990.

- HIRSCHFELD Nicolle, "Cypro-Minoan", *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 373-384.
- HIRSCHFELD Nicolle, "Uluburun Batığı'nda Ele Geçen Kıbrıs Keramiği", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 105-110.
- HOCKINGS Paul, "80. Ceramic Style in Prehistoric Cyprus", *Man*, Vol. 63, 1963, ss. 65-68.
- HOLMES L., "The Location of Alashiya", *JAOS*, 1971, ss. 426-429.
- HOMEROS, *İlyada*, (çev. A. Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 2004.
- HOMEROS, *Odysseia*, (çev. A. Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 2013.
- HORNUNG Erik, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.
- HÖCKMAN Olaf, "MÖ 2. Binde Doğu Akdeniz'de Gemi Yolculuğu", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 311-326.
- HUOT J. L., J.P. Thalman, D. Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, (çev. A.B. Girgin), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- IDERMAN E., *Salamis Antik Kenti ve Çevresinin Uzaklar Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Tarihsel ve Güncel Arazi Kullanımları Yönünden İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2006.
- JONES R. E., L. Vagnetti, "Traders and Craftsmen in the central Mediterranean: Archaeological Evidence and Archaeometric Research", *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, (ed.) N. H. Gale, Studies in Mediterranean Archaeology, 20, Jonsered, 1991, ss. 127-147.
- JONES R. E., P. M. Day, "Late Bronze Age Aegean and Cypriot Type Pottery on Sardinia, Identification of Imports and Local Imitations by Physican Chemical Analysis", *Sardinian and Aegean Chronology: towards the Resolution of Relative and Absolute Dating in the Mediterranean*, Studies in Sardinian Archaeology V. Oxford, 1987, ss. 257-269.

- KARAGEORGHIS Vassos, “Chronique des fouilles et decouvertes archeologiques a Chypre en 1961”, *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)* 86, 1962, ss. 327-414.
- KARAGEORGHIS Vassos, “The Mycenaean Origins of the Cypriote Cultur”, *XXI.Congr. Int. d. Scien. Hist.*, Rapp.IV, Wien, 1965.
- KARAGEORGHIS Vassos, *Cyprus From The Stone Age to Romans*, London, 1982.
- KARAGEORGHIS Vassos, *Cyprus*, *Archaeologia Mundi*, 1968.
- KARAGEORGHIS Vassos, *Ten Years of Archeology in Cyprus, 1953-1962*, *Archeologischer Anzeiger*, Berlin, 1963.
- KARAGEORGHIS Vassos, *Treasures in the Cyprus*, Museum, Picture Book 1, By the Department of Antiquities, Cyprus, 1962.
- KARAGEORGHIS Vassos-Vasiliki Kassianidou, “Metal Working and Recycling in Late Bronze Age Cyprus- The Evidence from Kition”, *Oxford Journal of Archaeology*, No. 18(2), 1999, ss. 171-188.
- KARAGEORGHIS Vassos, “Ancient Art from Cyprus”, *The Cesnola Collection in the Metropolitan Museum of Art*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2000.
- KARDULIAS P. Nick, Richard W. Yerkes, “Defining the Cypriot Aceramic Neolithic: The Lithic Evidence”, *Maney Publishing*, Vol. 23, NO. 2, 1998, ss. 124-138.
- KASSIANIDOU Vasikili, “Recording Cyprus’s Mining History Through Archaeological Survey”, *British Schools at Athens Studies*, Vol. 11, 2004, ss. 95-104.
- KINAL Füzuzan, “Amarna Çağında Mısırın Önasya Münasebetleri”, *DTCF Dergisi*, C. 2, S. 1, Ankara, 1943, ss. 99-106.
- KINAL Füzuzan, “İlkçağlarda Kıbrıs”, *Belleten* 28/ 111, 1964, ss. 383-417.
- KINAL Füzuzan, *Eski Mezopotamya Tarihi*, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1983.
- KINAL Füzuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1991.
- KISAKÜREK Evin Esmen-Arda Kısakürek, *Devletler, Anadolu Merkezli Dünya Tarihi*, 2. Kitap.

- KİTAB-I MUKADDES: Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1958.
- KLENGEL Horst, “Anatolia (Hitites) and the Levant”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 90-97.
- KLENGEL Horst, “Basra Körfezi’nden Akdeniz’e: Eski Yakın Doğu’da Ticaret”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 369-374.
- KLENGEL Horst, “Handel und Tausch im Alten Orient”, *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze und Früheisenzeitlichen südosteuropa*, (ed.) Bernhard Hansel, München, 1995.
- KLENGEL Horst, *Geschichte des Hethitischen Reiches*, Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung Band 34, (Leiden, Boston, Köln), 1999.
- KLENGEL Horst, *Hattuschili und Ramses: Hethiter und Ägypter*, Zabern, 2002.
- KLENGEL Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, (çev. Nesrin Oral), Telos Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- KLOCK FONTANİLLE Isabelle, *Hititler*, (çev. Nuriye Yiğitler), Dost Yayınevi, Ankara, 2005.
- KNAPP A. Bernard, “Alasiya and Hatti”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 32, No. 1, 1980, ss. 43-47.
- KNAPP A. Bernard, “Bronze Age Mediterranean Island Cultures and the Ancient Near East”, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 55, No. 2, 1992, ss. 52-72.
- KNAPP A. Bernard, Jan Bauzaek, David Frankel v. dğr., “Production, Location and Integration in Bronze Age Cyprus (and Comments and Reply)”, *Current Anthropology*, Vol. 31, No. 2, 1990, ss. 147-176.
- KNAPP A. Bernard, Steve O. Held and Sturt W. Manning , “The Prehistory of Cyprus: Problems and Prospects”, *Journal of World Prehistory*, Vol. 8, No. 4, 1994, ss. 377-453.
- KNAPP A. Bernard, *The Archaeology of Cyprus: From Earliest Prehistory through the Bronze Age*, Cambridge University Press, USA, 2013.
- KNUDTZON J. A., Weber O., Ebeling E., *Die el-Amarna Tafeln mit Einleitung und Erläuterungen*, vol 1-2, VAB 2. Leipzig, 1915.

- KOŞAY H. Z., *Alaca Höyük, 1940-48*, TTK, Ankara, 1966.
- KOŞAY H. Z., *Alacahöyük Kazısı, 1937-39*, TTK, Ankara, 1951.
- KOZAL Ekin, *The Kypro-Anatolian Connections in the Late Bronze Age*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999.
- KOZAL Ekin-Mirko Novak, “Sirkeli Höyük”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.33, 2013, ss.102-107.
- KÖROĞLU Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- KRETSCHMER Paul, *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*, Göttingen, 1896.
- KUHRT Amelie, *Eski Çağ'da Yakınoğu (MÖ 3000-330)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- KULAKOĞLU Fikri, “Tunç Çağları: Orta ve Geç Tunç Çağlar”, *Eski Anadolu Uygarlıkları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009.
- KURUÇAYIRLI Emre, “MÖ 2. Binde Ticaretin İşleyişi”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, ss. 58-73.
- LA SCHIOVA Fulvia, “Orta Akdeniz’de Metal Ticareti”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 401-417.
- LATACZ Joachim ve Frank Starke, “M. Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi’nin Politik Coğrafyası”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 189-194.
- LEGAKIS A.-Z. Kypriotakis, “A Biogeographical Analysis of the Island of Crete, Greece”, *Journal of Biogeography*, Vol. 21, No. 4, 1994, ss. 441-445.
- LEGRAND PİNEAU Alexandra, “Bridging the Gap: Bone Tools as Markers of Continuity between Aceramic (Khirokitia Culture) and Ceramic Neolithic (Sotira Culture) in Cyprus (7th-5th Millenia cal-BC)”, *Palorient*, Vol. 35, No. 2, 2009, ss.113-123.

- LEHMANN A., “Deniz Kavimleri’nin Ortaya Çıkması MÖ 14-12./11. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi’ndeki İstilacı Güçler”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 285-291.
- LEONARD A., “An Index to the late Bronze Age Aegean Pottery form Syria an Palestine”, *Studies in Mediterranean Archaeology CXIV*, Jonsered, 1994.
- LEONARD Hense, *Helen-Latin Eski Çağ Bilgisi*, (çev. Suad Y. Baydur), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1948.
- LEVİ Peter, *Eski Yunan*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, C. 3, (çev. Neşe Erdilek), İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.
- LISSNER Ivar, *Uygarlık Tarihi*, (çev. Adli Moran), 5. Baskı, Nokta Kitap, İstanbul, 2008.
- LUND John, Mark L. Lawall, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, Aarhus University Press, 2013.
- MACQUEEN J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev. Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2013.
- MAGIURE Louise C, *The Cypriot Pottery and Its Circulation in the Levant*, Tell el-Dab’a, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna, 2009.
- MAIER Franz Georg, *Cypern: Insel am Kreuzweg der Geschichte*, Kohlhammer, Stuttgart, 1964.
- MANGALOĞLU VOTRUBA Sıla, “Ege Bölgesinde Ticaret”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, ss. 95-101.
- MARTIN Thomas R., *Eski Yunan: Tarih Öncesinden Helenistik Çağ’a*, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları, Ankara, 2012
- MASTER Daniel M., Penelope A. Mountjoy, Hans Mommsen, “Imported Cypriot Pottery in Twelfth Century BC Ashkelon”, *BASOR*, No. 373, 2015, ss. 235-243.
- MATTHÄUS H., “Geç Tunç Çağı’nda Akdeniz’de Kùltürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 335-368.

- MELLAART James, *The Archaeology of Ancient Turkey*, The Bodley Head, London, 1978.
- MELLINK Machteld, "Anatolian Contacts with Chalcolithic Cyprus", *BASOR*, No. 282/283, Symposium: Chalcolithic Cyprus (May- Aug. 1991), ss. 167-175.
- MEMİŞ Ekrem, "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. X, 1995, ss. 41-54.
- MEMİŞ Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2012.
- MEMİŞ Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012.
- MERILLEES Robert S., *The Cypriote Bronz Age Pottery found in Egypt*, Studies in Mediterranean Archaeology, Vol. 18, Sweden, 1968, ss. i-xviii, 1-217.
- MERILLEES Robert S., "Some Cypriote White Slip Pottery From The Aegean", *The White Slip Ware of Late Bronze Age Cyprus*, Wien, 2001, ss. 89-100.
- MERRILLEES Robert S., "The Relative and Absolute Chronology of the Cypriote White Painted Pendant Line Style", *BASOR*, No. 326, 2002, ss. 1-9.
- MIEROOP Marc Van de, *A History of Ancient Near East ca. 3000-323 BC*, Blackwell Publishing, Second Edition, 2004.
- MIGLUS Peter A., "MÖ 2. Binyılda Asur ve Akdeniz'e Açılan Yol", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 243-250.
- MONROE Christopher M., "Sunk Cost at Late Bronze Age Uluburun", *BASOR*, No. 357, 2010, ss. 19-33.
- MONROE Christopher M., "Sunk Cost at Late Bronze Age Uluburun", *BASOR*, The American Schools of Oriental Research, No:357, 2010, ss. 19-33.
- MORAN William L., *Les Lettres d'El-Amarna*, Literatüres Anciennes du Proche-Orient, 13. Paris, 1987.
- MORRIS Desmond, *The Art of Ancient Cyprus*, First Published, Great Britain, Phaidon Limited, 1985.
- MUHLY J. D., "The Copper Ox-hide Ingots and the Bronze Age Metals Trade", *British Institute for the Study of Iraq*, Vol. 39, No. 1, 1977, ss. 73-82.

- MUHLY J., “End of the Bronze Age”, *Ebla to Damascus: Art and Archaeology of Ancient Syria*, (ed.) H. Weiss, Washington, DC, 1985, ss. 261-270.
- MUHLY J., “Geç Tunç Çağı Ege Dünyası’nda Bakır ve Tunç”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 505-517.
- MUMFORD Gregory D., “Egypt and The Levant”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 69- 89.
- NEWTON Maryanne W., Sahra Talamo, Cemal Pulak vd., “Uluburun Batığı’nın Tarihlendirilmesi”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss.117-118.
- NISSEN Hans J., *Anahatlarıyla Mezopotamya*, (çev. Zühre İlkelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.
- OATES Joan, *Babil*, (çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004
- OBERHUMMER E., “Kypros”, *RE XII*, I. sp., 1924, ss. 59-118.
- OTTEN Heinrich, “Neue Qullen zum Ausklang des Hethitischen Reiches”, *MDOG*, Berlin, No. 94, 1963, ss. 1-23.
- OYMAN GİRĞİNER Özlem, “Orta ve Geç Tunç Çağlarında Çukurova ve Batı Anadolu’ya Genel Bir Bakış”, *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S. 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, ss. 103-126.
- ÖKSE Ayşe Tuba, *Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri (Keramik Terminologie der vorderasiatischen Archäologie)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Başvuru ve El Kitapları Dizisi 1, İstanbul, 1993.
- ÖNCAN, Hüdaverdi vd., *Kıbrıs Tarihi*, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1995.
- ÖZATENÇ İsmail Ertunç, *Kıbrıs Coğrafyası*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, (t.y.)
- ÖZCAN Ali, “II. Suppiluliuma’nın Dini Faaliyetleri Hakkında Notlar”, *Ahmet Ünal Armağanı*, (ed.) Sedat Erkut- Özlem Sir Gavaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 389-404.

- ÖZDAŞ Harun vd., “2010 Yılı Gelidonya Batığı Kazısı”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, ss. 115-126.
- ÖZDEMİR Hakkı Fahri, “Demir Çağı: Başlangıcı, Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, ss. 501-518.
- ÖZGÜÇ Tahsin, *Kültepe Kazısı 1948*, TTK, Ankara, 1950.
- ÖZGÜNEL C., “Batı Anadolu ve İçerilerindeki Miken Etkinlikleri”, *Belleten*, XLVII/187, 1983, ss. 697-743.
- ÖZKAN Süleyman, “Hitit İmparatorluğunun yıkılmasında Küçük Krallıkların Rolü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XIII*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1998, ss. 71-81.
- ÖZTEPE Erhan, “Karpaz Yarımadası Arkeolojik Yerleşimleri”, *Anadolu*, S. 33, 2007, ss.143-164.
- ÖZYAR Aşlı-Elif Ünlü, “Tarsus Gözlükule”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Tüpraş Yayınları, S. 33, 2013, ss. 108-112.
- PAMPAL Süleyman, *Genel ve Uygulamalı Jeoloji*, Devletkitapları Yayınevi, Ankara, 1987.
- PEKER Hasan, “Hitit Devleti’nin Uluslar arası ilişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi”, *Hititler*, (ed.) Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, 2014, ss. 64-83.
- PEKER Hasan, “Karkamış Krallığı”, *Arkeo Atlas*, S. 4, 2005, ss. 36-43.
- PELTENBURG Edgar, “Cyprus During Chalcolithic Period”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 252-269.
- PETRIE William Matthew Flinders, *Tell El-Amarna*, Methuen and co publishin, London, 1894.
- PHILLIPS Jacke, “Egypt”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, , (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New york, 2010, ss. 820-831.

- POPHAM M., “White Slip Ware”, *The Swedish Cyprus Expedition Vol. IV Part IC: The Late Cypriote Bronze Age. Architecture and Pottery* by Paul Aström, Lund, 1972, ss. 431-471.
- PRICE N. P. Stanley, “Colonization and Continuity in the Early Prehistory of Cyprus”, *World Archaeology*, Vol. 9, No. 1, Island Archaeology, 1977, ss. 27-41.
- PRITCHARD James B., *Ancient Near Eastern Texts, Relating to the Old Testament*, Third Edition with Supplement, Princeton University Press, 1969.
- PULAK Cemal vd., “Uluburun Batığı'nın Tarihlendirilmesi”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 117-119.
- PULAK Cemal, “The Copper and Tin Ingots from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun”, *Anatolian Metal I*, (ed.) Ünsal Yalçın, Beiheft 13, Bochum, 2000, ss. 137-157.
- PULAK Cemal, “Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası”, *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, ss. 219-238.
- PULAK Cemal, “Uluburun Batığı”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 57-104.
- PULAK Cemal, “Uluburun Shipwreck”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 862-876.
- PURCELL H.D., *Cyprus*, 2.baskı, New York; Frederick A. Praeger, 1969.
- RANDERS Cristoph Briese, “Zypern”, *Der Neue Pauly, Enzyklopedie der Antike, Altertum Band 12/2 Ven-Z*, Stuttgart, 2003, ss. 863-870.
- REHREN Thila, Edgar B. Pusch, “Late Bronze Age Glass Production at Qantir-Piramesses, Egypt”, *Research Articles*, Vol. 308, 2005, ss. 1756-1758.

- RENFREW Colin, “Alternative Models for Exchange and Spatial Distribution”, *Exchange System in Prehistory*, (ed.) T.K. Earle ve J. E. Ericson, Academic Press, New York, 1977, ss. 71-90.
- ROAF Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9, (çev. Zülâl Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- ROBBERTSON Ian, *Cyprus*, Second Edition, Published by A&C Black Limited, London, 1987.
- SAİDAH R., *Sidon et la Phenicie Meridionale au Bronze Recent A propos des Tombes de Dakerman*, Institut Francais du Proche-Orient, Bibliotheque Archeologique et Historique T. 170, Beirut, 2004.
- SANDARS Nancy K., *The Sea Peoples: The Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 BC*, Thames and Hudson, London, 1985.
- SCHACHERMEYR F., “Zum altesten Nomen von Kypros”, *Klio*, XVII, 1921, ss. 230-239.
- SCHACHERMEYR F., *Actes d. XII. Congres Intenational de Science Historiques*, Wien, 1965.
- SCHACHNER Andreas, “ Hattuša, Hitit İmparatorluğu’nun Başkenti”, *Hititler*, (ed.) Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, 2014, ss. 150-177.
- SCHAEFFER C. F. A., *Enkomi-Alasia nouvelles missions en Chypre 1946-1950*, avec des contributions de M. H. J. Plenderlecht and O. Masson, Vol I. Paris, 1952.
- SCHROEDER Otto, *Die Tontafeln von el-Amarna in Akkadischer Sprache*, Vol 1-2, J. C. Hinrich, 1915.
- SCHWERTHEIM Elmar, *Antikçağ’da Anadolu*, (çev. Nuran Batu), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- SELÇUKİ Ayşegül, “Uluburunda 3400 Yıllık Ticaret Gemisi”, *A& G Bülten Araştırma Ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü*, Ocak, 2012, ss. 28-30.
- SERTER Vehbi Zeki, *Kıbrıs Tarihi*, Özel Baskı, Lefkoşa, 1975.
- SEVER Erol, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

- SEVİĞ Erman, *Eskiçağ'da Anadolu Ekonomisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009.
- SEVİNÇ Fatma, “Hititlerin Anadolu’da kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, 2008, ss. 11-32.
- SHERRAT Susan, “Circulation of metals and the end of the Bronze Age in the Mediterranean”, *Metals Makes the World Go Round: the Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*, (ed.) C.F.E. Pare, Oxford, 2000, ss. 82-98.
- SHORTLAND A. J.-K. Eremin, “The Analysis of Second Millennium Glass from Egypt and Mesopotamia. Part 1: New wds analyses”, *Archaeometry* 48, 2006, ss. 581-603.
- SİPAHİ Tunç, “Hititler”, *Eski Anadolu Uygarlıkları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009.
- SİR GAVAZ Özlem, “Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Suppiluliuma Döneminde Anadolu”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S.1, Aralık 2008, ss. 21-39.
- SİR GAVAZ Özlem, “Hitit Metinlerinde Arinna’nın Güneş Tanrıçası”, *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2010, ss. 91-105.
- SİR GAVAZ Özlem, “Hitit Öncesi Anadolu’nun Siyasi Durumuna Genel Bir Bakış”, *Çorum Kültür Sanat*, Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, S. 15, 2014, ss. 38-46.
- SİR GAVAZ Özlem, “MÖ 14. yy Hitit Vasali Ugarit, Mısır ve Doğu Akdeniz”, *Arkeoloji ve Sanat*, S. 140, İstanbul, 2012, ss. 25-34.
- SİR GAVAZ Özlem, “Hitit İmparatorluğu’nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası”, *İCANAS 38 Uluslar arası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, 2007, ss. 2817-2839.
- SJÖGVIST E., *Problems of the Late Cypriote Bronze Age*, Swedish Cyprus Expedition, Stockholm, 1940.
- SOLSTEN Eric, *Cyprus, a Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, 4th edition, Washington, 1993.

- SORENSEN Anette Hojen, “The Cypriot Connection: Aspects of Cretan Contacts with Cyprus the MB-LB I Periods”, <http://www.shc.ed.ac.uk/archaeology/publications/poca2006/documents/11-HojenSorensen.pdf>(erişim tarihi: 20.11.2010), 2006, ss. 154-172.
- STARKE F., “Milattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia”, *Düş ve Gerçek Troia*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2001, ss. 35-43.
- STEEL Louise, “Cyprus During the Late Bronze Age”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford University Press, Oxford, 2014, ss. 577-592.
- STEEL Louise, “Cyprus”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford, 2010, ss. 804-819
- STEEL Louise, *Cyprus Before History*, First Published, Duckworth-Publisher, Great Britain, London, 2004.
- STRABON, *Geographika (Kitap: XII, XIII- XIV)*,(çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012
- SURIANO Matthew, “Historical Geography of the Ancient Levant”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford University Press, Oxford, 2014, ss. 9-24.
- SWINY Stuart, “Of Cows, Copper, Corners and Cult: The Emergence of the Cypriote Bronze Age”, *Near Eastern Archaeology*, No. 71/1-2, 2008, ss. 41-51.
- SZNYCER M., “Les Pheniciens a la conquete de la Mediterranee”, *Dossiers histoire et archeologie*, 132/Kasım, 1988, ss. 8-13.
- ŞEVKETOĞLU Müge, “MÖ 8. Binde Anadolu Ve Kıbrıs İlişkileri: Akanthou*/Tatlısu Kurtarma Kazısı”, *Anadolu*, S. 30, 2006, ss. 111-118.
- ŞEVKETOĞLU Müge, *Archaeological Field Survey of the Neolithic and Chalcolithic Settlement Sites in Kyrenia District, North Cyprus*, British Archaeological Reports, 2000.
- TARHAN T., *Kıbrıs Adasında Tabî - Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Bakımından Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Yayınları, No-131, 1971.
- TAŞ İlknur, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya: Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

- TATTON BROWN Veronica, *Ancient Cyprus*, British Museum Series, Harvard University Press, 1988.
- TEKİN Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- THOMSON George, *Tarihöncesi Ege*, (çev. Celal Üster), Payel Yayınevi, İstanbul, 1985.
- TISCHLER J.-G. F. Del Monte, “Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte”, *RGTC(Repertoire Geographic Des Textes Cuneiforms)*, C. 6, 1978.
- TOMKINS Peter and Ilse Schoep, “Crete” *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 66-82.
- TOOD I. A., “Early Connections of Cyprus With Anatolia”, *The White Slip Ware of Late Bronze Age Cyprus*, (ed.) V. Karageorghis-J. Karageorghis, Wien, 2001, ss. 203-213.
- TOOD I.-D. Piliades, “The Archeology of White Slip Production”, *The White Slip Ware Of Late Bronze Age Cyprus*, (ed.) V. Karageorghis, Proceedings of an International Conference Organized by the Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia in Honour of Malcolm Wiener, 29-30 October 1998, Nicosia, Wien, ss. 27-44.
- Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006.
- ÜNAL A, *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul, 2002.
- VERMEULE Emily-Florence Wolsky, “New Aegean Relations with Cyprus: The Minoan and Mycenaean Pottery from Toumba tou Skourou, Morphou”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 122, No: 5, 1978, ss. 294-317.
- WACHSMANN Shelley, “Is Cyprus Ancient Alashiya? New Evidence from an Egyptian Tablet”, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 49, No. 1, 1986, ss. 37-40.

- WEBB Jennifer M. and David Frankel, “Characterizing the Philia Facies: Material Cultur, Chronology and the Origin of the Bronze Age in Cyprus”, *AJA*, Vol. 103, No. 1, 1999, ss. 3-43.
- WEBB Jennifer M., “Cyprus during the Early Bronze Age”, *The Oxford Handbook of Archaeology of the Levant*, (ed.) Margreet L. Steiner and Ann. E. Killebrew, Oxford, 2014, ss. 352-367.
- WEBB Jennifer M., David Frankel, Zofia Anna Stos, Noel Gale, “Early Bronze Age Metal Trade in the Eastern Mediterranean, New Compositional and Lead Isotope Evidence from Cyprus”, *Oxford Journal of Archaeology*, No. 25(3), 2006, ss. 261-288.
- WHEELER Tamara Stech, Robert Maddin, James D. Muhly, “Ingots and the Bronze Age Copper Trade in the Mediterranean: a progress report”, *Expedition*, Summer 1975, ss. 31-39.
- WIJNGAARDEN Gert Jan van, *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in Levant, Cyprus and Italy (ca. 1600-1200 BC)*, Amsterdam University Press, 2002.
- WILHELM Gernot, “Kadeş ve Süper Güçlerin Barış Antlaşması”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Bochum, 2006, ss. 237-242.
- WILKINSON Toby, *Eski Mısır*, Say Yayınları, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara, 2013.
- WILSON J. A., “The War Against the Peoples Against the Peoples of the Sea”, , *Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament*, (ed.) James. B. Pritchard, 3rd ed. with Supplement. Princeton. Princeton University Press, 1969, ss. 262-263.
- YAĞCI R., “MÖ III. II. Binde Kilikia’da Ticaret”, *OLBA II (Özel Sayı I. Cilt)*, Mersin, 1999, ss. 17-26.
- YAKAR J., “Batı Anadolu’daki Hitit Yayılımı”, *Anatolian Studies (AS)*, XXVI, 1976, ss. 117-128.
- YALÇIN H. Gönül-Aynur Özfırat, “Anadolu ve Önasya’da Çanak Çömleğin Gelişimi”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce DünyaTicareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss.543-558.

- YALÇIN Ünsal, “Genç Tunç Çağında Küreselleşme”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, 2013, ss. 44-57.
- YALÇIN Ünsal, “Tarih Yazan Gemi: Uluburun”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, ss. 21-28.
- YASUR LANDU Assaf, “Levant”, *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean*, , (ed.) Eric H. Cline, Oxford University Press, New York, 2010, ss. 832-848.
- YENER K. Aslıhan -Murat Akar, “Alalakh Antik Kenti 2010 Yılı Çalışmaları”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2012, ss. 1-14.
- YON Marguerite, “White Slip Ware in the Northern Levant”, *The White Slip Ware of late Bronze Age Cyprus*, (ed.) V. Karageorghis, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften XX, Wien, 2001, ss. 117-125.
- YON Marguerite, *City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Eisenbrouns, 2006.
- YORGANCIOĞLU Günay, *Kıbrıs Coğrafyası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.
- ZACCAGNINI C., “Aspects of Copper Trade in the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age”, *Traffici Micenai nel Mediterraneo: Problemi Storici e Documentazione archeologica*, (ed.) M. Marazzi, S. Tusa, L. Vagnetti, , Toronto, 1986, ss. 413-424.
- <http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote.html> (16.02.2017)

EKLER HARİTALAR

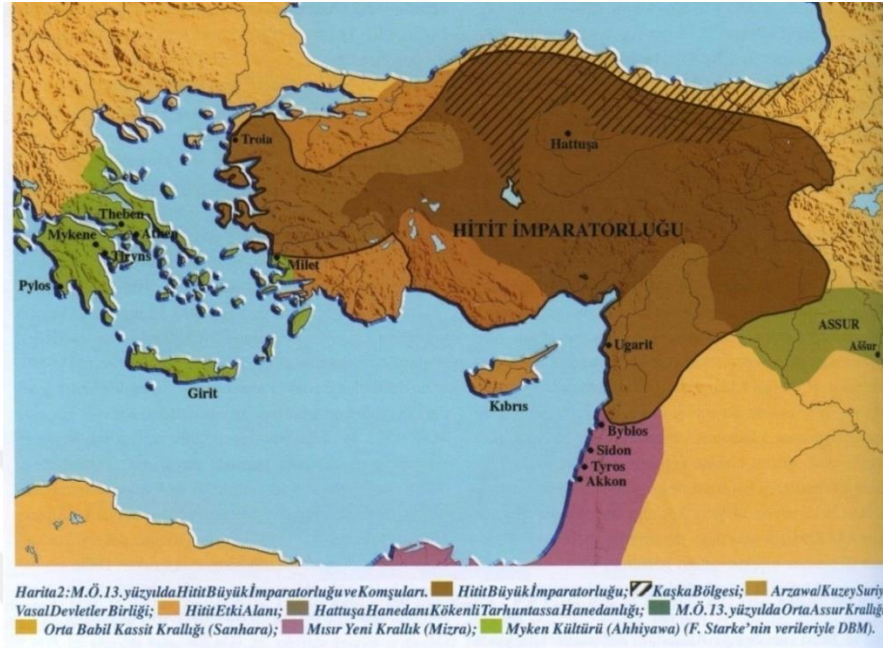
Harita 2: MÖ 2. Binde Anadolu⁴⁵³

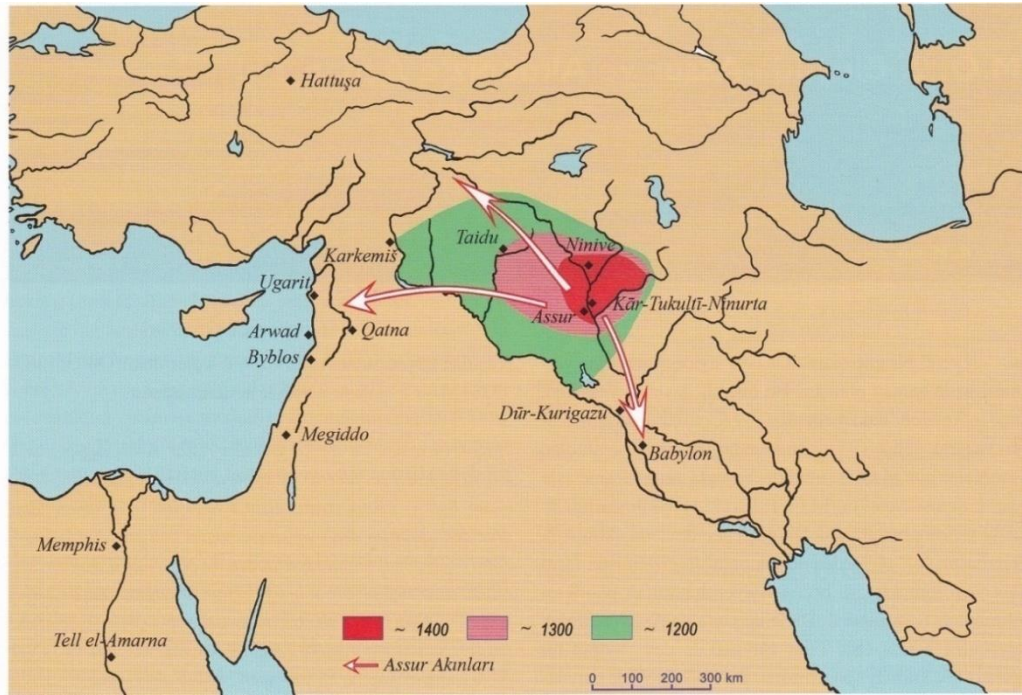
Harita 3: MÖ 15. ve 14. yüzyılda Doğu Akdeniz Bölgesi⁴⁵⁴

⁴⁵³ Alparslan, "Hitit Devleti'nde Ticaret", s. 77.

⁴⁵⁴ Latacz-Starke, "MÖ 2. Binyılın ...", s. 189.

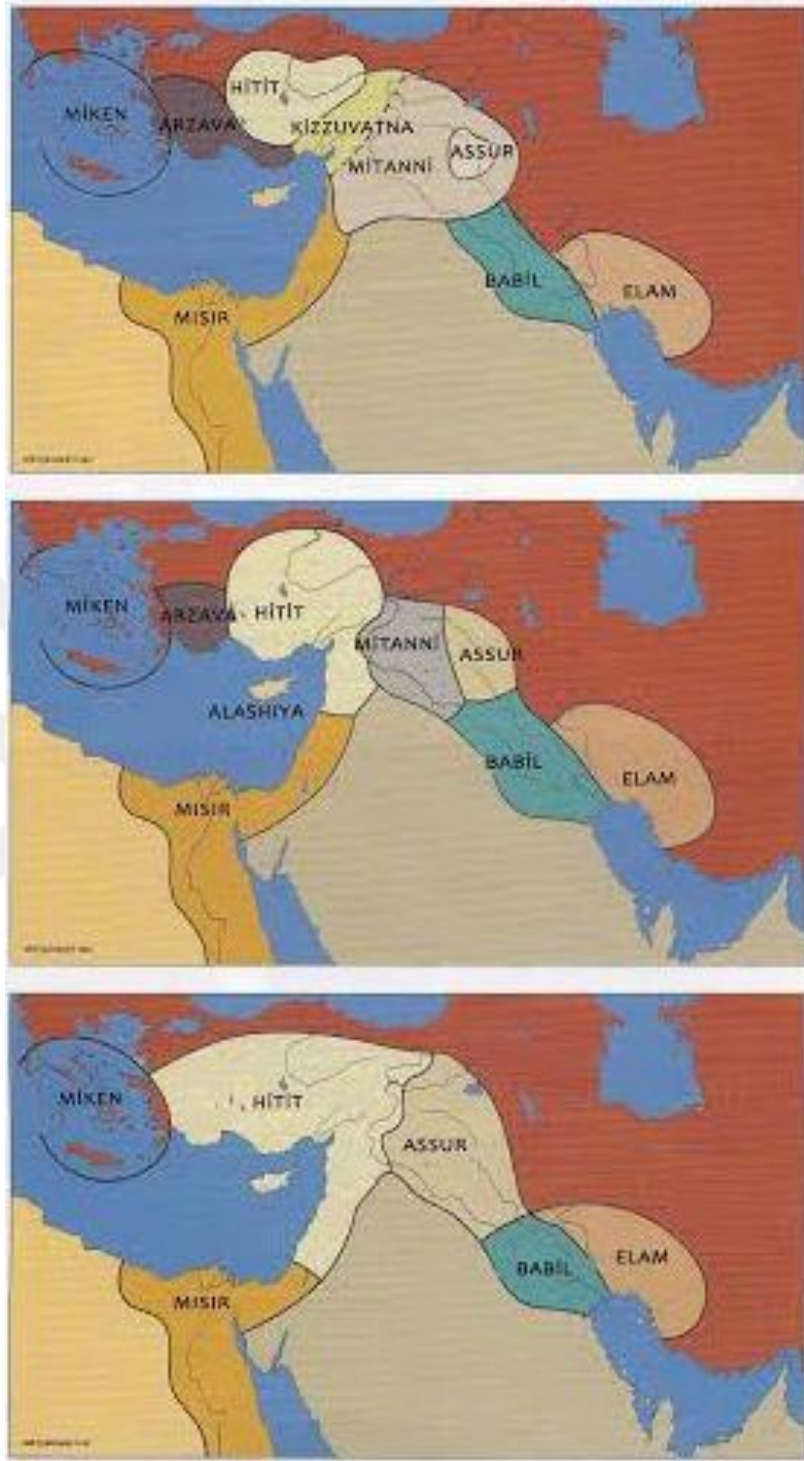

Harita 4: MÖ 13. yüzyılda Büyük Hitit İmparatorluğu ve komşuları.⁴⁵⁵

Harita 5: MÖ 2. binyılın ikinci yarısında Asur Krallığı.⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ Latacz-Starke, "MÖ 2. Binyılın ...", s. 192.

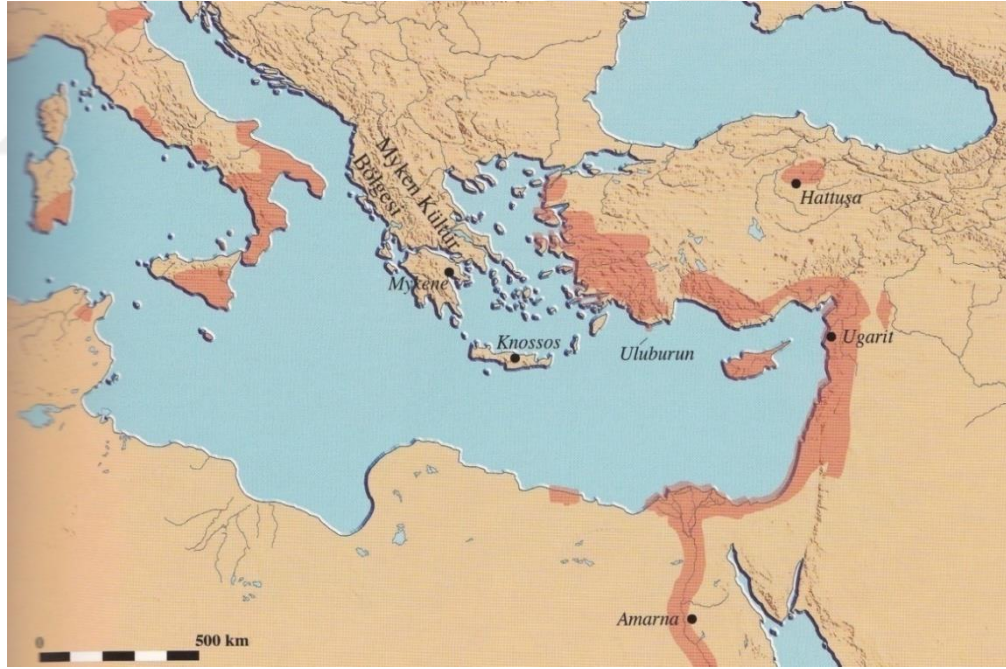
Harita 6: MÖ 1450-1200 arasında Ön Asya'nın değişen politik haritası.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ Miglus, "MÖ 2. Binyılda ...", s. 244.

⁴⁵⁷ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s. 71.

Harita 7: Batıkları gösteren Doğu Akdeniz haritası.⁴⁵⁸

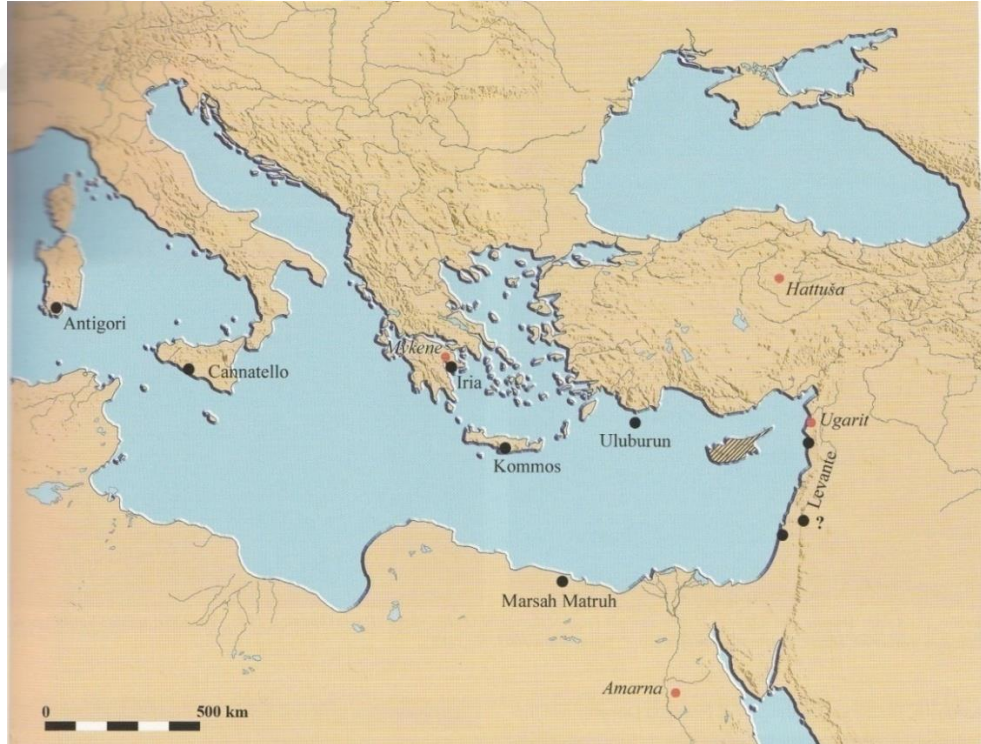
Harita 8: Geç Miken Keramiğinin kendi çekirdek bölgesi dışında kalan dağılım alanı.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Bass, "Doğu Akdeniz'de ...", s. 305.

⁴⁵⁹ Matthaus, "Geç Tunç Çağ'ında ...", s. 347.

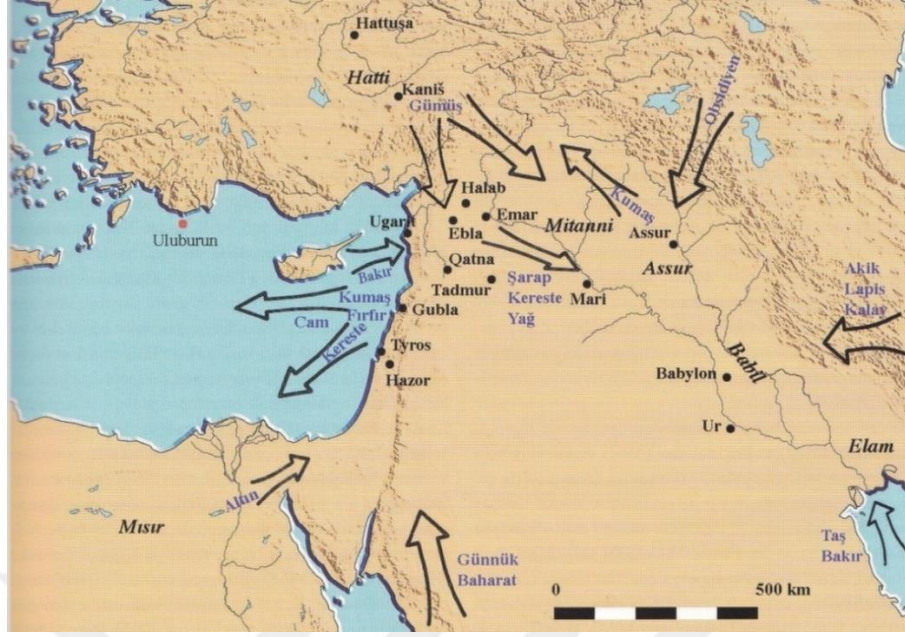
Harita 9: Kıbrıs Beyaz Traşlı Keramiğin dağılım alanı.⁴⁶⁰

Harita 10: Kıbrıs Geç Tunç Çağı küplerinin dağılım alanı.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Matthaus, "Geç Tunç Çağ'ında ...", s. 348.

⁴⁶¹ Matthaus, "Geç Tunç Çağ'ında ...", s. 349.

Harita 11: Yakındoğu’da ticaret alanları.⁴⁶²

Harita 12:Büyük arkeolojik sit alanları gösteren Kıbrıs haritası.⁴⁶³

⁴⁶² Horst Klengel, “Basra Körfezi’nden Akdeniz’e: Eski Yakın Doğu’da Ticaret”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed.) Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Ege Yayınları, Bochum, 2006, s. 369.

⁴⁶³ <http://www.brynmaur.edu/collections/nehinterns/cypriote/cyprusmap.html>(26.02.2017); Ayrıca bkz. Karageorghis, “Ancient Art from Cyprus”, *The Cesnola Collection in the Metropolitan Museum of Art*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000, s. xiv.

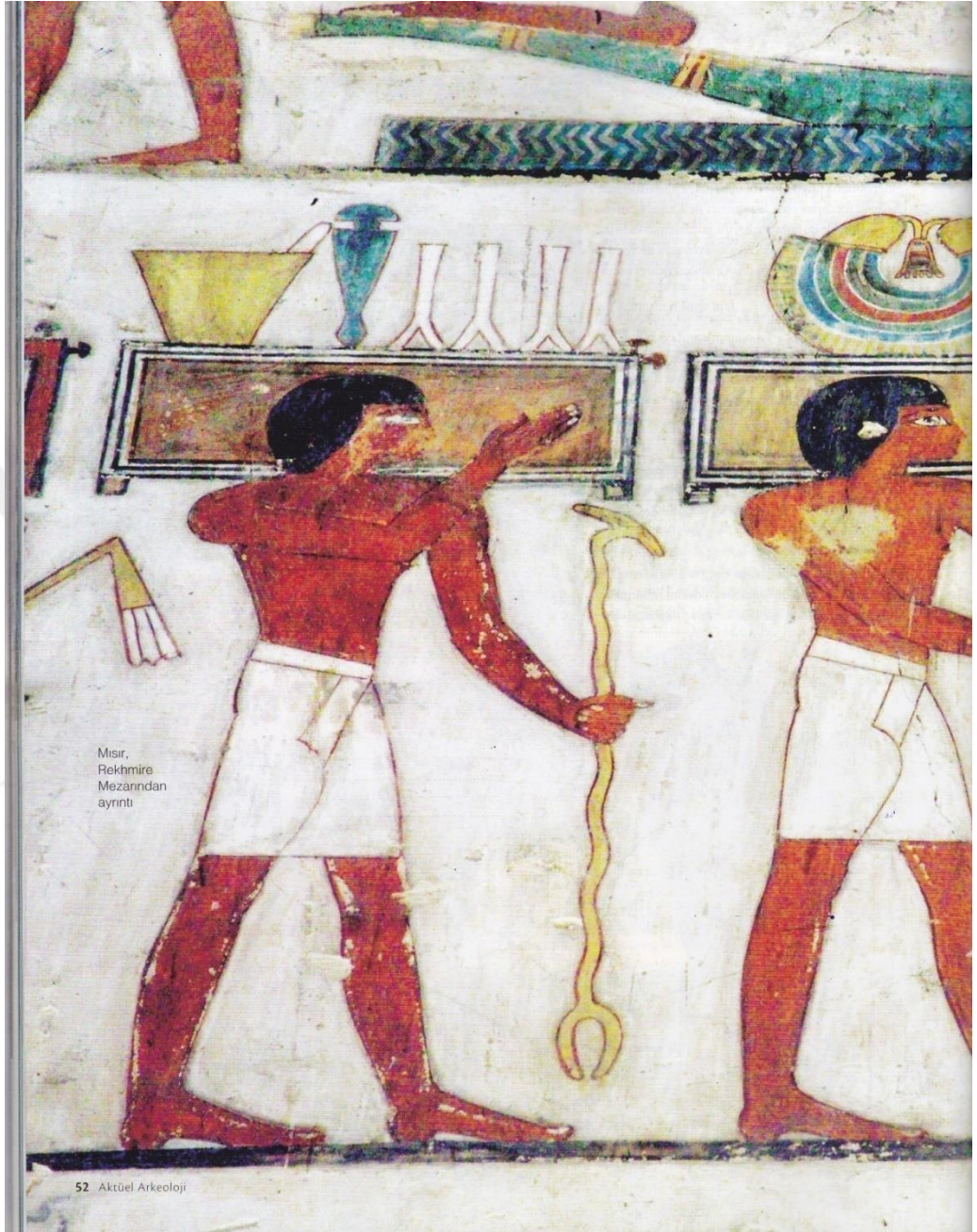
Resim 4: Geç Tunç Çağı'nda ticari yollar ve Uluburun batığında ele geçen bazı malzemelerin geliş kaynağı (National Geographic Deutschland).

Harita 13:Uluburun Batığı'ndan çıkarılan malların geldiği yerler ve geminin tahmini güzergâhı.⁴⁶⁴

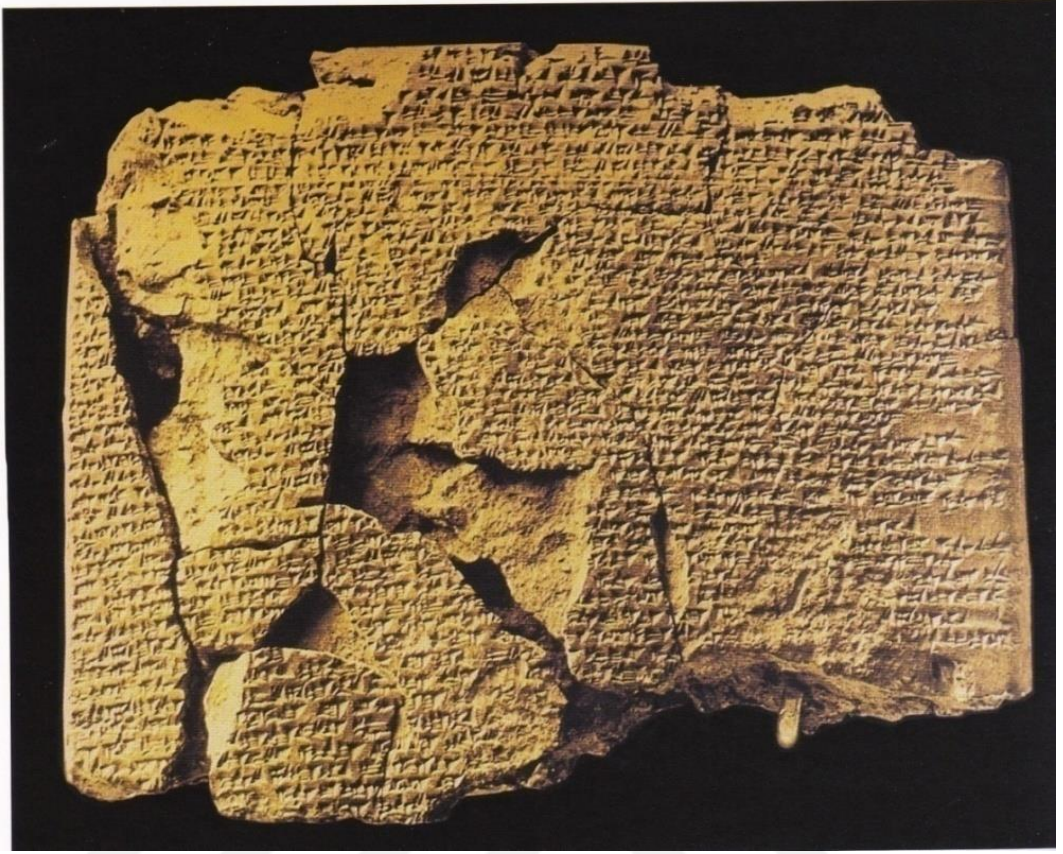
⁴⁶⁴ Yalçın, "Tarih Yazan Gemi: ...", s.25

RESİMLER

Resim 1: Mısır, Rekhmire mezarından ayrıntı.⁴⁶⁵

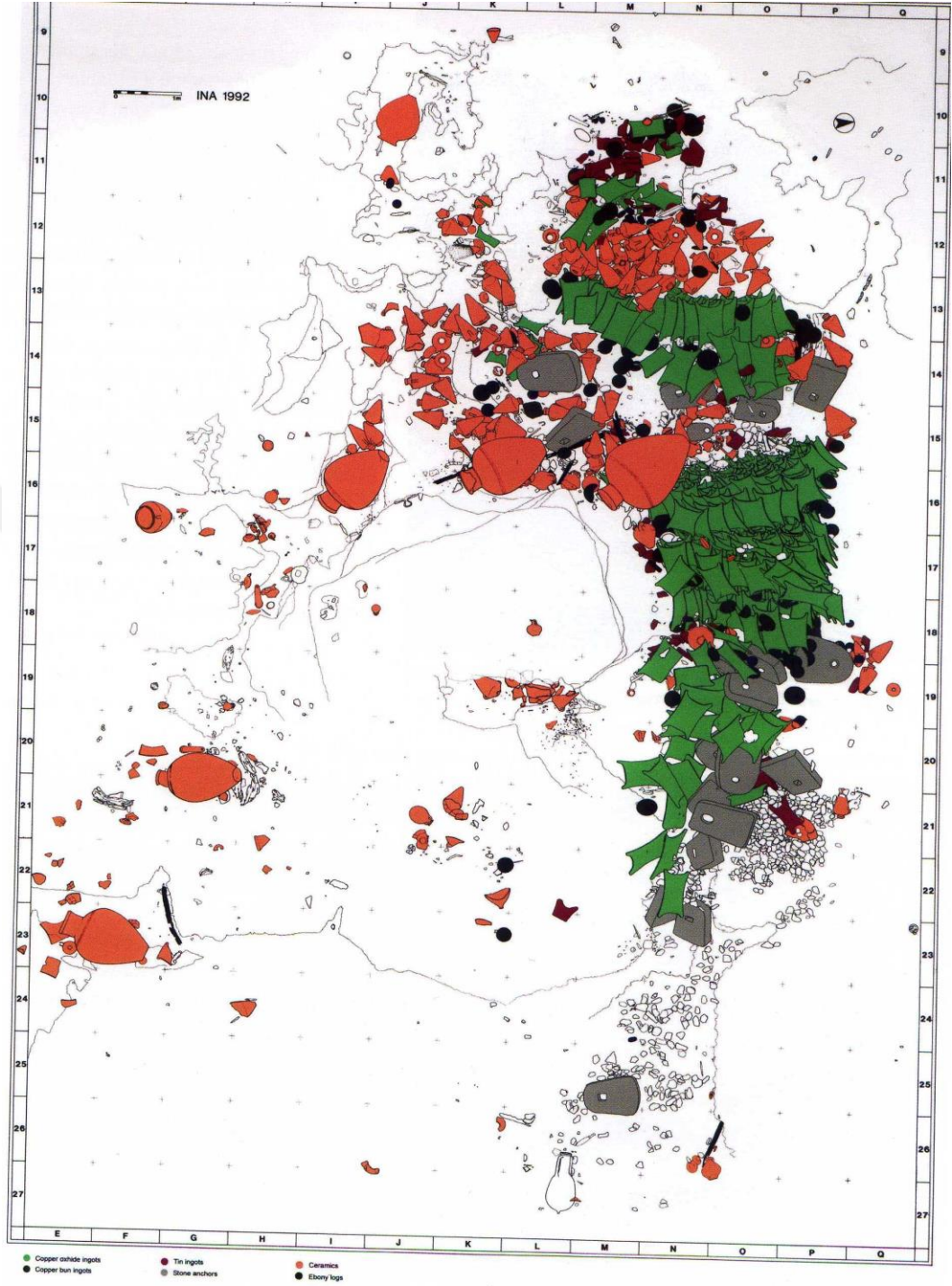
⁴⁶⁵ Yalçın, “Geç Tunç Çağında ...”, s. 5.

Resim 2: III. Hattuşiliş ve II. Ramses arasında yapılan antlaşmanın kil levha üzerindeki çivi yazılı metni.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ Wilhelm, “Kadeş ve Süper ...”, s. 240; Horst Klengel, *Hattuschili und Ramses: Hethiter und Agypter*, Zabern, 2002, s. 81; Antlaşma metni hem Babilce çivi yazısı ile hem de hiyeroglif yazısıyla Mısırca’ya çevrilmiş olarak bulunmaktadır. Çivi yazılı metnin yer aldığı levhaların parçaları 1906 yılında Hattuşa’da Kral Kalesi’nde yapılan Alman kazılarında ele geçmiştir. Mısır Hiyeroglif metni ise Karnak’ta Amun Tapınağı’nda ve II. Ramses’in Thebai Nekropolündeki Ramesseum Ölü Tapınağı’nda taş yazıt olarak mevcuttur.

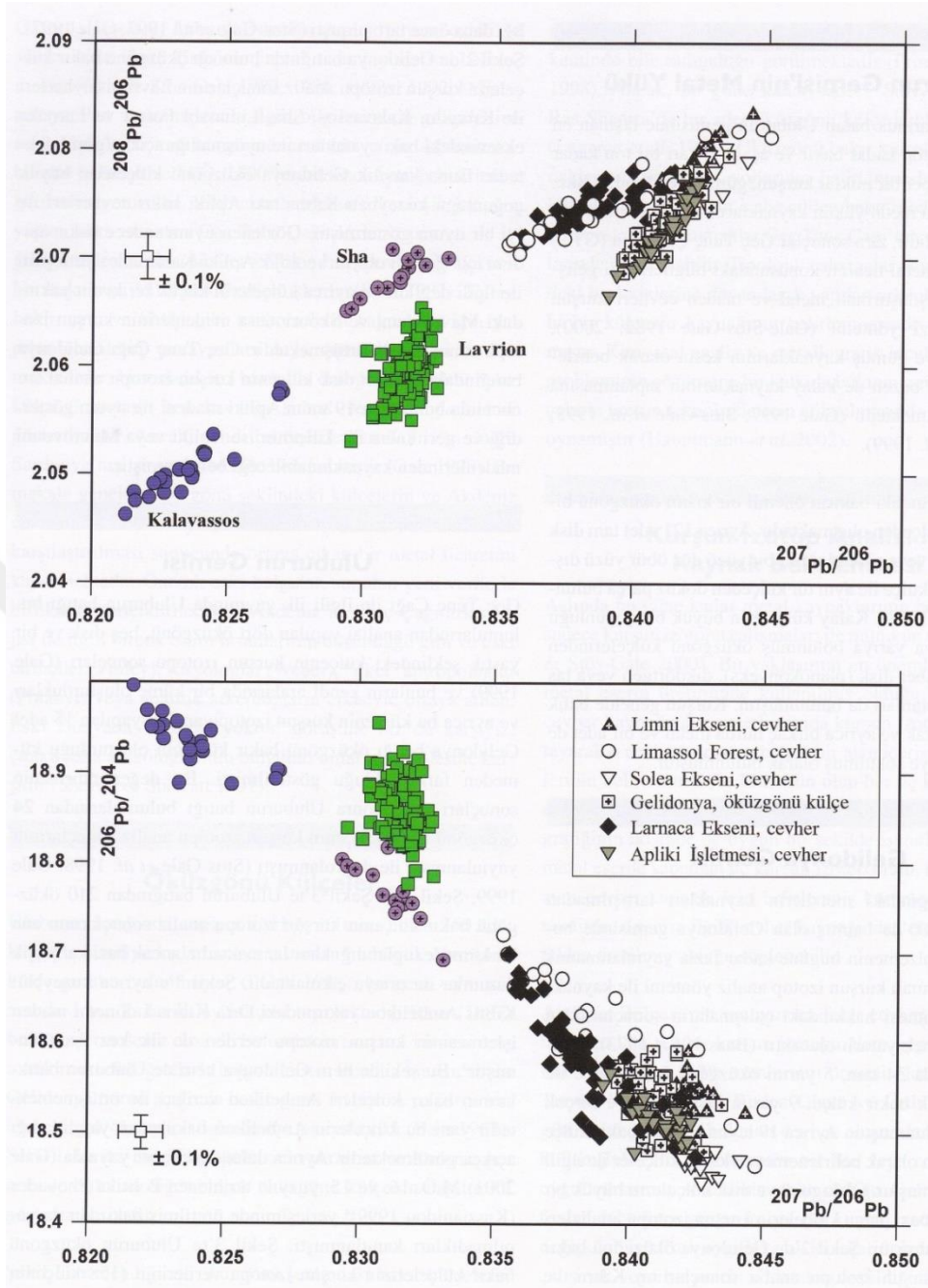
ŞEKİLLER

Resim 4: Su altında kazının durumunu gösteren şematik plan. Üst üste dizilmiş öküçgözü külçelerle göreceli büyük çüplerin buluntu durumu plan üzerinde açıkça görülmektedir (INA).

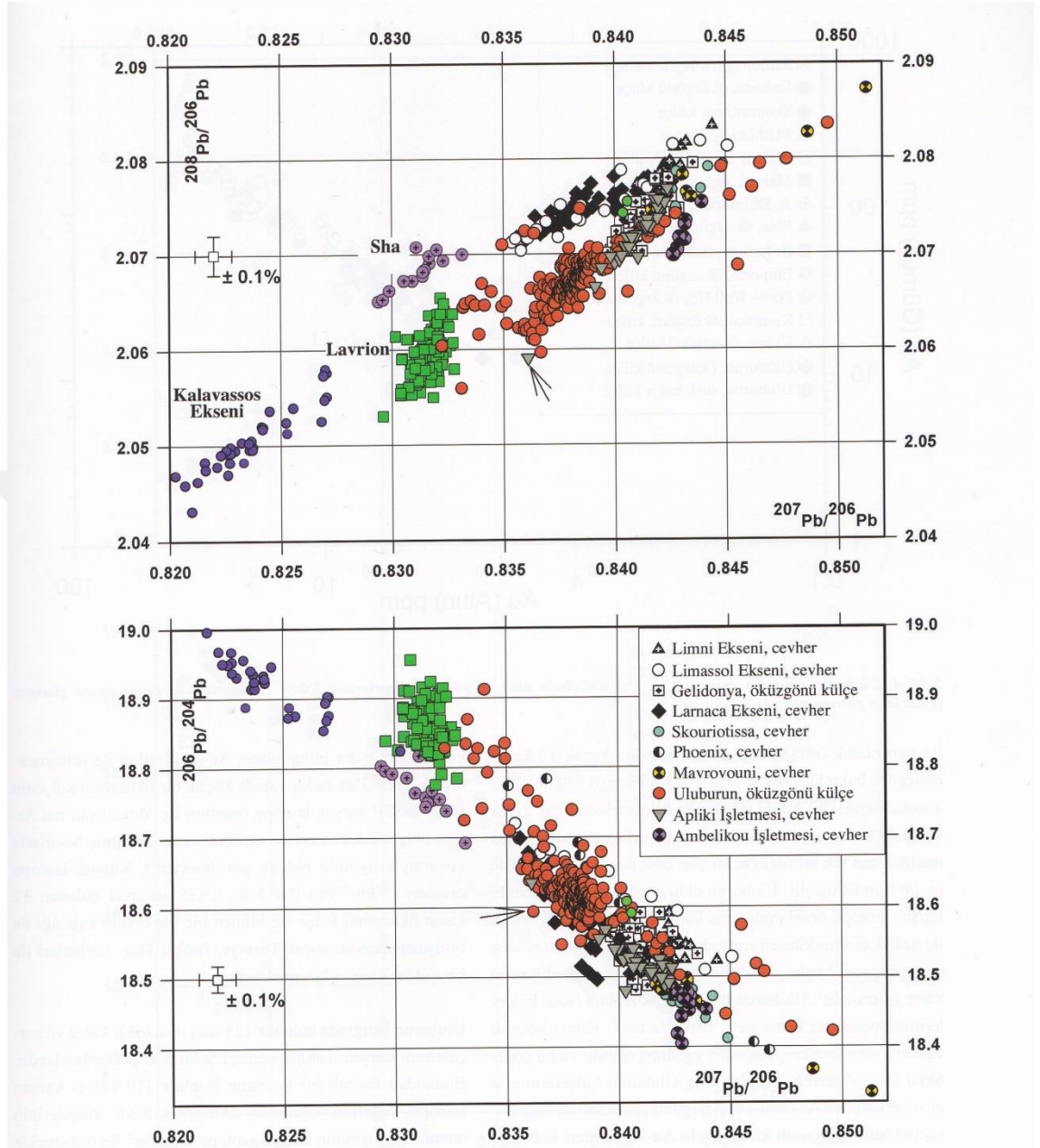
Şekil 3: Su altında Uluburun Batığı kazısının durumunu gösteren şematik plan.⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ Pulak, "Uluburun Batığı", s. 59

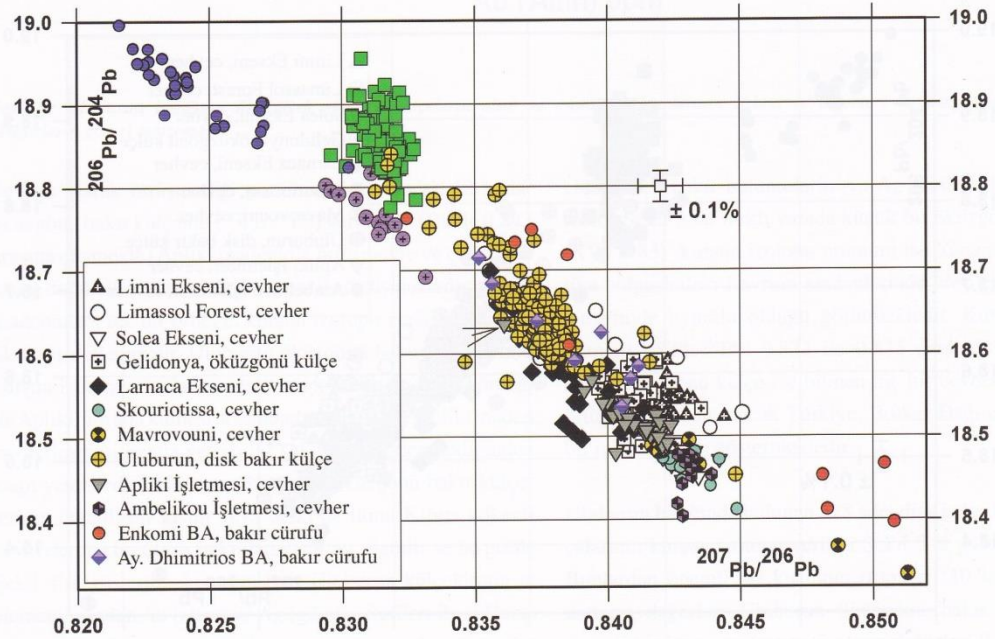
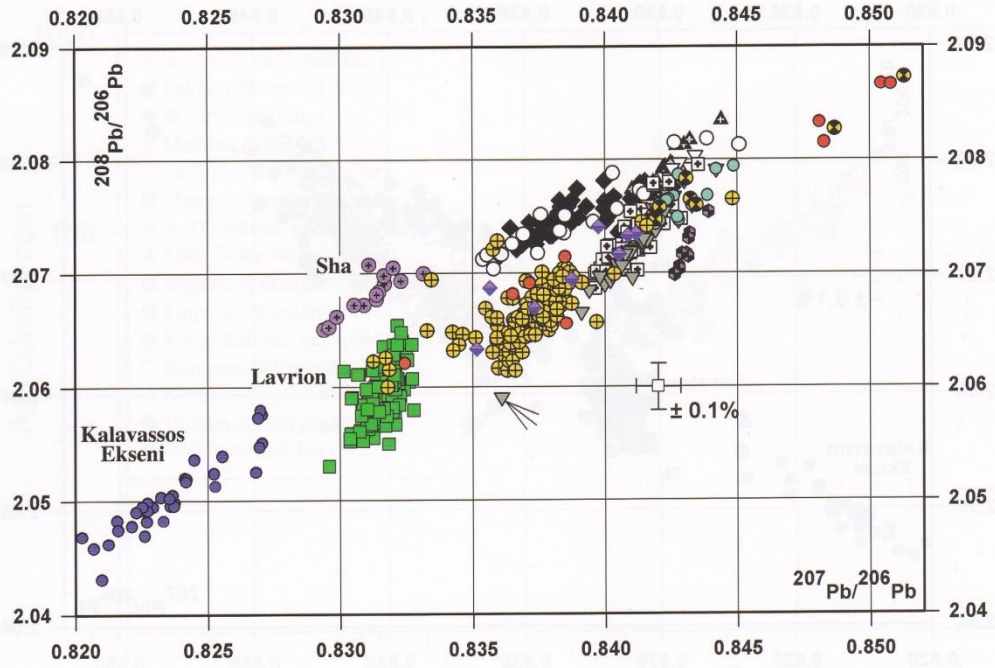
Şekil 4: Gelidonya Batığı'nda bulunan öküzcönü bakır külçelerde Kıbrıs ve Lavrion bakır cevherlerinin kurşun izotop dağılım çizelgesi.⁴⁶⁸

⁴⁶⁸ Gale-Gale, "Uluburun Batığı Bakır...", s. 122.

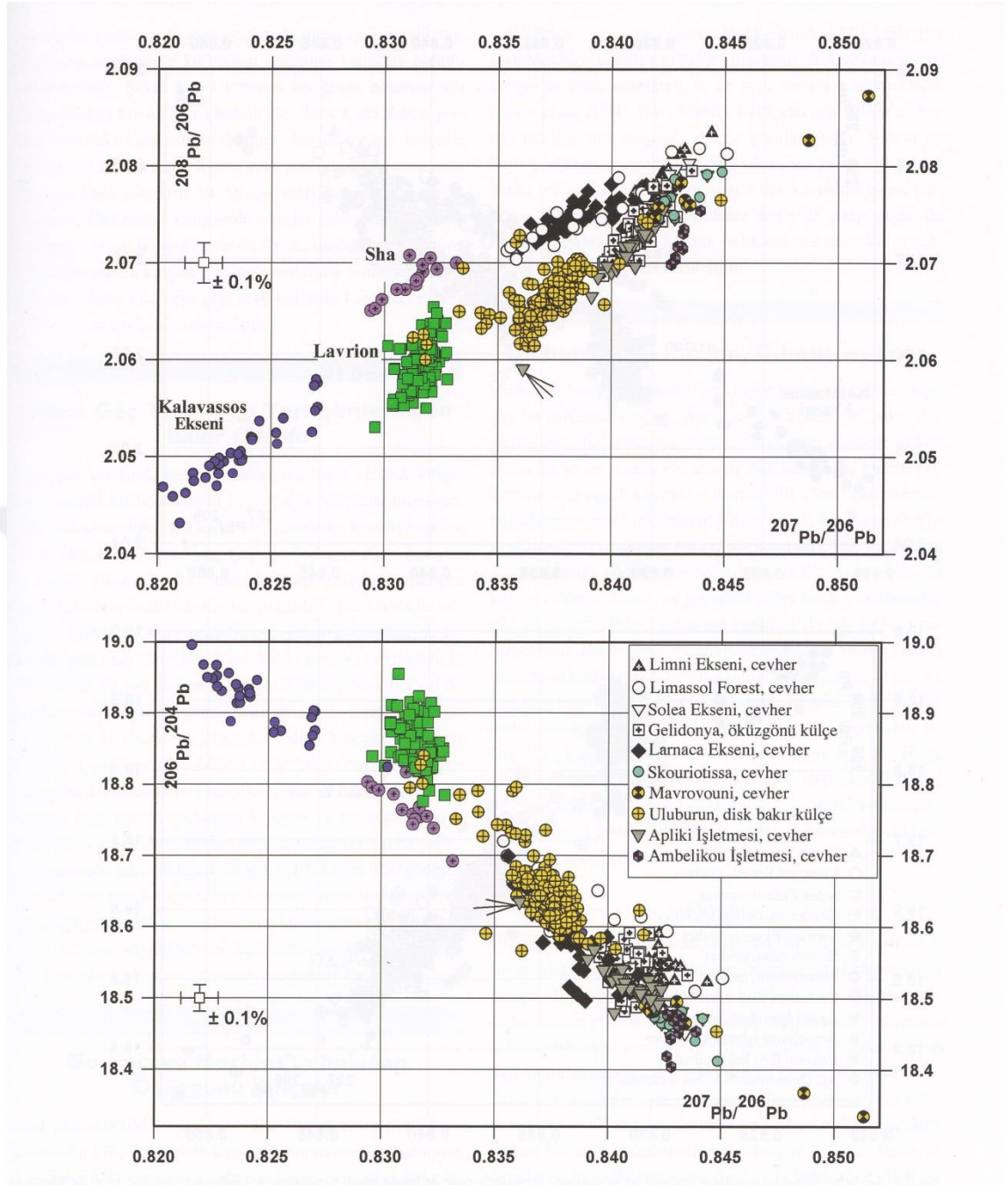
Şekil 5:Uluburun Batığı'nda bulunan öküçgönü bakır külçelerle Kıbrıs ve Lavrion bakır cevherlerinin kurşun izotopu dağılım çizelgesi⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ Gale-Gale "Uluburun Batığı Bakır...", s. 123.

Şekil 6: Kıbrıs'ın Kavaklassos- Ayios Dhimitrios ve Enkomi yerleşimlerinde bulunan cüruf örneklerinin Uluburun disk külçeleri ile Kıbrıs ve Lavrion cevherlerinin kurşun izotopu dağılımı çizelgesi.⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ Gale-Gale "Uluburun Batığı Bakır...", s. 126.

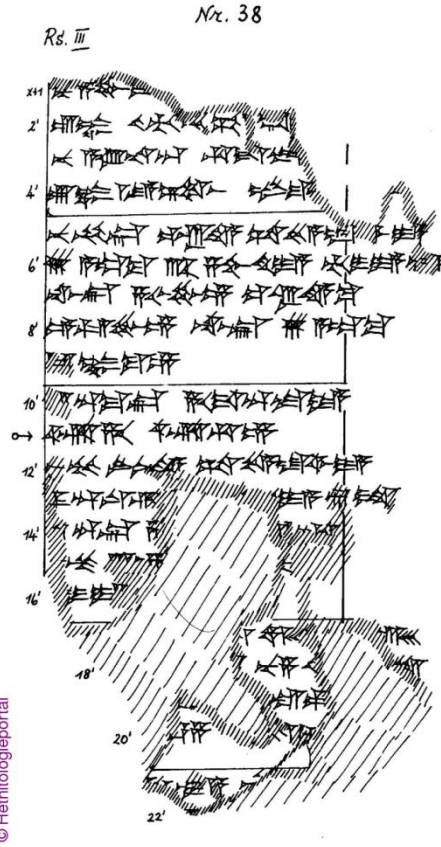
Şekil 7:Uluburun Batığı'nda bulunan disk külçelerin Kıbrıs ve Lavrion bakır cevherlerinin kurşun izotopu dağılım çizelgesi.⁴⁷¹

⁴⁷¹ Gale-Gale "Uluburun Batığı Bakır...", s. 125.

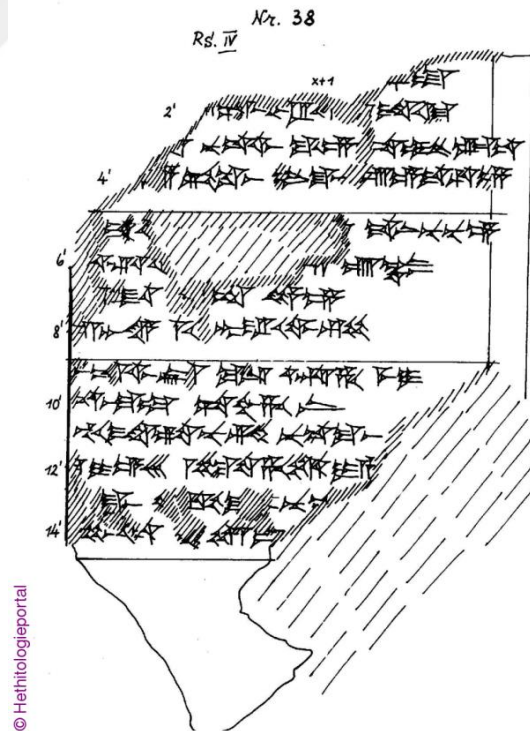
Şekil 8:Uluburun Batığı'ndan Çıkan Öküzgözü Bakır Külçe Örneği.

LEVHALAR

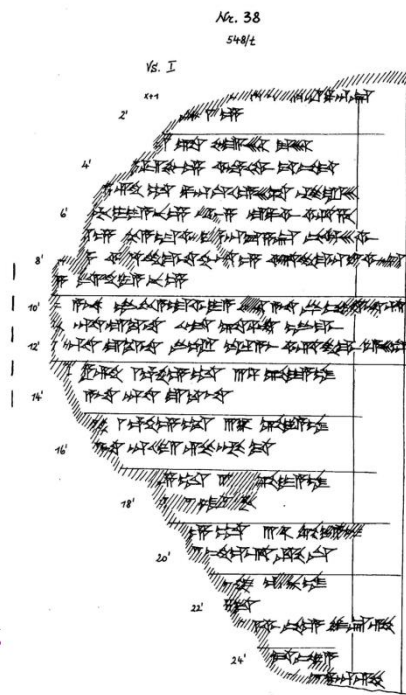
472

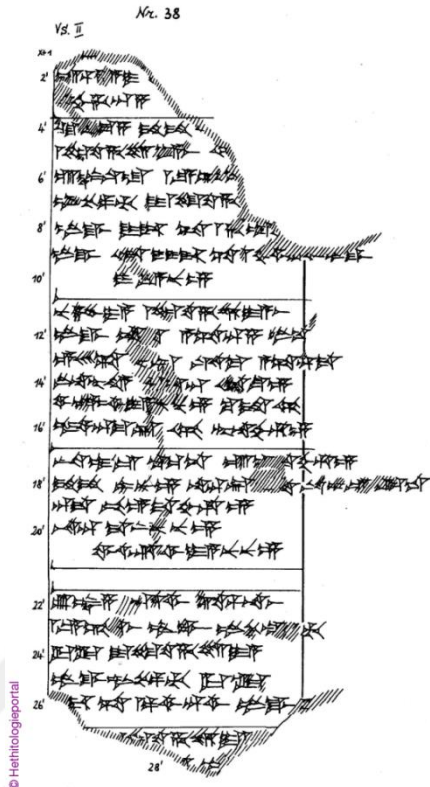

473

⁴⁷² KBo 12, 38, Rs. III (görsel <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/> adresinden alınmıştır.)

⁴⁷³ KBo12, 38 stampajı

475

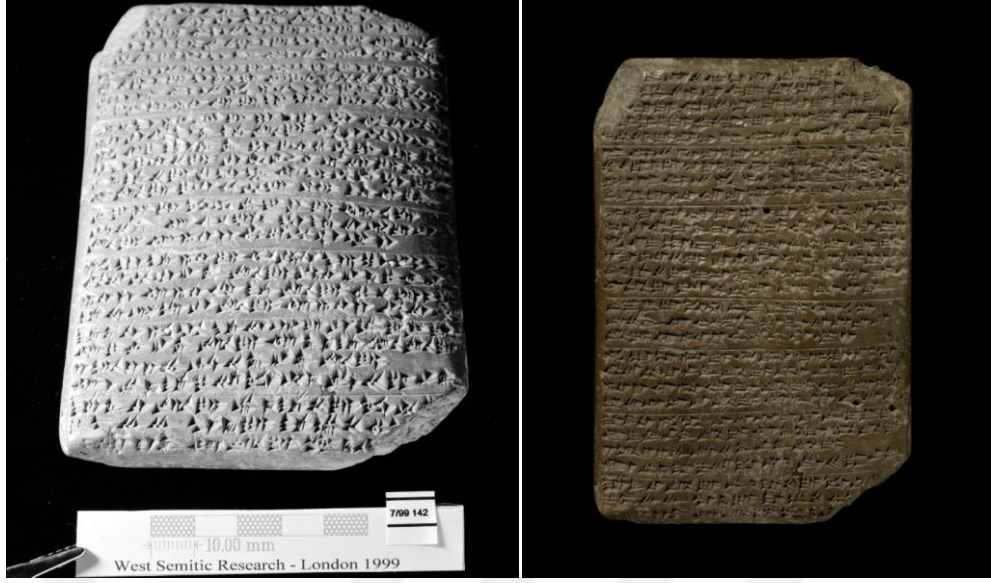
476

Levha1: Hitit Kralı'nın söylevini içeren metnin ön yüz ve arka yüz stampajları.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ KBo, 12, 38 stampaj

⁴⁷⁶ KBo, 12, 39= CTH 141 Stampaj

⁴⁷⁷ KBo 12, 38 stampajı.

Levha 2:Alaſia Kralı'nın Mısır Kralı'na yazdığı mektubu içeren tablet.⁴⁷⁸

ARKEOLOJİK BULUNTULAR

Figür 4:Ugarit'in Limanı Minet el-Bedia'da 1920li yıllarda yapılan kazılarda bulunan amfora grubu (MÖ 13.yy sonu).⁴⁷⁹

⁴⁷⁸Görseller <http://www.britishmuseum.org> adresinden alınmıştır.

⁴⁷⁹ Kuruçayırılı, "MÖ 2. Binde ...", s.61.

Figür 5:Akeramik Neolitik Dönem'e ait litik bir bıçak kalıntısı.⁴⁸⁰

Figür 6:Uluburun Batığı'nda bulunan KW 4577 numaralı Kıbrıs süt kâsesi.⁴⁸¹

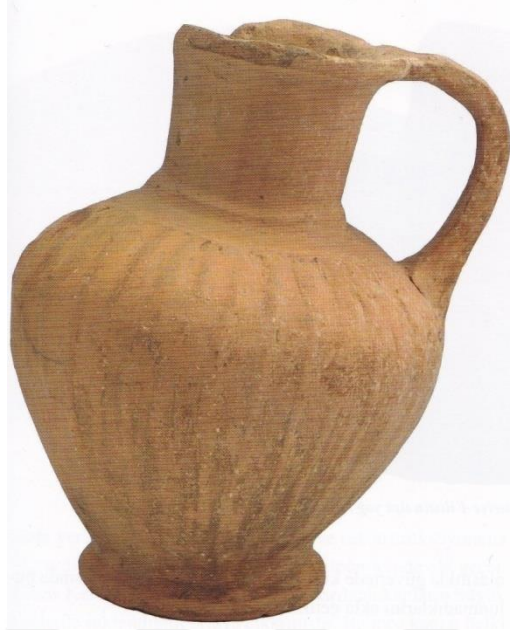

Figür 7:Uluburun Batığı'nda bulunan KW5743 numaralı Kıbrıs süt kâsesi.⁴⁸²

⁴⁸⁰<http://www.brynmawr.edu/collections/nehinterns/cypriote.html> (16.02.2017)

⁴⁸¹ Hirsfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 106.

⁴⁸² Hirsfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 106.

Figür 8:Uluburun Batığı'nda bulunan KW 28 numaralı Kıbrıs testisi.⁴⁸³

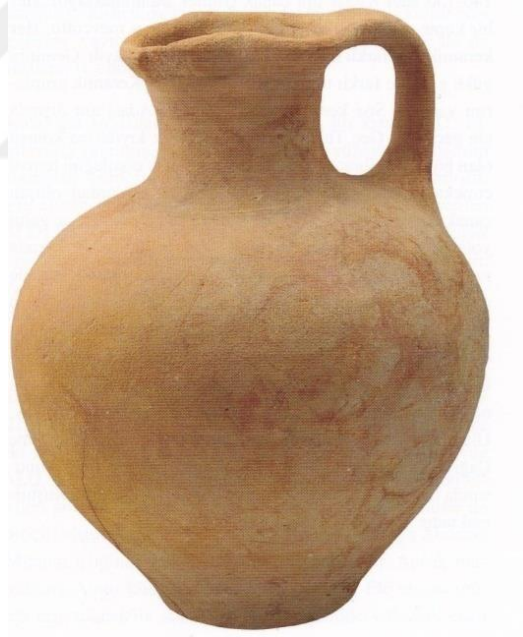
Figür 9:Uluburun Batığı'nda bulunan KW 304 numaralı meşalelik ya da duvar kandili.⁴⁸⁴

⁴⁸³ Hirsfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 107.

⁴⁸⁴ Hirsfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 107.

Figür 10:Uluburun Batığı'nda bulunan KW 3605 numaralı Kıbrıs kandili.⁴⁸⁵

Figür11:Uluburun Batığı'nda bulunan KW 812 numaralı Kıbrıs tipi yonca ağızlı testi.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Hirsfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 109.

⁴⁸⁶ Hirsfeld, "Uluburun Batığı'nda ...", s. 109.

NOTLAR

1)Bu çalışmada aşağıda yer alan terimlerden koyu olan yazım şekli tercih edilip kullanılmıştır.

***Asur**/Assur

***Akkad**/Akad

***Akha**/ Aka

***Keramik**/Seramik

***Miken**/Myken

* **Hiksos**/ Hyksos

***Sardunya**/ Sardinya

***Ege Dünyası**/ Hellas/ Ana Kara Yunanistanı

2) Tez çalışması başlıktan da anlaşılacağı üzere *Yakındoğu* coğrafyasını ele almaktadır. Fakat bununla birlikte daha dar kapsamlı olsa da aynı coğrafi bölgeyi oluşturan *Doğu Akdeniz* kavramı da sıkça kullanılmıştır. *Yakındoğu* ve *Doğu Akdeniz*'in coğrafi tanımı bazı yazarlara göre değişiklik gösterse de bu çalışmada hemen hemen aynı coğrafi alanı belirtmek için kullanılmıştır.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	İlknur GÜRGEN
Tez Adı	MÖ 2. Binyılda Kıbrıs'ın Yakındoğu Ticaretindeki Rolü
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Yrd. Doç. Dr. Kamil DOĞANCI
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

15.06.2017